T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

IRAK'TA HIRİSTİYAN MİSYONERLİĞİNİN TARİHİ
(1856-1914)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Qasim Ajaj KURDİ

2015
ÇANAKKALE

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

IRAK'TA HIRİSTİYAN MİSYONERLİĞİNİN TARİHİ

(1856-1914)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Qasim Ajaj KURDİ

Danışman

Prof. Dr. Şevket YAVUZ

ÇANAKKALE- 2015

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Irak'ta Hıristiyan Misyonerliğinin Tarihi (1856-1914)" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11/02/2015

Qasim Ajaj Alwan KURDI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Qasim Ajaj Alwan KURDI'ye ait **IRAK'TA HIRİSTİYAN MİSYONERLİĞİNİN TARİHİ (1856-1914)** adlı çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üye Prof. Dr. Şevket YAVUZ
(Danışman)

Üye Prof. Dr. Hidayet IŞIK

Doç. Dr. Ramazan DEMİR

Tez No : 10064859
Tez Savunma Tarihi : 26.01.2015

ONAY

Doç. Dr. İbrahim Hakkı ÖZTÜRK
Enstitü Müdürü
13../02../20.15

ÖZET

Giriş, dört ana bölüm ve sonuçtan oluşan “IRAK'TA HIRİSTİYAN MİSYONERLİĞİNİN TARİHİ (1856-1914)” isimli bu tezimizin amacı miladî 1856-1914 yılları arasında Irak'ta faaliyet gösteren Hıristiyan Misyonerliğinin tarihi, amaçları ve kurumlarını bilimsel ve objektif bir biçimde incelemektir. Uzun yıllar Irak'ta faaliyet gösteren misyonerler Hıristiyanlığı yaymak için Irak'ta büyük çabalar sarfetmişlerdir. Bu çabalar neticesinde Hıristiyanlar arasında doğrudan, Müslümanlar arasında ise dolaylı olarak bir takım başarıları elde etmişlerdir. Müslümanları Hıristiyanlaştırmak ve dinlerinden uzaklaştırmayı amaçlayan misyonerler, bu uğurda her türlü maddî-manevî aracı kullanmaktan vazgeçmemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Hıristiyanlık, Misyonerlik, Irak, Kiliseler, İslam.

ABSTRACT

Revealingly, mission is not just a religious business. This study tries to untangle this historical phenomenon through historical and socio-religious variables. This study comprises of an Introduction, three main chapters and a Conclusion, and aims at laying out in an objective and scientific method of the history, telos, and institutions of the Christian missionary activities in the land of Iraq between the years 1856-1914 (CE), the years when the peek phases of colonialism of the West in the peripherized world. Indeed, missionaries missionizing in Iraq for many years (congruent with colonial praxes and projects) have made great efforts and strives for spreading Christianity; hence, they achieved certain and direct successes among Christians, and indirect results among the Muslim communities of Iraq. Aiming at christianizing and at least estranging from their religions of the Muslim society, they have not given up using all material and spiritual means possible to reach that telos. Needless to say that they form certain missionary organizations in Iraq to christianize people, especially Muslims in the land of Iraq. This study uncovers this historical and organizational phenomenon in a scientific means.

Keywords: Christianity, Mission/ary, Iraq, Churches, Islam

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri.
a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
(a.s)	: Aleyhisselam.
Ar. Çev.	: Arapça'ya Çeviren.
b.	: bin. İbn.
bk.	: Bakınız.
bs.	: Baskı, Basım.
d.	: Doğum tarihi.
der.	: Derleyen.
Dr.	: Doktor / Doktora.
Haz.	: Hazırlayan/Hazırlayanlar.
Hz.	: Hazreti.
İng.	: İngilizce/İngilizcesi.
km.	: Kilometre.
md.	: Maddesi.
m.	: Miladî.
M.Ö.	: Milattan Önce.
M.S.	: Millattan Sonra.
ö.	: Ölüm/ü/ Tarihi.
p.	: Page (İngilizce kaynakların sayfa numaraları için)
(s.a.s.)	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem.
s.	: Sayfa.
sy.	: Sayı.

ts.	: Tarihsiz.
thk.	: Tahkik eden.
yy.	: Yüzyıl.
vd.	: ve diğerleri.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bu çalışma Misyonerlik faaliyetlerinin olgu ve sonuçlarını Irak özelinde araştırmayı hedefler. Buna bağlı olarak da tezimizin başlığını **"Irak'ta Hıristiyan Misyonerliğinin Tarihi 1856-1914"** şeklinde belirlemiş bulunmaktayız. Bu tarihler arasını seçmemizin sebebi şudur: (1856-1914) yılları Misyonerlik faaliyetlerinin Irak'ta zirveye ulaştığı noktadır. Bu dönemde misyonerlik faaliyetleri için okullar, hastaneler ve daha birçok merkezler inşa edilmiştir.

Misyonerler Irak'ta Hıristiyanlığı yayma hedeflerini gerçekleştirmek için büyük çabalar sarf etmişlerdir. Hıristiyanlar arasında doğrudan, Müslümanlar arasında dolaylı bir şekilde başarılar elde etmişlerdir; bundan dolayı Müslümanları Hıristiyanlaştırma ve dinlerinden uzaklaştırma hedefini gerçekleştirmeye yönelik çeşitli maddî ve manevî araçlara güvenmişlerdir.

Burada öncelikle araştırmamızla ilgili bilgi vermek isteriz.

Araştırmamız giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş kısmında araştırmanın önemi, amacı kapsam ve sınırlıkları hakkında bilgi verdik. Araştırmanın yöntem ve metodunu açıkladık. Daha sonra araştırmanın kaynaklarını tanıtarak tespitlerimize yer verdik.

Birinci bölümde kaynak taraması ile **"Irak'ta Hıristiyan Misyonerliğinin Tarihi"** başlıklı bir konunun daha önce çalışılmadığını, bir takım çalışmalarda da dolayla olarak "Irak'ta Hıristiyan misyonerliği" ile ilgili bir kısım atıfların bulunduğunu vurguladık.

İkinci bölümde "Irak'ta Hıristiyanlığın Tarihi" başlığı altında, Hıristiyanlığın İslam öncesi ve sonrası tarihçesi, Hıristiyanların dili, Irak'taki Hıristiyan mezhepler, Irak'taki kiliseleri inceledik.

Üçüncü bölümde "Misyonerlik Faaliyetleri ve Eğitim" başlığı altında, misyonerliğin başlangıcı, eğitimin misyonerlik amacıyla kullanılması, Hıristiyan mezhepleri ve bir Yahudi cemiyetinin faaliyetlerini incelemeye çalıştık. Ayrıca bu kısımda Dominiken Papazlarının faaliyeti, Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri ve bu dönemdeki misyonerlik hareketlerinin amaçlarına yer verdik.

Dördüncü bölümde "Misyonerler ve Müslümanlar, Meydan Okuma ve Tavır" başlığı altında, Osmanlı hükümdarlarının tutumu ve Iraklıların misyonerlik faaliyetlerine karşı tutumlarını açıkladık.

Sonuç bölümünde ise, misyonerlik faaliyetlerinin sonuçları ve toplumsal hayattaki etkilerini zikrettik.

Allah'ın bana yol göstermesi ve başarı ihsan etmesi için hayatı boyunca dualarını esirgemeyen rahmetli annemi rahmetle yâd ediyorum. Tezimin olgunlaşmasında hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Şevket YAVUZ' a, hocalarım Prof. Dr. Hidayet IŞIK ve Yrd. Doç. Dr. Mahmut SALİHOĞLU' na, Çanakkale Üniversitesi'ni bize tanıtan değerli hocam Osman Said el'Ânî'ye, tezimle ilgili bana tavsiye ve bilgilerini esirgemeyen Iraklı hocalarıma ve tezimde katkısı olup şu anda isimlerini hatırlayamadığım herkese içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

Çalışma bizden başarı Hz. Allah'tandır.

Qasim Ajaj KURDİ

Çanakkale -2015

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu Önemi ve Amacı

Misyonerler, Irak'ta Hıristiyanlığı yayma hedeflerini gerçekleştirmek için büyük çabalar sarf etmişlerdir. Hıristiyanlar arasında doğrudan, Müslümanlar arasında ise dolaylı bir şekilde başarılar elde etmişlerdir; bundan dolayı Müslümanları Hıristiyanlaştırma ve dinlerinden uzaklaştırma hedefini gerçekleştirmeye yönelik çeşitli maddî ve manevî araçlara güvenmişlerdir. Hıristiyanlaştırma İslam'a karşı olan bir taassup hareketidir. Hedefleri şunlardır:

1- İslam'ı sonunda yok etmek, Hıristiyan devleti kurmak.

2- Müslümanlar arasında fitne çıkarmak. Kalplerinden imanı soyarak dinden çıkarmak. Müslümanları inançlarında şüpheye düşürmek.

3- İkinci olarak, hariçte İslam'ın ilerlemesini durdurmak. Dâhilde islamı zayıflatmak.

4- İslamî düşünceyi zayıflatmak. Bunun için İslamî fikir hareketlerini karışık felsefi düşüncelere karıştırmak.

İşte bütün bu durumlar araştırmamızın önemini göstermektedir. Bundan dolayı Iraktaki Misyonerlik faaliyetlerini konu olarak şeçmiş bulunmayız.

Şüphesiz bazı aydınlar, misyonerlerin Müslümanları Hıristiyanlaştırmayı amaçlamadığını, sadece Irak'taki Hıristiyanlara yoğunlaştıklarını düşünmektedirler; bu sebeple gerçeğin ortaya çıkarılması ve misyonerlik faaliyetlerinin resmî boyutunu ve sosyo-kültürel açıdan konumlandırılması gerektiği açıktır. Bu tezin amacı bunlara bağlı olarak şudur: Hıristiyan misyonerliğinin Irak topraklarında ve demografyasında ortaya koyduğu faaliyetlerin tarihsel ve sosyal dökümünü ortaya koymak ve misyonun sadece "beriki" olarak görülen Hıristiyanlara değil, aksine ve daha da önemlisi olarak "öteki" konumundaki Müslümanlara yönelik olduğunu tespit edip "târihî"leştirmek.

II. Kavramsal Çerçeve

Tezimizde çoğunlukla; Hıristiyanlık, Havari, Mesih, Tebşir, Misyon, Misyonerlik, gibi kavramlar kullanılmıştır.

Hıristiyanlık terim olarak; Hıristiyanlık Hz. İsa'ya (Mesih'e) nispet edilen dinî akide (doğma)'dır.

Havari kelimesi sözlükte; "*beyaz olmak; iyice beyazlatmak*" anlamlarına gelen Arapça *haver* kökünden türetilmiştir. Havari; "seçilmiş, kusursuz; taraftar, özverili arkadaş, dost, bir kimseye ileri derecede yardım eden, kendisini bir davaya adayan" demektir.

Mesih kavramı, *mesh* kökünden gelmektedir. *"Mesih"'in sözlük anlamı "sıddîk" ya da "mübarek" demektir. Mesh* kelimesinin Hıristiyanların kutsal kitaplarındaki anlamı "dinî ve dünyevî hizmet için kişiyi kutsamak amacıyla üzerine (zeytin veya sıvı) yağı dökmek" demektir. Mecazî olarak hakka ve hayırlı işlere davet eden herkese *"mesih"* adı verilir.

Tebşîr: "hayırlı veya şerli fark etmeksizin bir haberi iletmektir." *Tebşîr*: "Dine davet" şeklinde terimleşmesi çağdaş bir kavramlaşmadır. *Tebşîr* (misyonerlik) "Hıristiyanlığa davet" olarak sınırlandırılmıştır. İslam'da ise yaygın olarak "davet" kavramı kullanılır.

Misyonerlik (mission) kelimesinin Arapça karşılığı tebşir olup etimolojisi hakkında farklı görüşler vardır. Burada görüleceği üzere, tebşir/misyon, "dine davet" şeklinde kullanılmıştır.

III. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmamızda Irak özelinde Hıristiyan misyonerliğinin tarihçesi, amaçları ve faaliyet alanlarını miladi 1856-1914 yılları arasında incelenmesiyle sınırlandırılmıştır. Bu tarihler arasını seçmemizin sebebi şudur: (1856-1914) yılları Misyonerlik faaliyetlerinin Irak'ta zirveye ulaştığı noktadır. Bu dönmede misyonerlik faaliyetleri için okullar, hastaneler ve daha birçok merkezler inşa edilmiştir. Dolaysıyla araştırmamızda sadece zikredilen tarihler arasında Irak'taki misyonerlik faaliyetleri incelenecektir. Böylece diğer Arap ülkelerindeki misyonerlik faaliyetleri araştırmamızın kapsamı dışında kalacaktır.

IV. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma tarihsel ve analitik bir yaklaşımla ele alınmış, tarihî gerçekler canlandırılarak bunlardan elde edilecek olan sonuçların doğru anlaşılması için bilimsel ve objektif analizler yapılmaya çalışılmıştır.

V. Araştırmanın Kaynakları

Kaynak araştırırken konumuzla ilgili doğrudan bir çalışmaya rastlamadık. Yine araştırmalarımızla daha önce böyle bir çalışmanın yapılmadığını fark ettik. Yapılan bir takım çalışmalarda da Irak'ta Hıristiyan misyonerliği ile ilgili ufak tefek atıflar dışında detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Dolaysıyla "Irak'ta Hıristiyan Misyonerliğinin Tarihi"

başlıklı tezimiz özgün bir çalışma olup "Hıristiyanlık Tarihi", "Hıristiyan misyonerliği" gibi gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutacağına inanmaktayız.

Araştırmamızda kaynak olarak kullandığımız eserlerden en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

a) *Sersere fevke Dicle -hikâyâti't-tebşîrî fi'l-Irak 1900-1935*: Halid Bessam tarafından derlenip Arapça'ya tercüme edilen bu eser Beyrut'ta 2004 yılında Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsâti ve'n-neşr yayınlarından çıkmıştır.

Bu çalışma güney Irak'ta misyonerlik faaliyetlerinde bulunan bir grup Amerikalı misyonerin makalelerinden oluşan bir derlemedir. Eserde, Amerikalı misyonerlerin m. 1900-1935 yılları arasında misyonerlik faaliyetleri ve hatıraları anlatılmaktadır. Bu eser misyonerlerin görüşlerini aktarması ve faaliyetlerini canlandırması, aynı zamanda karşılaştıkları zorlukları birinci ağızdan nakletmesi bakımından önem arz etmektedir.

b) *Turuku't-tenkibâti'l-eseriyye:* Takî ed-Debbağ ve arkadaşlarının çalışmaları ile meydana gelen bu eser Daru'l-Hürriyeti li't-Tabaati ve'n-Neşr tarafından Bağdat'ta 1983'te yayınlanmıştır. Eserde, Hıristiyanların Irak'taki faaliyetlerinin kısa tarihçesi başlangıçtan daha sonraki dönemlerdeki gelişmelere kadar ele alınıp incelenmiştir. Bu çalışma Hıristiyanlığın Irak'taki tarihini anlatması açısından önem arzetmektedir.

c) el-Burutistant ve'l-İncîlîyyun fi'l-Irak: Haris Yusuf Ganîme'nin ele aldığı Irak'ta Protestanlar ve Evanjelistler adlı eser Matbaatü Dari'l-Hürriyeti li't-tabaa tarafından Bağdat'ta 1990'da yayımlanmıştır. Eserin, Protestan mezhebinin Irak'ta doğuşu üzerine yoğunlaşması ve söz konusu mezhebin diğer Hıristiyan kiliseleriyle karşılıklı ilişkisi hakkında bilgi vermesi açısından çok önemlidir.

d) *el-Ğare ʻala'l-ʻÂlemi'l-İslâmî:* Eserin yazarı Fransız Alfred Le Chatelie (ö. 1929) olup, Musaid el-Yafî ve Muhibbüddin el-Hatîb tarafından Fransızca'dan Arapça'ya tercüme edilmiştir. Eserin ilk baskısı 1931 yılında Kahire'de yapılmıştır. Tezimizde yararlandığımız ikinci baskısı ise Cidde'de 1967 yılında Menşûrâti'l-asri'l-hadîs tarafından yapılmıştır. Bu eser İslam ülkelerinde faaliyet gösteren misyonerlerin gerçek niyetlerini ortaya çıkarmakla beraber gizli hedeflerini de açıklamaktadır.

e) *et-Tebşîr ve eseruhu fi'l-biladi'l-İslâmîyye*: Ahmed Sa'du'd-din el-Bıstâmî'nin telif ettiği bu çalışma Daru Ebi'l-Mecd li't-tabaa tarafından 1409/1989 yılında Mısır'da yayınlanmıştır. el-Bıstamî, kitabında Arap ülkelerinde misyonerlerin yürüttüğü faaliyetler

üzerine durmuştur. Misyonerlerin Irak'taki faaliyetlerine de yer yer temas eden el-Bıstamî, misyonerlerin Müslümanlar arasında Hıristiyanlığı yaymada izledikleri metotları da açıklamıştır.

f) *Tarihu't-talîmi fi'l-Irak fi'l-ahd'il-Osmânî (1638-1917):* Abdurrezzak el-Hilâlî tarafından telif edilen bu çalışma Bağdat'ta 1959 yılında Şeriketü't-Tab'i ve'n-neşri'l-ehlîyye yayınlarından çıkmıştır. Bu eser el-Hilâlî' nin Irak'ta eğitim tarihini belgelerle anlatması açısından önem kazanmaktadır; çünkü Irak'ta eğitim tarihinin ele alındığı dönemler misyonerlik faaliyetlerinin de başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Çalışmada el-Hilâlî "eğitimi misyonerler için Hıristiyanlığı yaymada kullandıkları bir yöntem olduğunu" vurgulaması yönüyle de bu eser önem arz etmektedir.

g) *et-Ta'lim fi'l-Irak fi'l-ahdi'l-Osmânîyyi'l-Ahîr (1869-1918)*: Cemil Musa en-Neccâr'ın yazdığı bu eser Daru'ş-Şuûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmme-Afakun Arabiyye tarafından Bağdat'ta 1423/2002 yılında yayınlanmıştır. Eserde Osmanlı'nın Irak coğrafyasındaki hâkimiyetinin son zamanlarında Irak'ta eğitim tarihiyle ilgili bilgi verilmiştir. Bu yönüyle yukarıda anlatılan el-Hilâlî 'nin eserine benzese de diğer bazı faydalı bilgiler içermesi açısından önemli bir çalışmadır.

Anadilim arapça olup kendim de arap asıllı olmamdan dolayı tezi hazırlarken daha çok arapça kaynaklara müracaat etmiş bulunmaktayım.

BİRİNCİ BÖLÜM

MESİHÎLİKTEN MİSYONERLİĞE EVRİLİŞ SERÜVENİNDE HIRİSTİYANLIĞIN TARİHİ VE SOSYO-TEOLOJİK ÇERÇEVESİ

1. Hıristiyanlığın Tarihi

1.1. Genel Tarihî Panorama

Mesîhiyyet (Hıristiyanlık) lafzı "mesîh" (مسيح) sözcüğünden türemiş olup sözlük anlamı hakkında yedi farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşler şöyledir:

1) Meshetmek, "elini yürütmek" anlamında "mesîh" denilmiştir; çünkü Hz. İsa herhangi bir hastalığı olanı eliyle mesh ettiğinde iyileşirdi. Bir şeyin üzerine elini koyduğunda istenilen durum ortaya çıkardı.

2) Mesîh, pek doğru söyleyen "sıddîk" anlamına gelir.

3) Mesafeleri kat ettiği için "mesîh" denilmiştir.

4) Ayak tabanının düz olması; yani ayak ayasının olmaması sebebiyle de "mesîh" denilmiştir.

5) Yeryüzünde seyahat ettiği için "mesîh" denilmiştir.

6) Hz. İsa (a.s.) anne karnından yağlanmış olarak doğduğu için "mesîh" denilmiştir.

7) "Mesîh" kelimesi Arapça asıllı olmayıp, İbranîce kökenlidir. Kökende "şîn" harfiyle "maşiha" şeklindedir. Araplar, kelimeyi Arapçalaştırırken "şîn" harfini "sîn"e çevirip "el-mesîh" demişlerdir. Nitekim İbranîce asıllı "Mûşa" kelimesini Arapçalaştırdıklarında "şîn" harfini "sîn" harfiyle değiştirip, "Mûsâ" dedikleri gibi.[1]

Öyle görülüyor ki; ikinci ve sonuncu görüş doğru olan görüşlerdir. Bunlar diğer dillerdeki görüşlerle de örtüşmekte olup "mesih"'in sözlük anlamı "sıddîk" ya da "mübarek" demektir.

"Mesih" kelimesinin aslı İbranîce'de "hamaşih", Aramîce'de "maşih", Yunanca'da *Christos* (Χριστος)'tur. İbranîce'ye Yunanca'dan geçmiştir. "Maşih" kelimesi, Hz. İsa (a.s.) zamanında Yahudiler tarafından tahrif edilerek "mesia" şeklini almıştır ve günümüzde "mübarek" anlamında kullanılır.

---

[1] İbnü'l-Enbârî, Ebu Bekr İbn Beşşâr Muhammed b. Kasım el-Bağdâdî (ö. 328/940), *ez-Zâhid fi maânî kelimâti'n-nâs*, thk. Hatim Salih ed-Dâmın, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1412/1992, I/388.

Mesh kelimesinin Hıristiyanların kutsal kitaplarındaki anlamı "dinî ve dünyevî hizmet için kişiyi kutsamak amacıyla üzerine (zeytin veya sıvı) yağı dökmek" demektir. Kralların göreve gelmeleri sırasında sıvı ya da özel bir yağla ovmak İsrail oğulları arasında adetti. Aynı şekilde âlimler ve nebiler de yağ sürünürlerdi. Yağ sürülen kral, âlim ya da nebiye "mesia" ya da "mesih" lakabı verilirdi. Mecazî olarak hakka ve hayırlı işlere davet eden herkese "mesih" adı verilir.[2]

Hıristiyanlığın terim anlamına gelince; Hıristiyanlık Hz. İsa'ya (Mesih'e) nispet edilen dinî akide (doğma)'dir. "Hıristiyanlık dini"nin prensipleri İznik Konsili' nde[3] belirlenmiştir; yani bu kavram, sonraki asırlarda kullanılmıştır.

Mesîhiyyun Meryem oğlu Hz. Mesih'e (a.s.) nispetle olup, *Mesihiyyet* her zaman *Nasranîyyet* anlamına gelir.[4] *Nasranîyyet* ise Allah (c.c.) tarafından Hz. İsa'ya (a.s.) indirilen, mukaddes kitabı İncil olan dine ıtlak olunur.[5]

Hıristiyanlık birçok farklı, karışık merhaleden geçmiştir. Bu süreçte, İsrail Oğullarına has bir din olmaktan çıkıp cihanşümul bir din hâline gelmiştir. Papazlar, siyasetçiler ve devlet adamlarının şekillendirdiği insanlık öğretisi bu dini yönetmektedir.

Allah (c.c.) Meryem oğlu Hz. İsa'yı (a.s.) kendi nezdine kaldırdıktan sonra Hıristiyanlık birçok dönemden geçmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1.1.1. Havariler Çağı.

Sözlükte "beyaz olmak; iyice beyazlatmak" anlamlarına gelen Arapça *haver* kökünden türetilen *havârî* "seçilmiş, kusursuz; taraftar, özverili arkadaş, dost, bir kimseye ileri derecede yardım eden, kendisini bir davaya adayan"[6] demektir.

---

[2] el-Ferahidî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumî, İbrahim es-Samerraî, Dar ve Mektebetü'l-Hilal, Mısır ts., *m s h* (مسح) md., III, 156; İbnü'l-Enbarî, *ez-Zâhir...*, I, 388; Dozy, Reinhart, *Tekmiletü'l-meacimi'l-Arabiyye*, (Ar. Çev. Muhammed Selim en-Naimî, Cemal el-Hayat), Daru'l-Hürriyeti li't-Tabaa, Bağdat 2000, X/67; es-Sâmûk, Sadun Muhammed, Ulyan, Rüşdî, *Tarihu'd-Diyaneteyni'l-Yehûdiyye ve'l-Mesîhîyye,* Müdiriyyetü Daru'l-Kütübi li't-Tabaa, Musul ts, s. 57; Ahmed, Mehdî Kadir, *el-Edyanü's-selase ve nazaratuha ila'l-Enbiya* (Basılmamış YL. Tezi), Külliyetü Usuli'd-Din, el-Camiatü'l-İslamiyye, Bağdat 1428/2008, s. 52.

[3] et-Tahtavî, Muhammed İzzet, *en-Nasranîyye ve'l-İslâm*, Mektebetü'n-nur, bs. 2, Mısır 1987, s. 33. Konsil'in tanımı gelecek paragrafta yer alacaktır.

[4] el-Gıfarî, Nasır b. Abdullah, el-Akl, Nasır b. Abdüklerim, *el-Mucez fi'l-edyani ve'l-mezahibi'l-muasıra,* Daru's-Samiî, 1. bs., Rıyad 1413/1992, s. 65.

[5] Şehristânî, Ebü'l-Feth Tacüddin Muhammed b. Abdülkerim (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal,* thk. Muhammed Seyid Keylânî, Daru'l-marife, Beyrut 1404, II/25; el-Gıfarî, *el-Mucez fi'l-edyani ve'l-mezahibi'l-muasıra,* s. 63.

[6] İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mukerrem b. Muhammed (v. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, "h v r" md.

Terim olarak genelde, Allah'ın peygamberlerine inanıp onlara yardımcı olan herkes için kullanılan havari bilhassa Hz. Isa tarafından seçilmiş, tebliğ ve irşat görevinde ona yardımcı olan on iki kişilik grubu ifade eder. Batı dillerinde havari karşılığında kullanılan *apostle*, *apôtre* kelimeleri, Grekçe'de "bir görevi ifa etmek üzere gönderilen" anlamındaki *apostolostan* gelmektedir.[7]

Gerek Resullerin İşleri gerekse Yeni Ahid'deki mektuplardan edinilen bilgiler, havariler döneminin Pavlus öncesi ve Pavlusçu dönem şeklinde ikiye ayrılmasını gerektirmektedir. Pavlus öncesi dönemin yapısı Resullerin İşleri'nin ilk bölümlerinde canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Pavlus'un mektuplarında da bu konuda bilgi vardır. Bu dönemde yeni hareketin merkezinin Kudüs olduğu anlaşılmaktadır.[8]

1.1.2. Misyon ve Misyonerler: İlk Ayrılış ve Kopuşlar.

Hz. İsa (a.s.) Allah'ın (c.c.) nezdine kaldırılınca on iki havari (Petrus lakaplı Sem‘an /Simun, kardeşi Adreas, Zebedi'nin oğlu Yakub, onun kardeşi Yuhanna, Filipus, Bartolomeus, Tomas, üşür toplayan Matta, Alfeus'un oğlu Yakub, Taddeus, Gayyur Simun, Yahuda İskaryot Hıristiyanlığı köyler ve yakın çevredeki şehirlere tebliğ etmek için yayıldılar. Hıristiyan tarih kitapları Matta'nın Habeşistan'a gidip orda öldürüldüğünü, Markos'un (Yuhanna'nın) İskenderiye'ye gidip M.S 62 yılında Neron döneminde öldürüldüğünü nakleder.[9]

Bu dönemde, Hz. İsa (a.s) zamanında onun azılı düşmanlarından olan Yahudi Ferisi mezhebine mensup Tarsus'lu Saul (Paul/Pavlus) "Hz. İsa'ın (a.s.) çarmıha gerilip, Allah'a yükseltilmesinden sonra kendisine nurdan bir sütunde zuhur ettiğini, onu doğru yola hidayet ettiğini ve onun mesajını kâfir milletlere tebliğ etmesi konusunda görevlendirdiğini" iddia ederek Hz. İsa'ya (a.s.) iman ettiğini duyurdu.[10]

Milâdî 51-55 yılları arasında havarilerin toplandığı ilk konsil -Kudüs Konsili- Hıristiyan tarihi tarafından Kudüs'ün ilk Piskoposu kabul edilen "Yakubu'l-Bâr" diye, şöhret bulan Yakub b. Yusuf en-Neccâr başkanlığında yapılmıştır. Konsil'e katılanlar Tevrat şeriatından ayrılmanın ilk adımı sayılan önemli değişikleri gerçekleştirdiler. Daha sonra bu değişiklikler, inhiraf ve tahrifin ilk adımı kabul edilmiştir. Nitekim, ilk dönem

---

[7] Cilacı, Osman, "Havari", *DİA,* XVI, 513.
[8] Demirci, Kurşat, "Hıristiyanlık", *DİA,* XVII, 331.
[9] Ahd-i cedid: Matta İncili 10/2,4; el-Cühenî, *el-Mevsuati'l-müyessere,* II, 565-566.
[10] Ahd-i cedid: Resullerin İşleri 9/1,9; Vafi, Abdulvahid, *el-Esfaru'l-mukaddese fi'l-Edyanis-Sâbikati li'l-İslam*, Nahdatü Mısır lit-tabâ'a, 3. bs., Kahire 1983; 81-82.

Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın (a.s.) neshettiği veya değiştirdiği hariç Tevrat metinlerinin yükümlü kıldıklarından kendilerini sorumlu tutarak onun tüm haram kıldığı şeyleri kendilerine haram telakki ederlerdi; yani Hz. Musa'nın (a.s.) şeriatını kendi şeriatları, kutsal metinlerini de kendi kutsal metinleri olarak kabul ederlerdi.

Hıristiyanlar Hz. İsa'nın (a.s.) yükseltilmesinden yaklaşık 22 sene sonra Kudüs Konsil'i yapılana kadar bu minval üzere devam ettiler.

Kudüs Konsili'nde Yakub b. Yusuf en-Neccâr, haramların Nuh şeriatına göre "putlara tapmak, zina etmek, boğularak ölen hayvan yenmesi ve kan"dan oluşan bu dört şeyle sınırlandırmasını, sünnet (*hitan*) âdetinin gerekli olmadığı yönünde konuşma yaparak önerilerde bulunmuştur. Önerinin kabul edilmesinin bir gereği olarak domuz etini yeme, içki içme ve Tevrat'taki diğer haramlar helal hâle gelmiştir.[11]

1.1.3. İşkence ve Zulüm Süreçleri ve Hıristiyanlık.

Hıristiyanlık ve Hıristiyan davetçiler Filistin ve Mısır'da Romalılar ve Yahudiler tarafından en ağır zulümlere maruz kalmışlardır. Bu zulümlerin en şiddetli ve zorba olanları şöyledir:

a) Petrus ve Pavlus'un öldürüldüğü M.S. 64 yılındaki Neron'un zulmü.

b) Yuhanna'nın Efes'te İncili'ni Yunanca yazdığı M.S. 90 yılındaki Domitianus'un zulmü.

c) *Traianus*'un (*Trajan*) M.S. 106 yılındaki zulmü, İmparator Hıristiyanların yok edilmesini (soykırım) ve kitaplarının yakılmasını emretmiş; böylece korkunç mezbahalar hazırlanmış ve bu dönemde Kudüs piskoposu Yakup el-Bar öldürülmüştür.

d) En zalimce ve en acımasız olanı M.S. 284 yılında Dekyanus'un (*Diokletianus*) zulmüdür. Mısırlı Hıristiyanlar ülkelerinin Roma idaresinden bağımsız olma niyetlerini açıkladıktan sonra üzerlerine en ağır azaplar inmiştir. Kiliselerinin yok edilmesi, kitaplarının yakılması, piskopos ve davetçilerinin tutuklanması emri verilmiştir. M.S. 284 senesinde bazı tarihçilerin belirttiğine göre bu olayda 300 bin kişi öldürülmüş ve buna

---

[11] Ahd-i cedid, Resullerin İşleri 15/1-35; et-Tahtavî, *en-Nasranîyye ve'l-İslâm*, 75-76; Vafi, *el-Esfaru'l-mukaddese...*, s. 80.

"şehitler çağı" adı verilmiştir. Ashab-ı kehf'ın gizlenme olayı da bu devirde vuku bulmuştur.[12]

1.1.4. Hıristiyanlık ve Roma İmparatorluğu: "Altın Çağlar".

Kilise tarihçileri İmparator *Konstantin*'ın (*Constantinus*) M.S. 312 yılında Roma İmparatorluğu tahtına oturmasının başlangıcını Hıristiyanlığın yeni safhalarından bir safha olması nedeniyle "Hıristiyanların Altın Çağı" olarak isimlendirmişlerdir.

İmparator ilk olarak Milano Fermanı çerçevesinde Hıristiyanların dinlerinin özgür ve Hıristiyanlığa davetin serbest olduğunu, Roma İmparatorluğu dinleriyle eşit olduklarını ilan ederek kiliseler inşa ettirmiştir. Böylece Hz. İsa'ya (a.s.) indirilen İncil'in kaybolduğu, havariler ve elçilerin katledildiği Hıristiyan tarihinin merhametsizlik bakımından en kötü dönemleri son bulup sapmalar ve Tevrat şeriatından soyutlanmalar başlayarak Hıristiyanların Hz. İsa'yı (a.s.) tanrılaştırıldığı ve *Mesihiyyet* (Hıristiyanlık) isminin zuhur ettiği yeni bir dönem başlamıştır.[13]

Kudüs Konsili'nde M.S. 325 yılında Hıristiyan olduğunu açıklama azmini gösteren İmparator Konstantin'in önerisiyle yaklaşık 318 piskopos toplanmış ve Hıristiyanlığa yeni esaslar getirilmiştir. Konsile katılanların arasındaki çok fazla karşı görüşün olması sebebiyle 2048 piskopostan yaklaşık 1730'u geri çekilmiştir. 318 kişilik azınlık grup, Hz. İsa'nın (a.s.) ilahlığı inancı ve Pavlus'un Roma putperestliğinden aldığı teslis akidesini kabul etmiştir. Bu şekilde havari ve Hıristiyanların inancına son verilmiştir. Bu değişim Akidevî değil siyasî bir değişimdi; çünkü Konstantin tek tanrılı bir ideoloji kurmak isteseydi hükmüne itiraz edilmezdi; işte bundan dolayı Hıristiyanlık ilk adımlarda Pavlus vasıtasıyla Yahudilikten ayrılmış, ikinci adımda Hz. İsa'nın (a.s.) insan olduğu görüşünde olan muhaliflerin kınanması, Hz. İsa'nın (a.s.) yalnızca yaratılmış bir insan olup tanrı ve tarının oğlu olmadığına inanan ve bunu haykıran İskenderiye keşişi Arius'un tekfir edilmesini emreden İmparator Konstantin'in isteğiyle yeni esaslara dayanan, yeni isimle yeni bir din zuhur etmiştir. İmparator, Hz. İsa'nın (a.s.) tanrı olduğunu yazmayan tüm kitapların yakılmasını emretmiştir. Bunlardan Barnaba İncili'nin de içinde olduğu kitapların okunmasını yasaklamıştır. Bu icraatlardan sonra İmparator dinin yeni esasları konusunda Pavlus'un izinden giden piskoposlarla istişare edip kendisinin kurduğu

[12] el-A'zamî, Muhammed Diyauddin, *Dirâsât fi'l-Yehûdiyyyeti ve'l-Mesîhîyyeti ve edyani'l-Hind,* 1.bs., Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2001, s. 321-322.

[13] el-Cühenî, *el-Mevsu'ati'l-müyessere...,* II/1586; el-Gıfarî - el-Akl, *el-Mucez fi'l-edyan...,* s. 71.

Hıristiyanlığa girdi. Hıristiyanlık M.S. 325 yılından günümüze kadar Hz. İsa'nın (a.s.) dini olmayıp Pavlus'un dinidir.[14]

1.2. Hıristiyan Misyonerliğinin Tanımı

Tarihsel çalışmalarda, hedeflenen çalışmanın tarihçesini kısaca ele alma, araştırma konusunun ıstılahlarını tanımlama, sözlük ve terim anlamalarını açıklama bilimsel araştırmanın temel unsurlarındandır.

Çalışmamızın bu bölümünde Hıristiyan misyonerliğinin tarihine geçmeden önce, misyonerliğin sözlük ve terim anlamlarını açıklayacağız.

1.2.1. Misyonerliğin Sözlük Anlamı.

Misyonerlik (*mission*) kelimesinin Arapça karşılığı *tebşir* olup etimolojisi hakkında iki farklı görüş vardır:

Birincisi: "Sevinç, mutluluk" anlamına gelen *bişr* (بِشر) kelimesinden türediği görüşüdür ki; böylece "sevindirici haber"e tahsis edilir.[15]

İkincisi: Sevinme ve üzülmede yüz derisinin değişmesinde etkili olmasına itibarla "tenin, derinin yüzü" anlamına gelen *beşere* (البَشَرة) kelimesinden türediği görüşüdür; çünkü hüzün ve keder değiştirdiği gibi sevinç de yüz derisini değiştirir.[16]

Arapça *b ş r* (بَشَرَ) kökünden *bişâre* (البشارة) ve *büşrâ* (البُشرى) şeklindeki isim türevleri bir şeye bağlı olarak kullanıldığında "olumsuz ve şer" anlamı taşır. Nitekim Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: "*Münafıklara, kendileri için elem dolu bir azap olduğunu müjdele*"[17]. Mutlak olarak kullanıldığında "olumlu ve hayırlı" anlamına gelir.[18]

---

[14] Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed (1394/1974), *Muhadarat fi'n-Nasranîyye,* 3. bs., Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1382/1966, s. 149-150; es-Sâmûk, *Tarihu'd-Diyaneteyn...*, s. 57,59; et-Tahtavî, *en-Nasranîyyetü ve'l-İslâm*, s. 33, 37.

[15] Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Herevî (ö. 370/980), *Tehzibü'l-luğa,* thk. Abdüsselam Muhammed Harun, ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, Kahire, H. 1384/1964., b ş r md., XI/246.

[16] İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mukerrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dârus-Sâdır, Beyrut (Lübnan), 1968, *b ş r* (بشر) md., IV/62.

[17] en-Nisâ 4/138. (بَشر الْمنَافقين بأن لهمْ عذابا اليما)

[18] ez-Zebidî, Muhyuddin Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed (ö. 1205/1791), *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Mektebetü'l-Hidaye, Kuveyt, 1385/1965, *b ş r* (بشر) md., X/185.

1.2.2. Misyonerliğin Terim Anlamı.

Tebşîr: "hayırlı veya şerli fark etmeksizin bir haberi iletmektir"[19]

Tebşîr: "Dine davet" şeklinde terimleşmesi çağdaş bir kavramlaşmadır[20]. *Tebşîr* (misyonerlik) "Hıristiyanlığa davet" olarak sınırlandırılmıştır. İslam'da ise yaygın olarak "davet" kavramı kullanılır.

Tebşîr kelimesi Pavlus'un Romalılara yazdığı mektubunda şöyle geçer:

> Mucizeler ve harikalar yaratan güçle, Kutsal Ruh'un gücüyle yaptıklarından başka şeyden söz etmeye cesaret edemem. Şöyle ki, Kudüs'ten başlayıp İllirya bölgesine kadar dolaşarak Mesih'in müjdesini her yerde duyurdum. [21]

Burada görüleceği üzere, *tebşir/misyon*, "dine davet" şeklinde kullanılmıştır.

1.2.3. Misyonerliğin Hedefi ve İdeali.

Genel olarak misyonerliğin amaçlarını şöyle sıralayabiliriz:

1- Hıristiyanlığı dünyaya yayma çabası.

2- İslam ülkelerinin sömürgeci devletlerin hâkimiyeti altına girmesini sağlamak.

3- Sömürgeci ülkelere bağlılıklarını kanıtlamak.[22]

1.3. Misyonerliğin Genel Tarihi

1.3.1. Misyon/lar ve Tarihî Macerâsı.

İspanyol Papaz Ramon Llull (Raimundo Lulio) Haçlı seferlerinin başarısız olmasından sonra misyonerlik görevini üstelenen ilk kişidir. Meşakkatli çabalardan sonra Llull Arapça'yı da öğrenmiştir. Daha sonra İslam ülkelerini dolaşarak Hıristiyanlığa davet ederek Müslüman âlimlerle münazaralar yapmıştır. Orta Çağ'da misyonerler faaliyetlerini Hindistan, Cezayir ve Cava Adalar'ına yoğunlaştırmaya başlamıştır. Hollanda m. XVIII. asrın başlarında Cava'da misyonerlik faaliyetlerine önem vermiştir. Baron Deutz m. 1664

---

[19] el-Ba'lî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ebi'l-Feth el-Hanbelî (ö. 709/1309), *el-Mutalla ʿalâ ebvâbi'l-fikh*, thk. Muhammed el-Arnavud ve Yasin Muhammed el-Hatîb, Mektebetü's-Sevadi li't-Tevzi, Cidde 1423/2003, s. 414.

[20] Mustafa, İbrahim, Zeyyat, Ahmed Hasan vd. (Haz.), *el-Mʿucemu'l-vasît,* 3. bs., Darud-Da've, Türkiye, 1989, I/58.

[21] el-Kitabu'l-Mukaddes, ve yedummu'l-Ahdu'l-Kadîm (et-Tevrat) ve'l-Ahdu'l-Cedid (el-İncîl), Daru'l-Kitabi'l-Mukaddes fi'ş-Şarki'l-Evsat, Beyrut 1988, Romalılar 15:19. (بقوة آيات وعجائب بقوة روح الله حتى إني من أورشليم وما حولها إلى الليريكون قد أكملت التبشير بإنجيل المسيح)

[22] Misyonerlerin faaliyet ve hedefleriyle ile ilgili geniş bilgi için bk. Gündüz, Şinasi, "Misyonerik", *DİA,* XXX, 194-198.

yılında tüm görevi misyonerlik eğitiminin temelleri ve araçlarını öğreten bir okul açmıştır; bu sebeple misyonerlik görevini hakkıyla yapan misyonerler bu okuldan mezun olmuşlardır.[23]

Avrupa ülkelerinde çok sayıda misyonerlik yapan cemiyetler kurulmuştur. Örneğin: Londra Misyonerlik Cemiyeti 1795 yılında, benzer cemiyetler İskoçya, New York, Almanya, Danimarka, Hollanda, İsveç, Norveç, İsviçre'de kurulmuştur. Ayrıca alt cemiyetler de kurulmuştur. Buna da Osmanlı Tevrat Toprakları (vaat edilmiş topraklar) Misyonerler Cemiyeti'ni örnek verebiliriz, "Tevrat Toprakları" ifadesinden Osmanlı devletinin hâkimiyeti altındaki Arap ülkeleri kastedilmektedir.[24]

Milâdî 1846 yılında misyonerler için güvenli bir merkez olan Protestan merkezi Astana'da, yabancı ülkelerde faaliyet etmek için 1855 yılında Gönüllü Misyoner Gençler Cemiyeti kurulmuştur. Mısır'da Genel Misyonerlik Cemiyeti 1898 yılında kurulmuştur. Genel Misyonerlik Cemiyeti'ne bağlı Delta ve Süveyş'te enstitüler, kız ve erkek okulları vardı. Genç Misyonerler Cemiyeti m. 1902 yılında kurulmuş olup cemiyetin görevi Müslümanları misyonerlerin seslerine kulak vermelerini sağlamaktı.[25]

1.3.2. Misyonerler/Hıristiyan Davetçiler: Genel Panorama.

Bazıları misyoner davetçileri sırf dine davet eden kimseler olarak düşünebilir, bu doğru da olabilir, misyonerlik hareketlerine finansör olan bazı kimseler ve yaptıkları yüce işin tanrıya yaklaştırdığını düşünen dinî inancını severek yaymak için bu faaliyetlere iştirak edenler açısından da uygun olabilir; ancak misyonerlik faaliyetlerinin temel sebebi siyasî olup diğer devletler üzerine hâkimiyeti yayma ve kendilerine bağlılığı sağlamak için halkları sömürgecilik düşünce ve kültürüne bağlamayı hedeflemektedir.[26]

---

[23] Le Chatelie, Alfred (ö. 1929), *el-Ğare ʻala'l-ʻÂlemi'l-İslâmî*, (Ar. Çev. Musaid el-Yafî, Muhibbüddin el-Hatîb), Menşurati'l-Asri'l-Hadîs, 2. bs., 1387/1967, s. 29; el-Cühenî (der.), *el-Mevsuati'l-müyessere...*, II/665; el-Meydanî, Abdurrahaman Hasan Habenneke ed-Dımaşkî (ö. 1425/2004), *Ecnihetü'l-mekri's-Selas ve havafiha: et-Tebşîr- el-İstişrak- el-İsti'mar,* Daru'l-kalem, 8. bs. Dımaşk 1420/2000, s. 63; Cirişe, Ali Muhammed, ez-Zenbîk, Muhammed Şerif, *Esalîbi'l-gazvi'l-fikrî li'l-Âlemi'l-İslamî,* Daru'l-vefa, 3.bs., (Mısır), 1399/1979, s. 19; el-Ömerî, Nadiye Şerif, *Edva ʻala's-sakâfeti'l-İslamiyye,* 9. bs., Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1422/2000, s. 165.

[24] Şelebî, Abdulcelil, *el-İrsâliyyât et-Tebşîrîyye,* Menşetü'l-Meârif, el-İskenderiyye (Mısır), ts., s. 157-158; et-Tahtavî, Muhammed İzzet İsmail, *et-Tebşîr ve'l-İstişrak ahkad ve hamalât ala'n-Nebiyi (s.a.s) ve Biladi'l-İslam*, ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabî, Mısır 1991, s. 126-127; el-Hac, Sasî Salim, *ez-Zahiretü'l-İstişrakiyyetü ve eseruha*, Merkezü Dirasati'l-Âlemi'l-İslamî, Fas, 1993, s. 86; en-Nemle, Ali İbrahim el-Hamd, *el-Musteşrîkûn ve't-Tensîr*, Mektebetü't-Tevbe, Suudi Arabistan 1998, s. 127.

[25] el-Meydanî, *Ecnihetü'l-mekri's-Selas...*, s. 27-32; el-Cühenî (der.), *el-Mevsuati'l-müyessere...*, I/159-160.

[26] el-Halîdî, Mustafa, Ferruh, Ömer, *et-Tebşîr ve'l-İsti'mar fi'l-Bilâdi'l-Arabiyye Nazratün li cuhûdi'l-mubeşşîrîn'el-letî termî ilâ ihda'iş-Şarki li'l-İsti'mari'l-Ğarbî,* 5. bs. el-Mektebetü'l-Asrîyye, Beyrut 1973. s. 34.

Bununla ilgili kanıt çoktur, örneğin; General Douglas Haig[27] (ö. 1928) Britanya hükümetinin misyonerleri Arap yarımadasına göndermeleri hususunda öğütte bulunmuştur.[28]

Balfour deklarasyon'u yayınlayan Lord Arthur Balfour (ö. 1930) şöyle diyor:

> Misyonerler Batılı ülkelerin öğrenmek istediği bölgeler konusunda özen gösteren sömürgenin gözleridir.[29]

Hâlihazırda ABD Beyaz Saray yetkilileri misyoner teşkilatları ve farklı mezhepleriyle kiliselere, Irak'ta Hıristiyanlığı yaymaları için yeşil ışık yakmıştır. Bunu da Irak'a savaş açmadan önce "Hıristiyan hayır kuruluşları" adlı grupların Irak'ta misyonerlik faaliyetlerinin asla engellemeyeceklerini duyurmuştur.[30]

Misyonerlik yapanların birinci amacı Hıristiyanlık dışındaki dinleri yok etmek ve Hıristiyanlığı garanti altına alıp hedefine ulaştırmaktı.[31]

Papaz Ride şu sözlerinde bunu açık bir şekilde beyan etmiştir:

> Ben Müslüman'ı Muhammed'den (s.a.s.) Hz. Mesih'e (a.s.) götürmeye çalışıyorum; bununla birlikte Müslüman benim özel bir gayem olduğunu zannediyor: Müslüman'ı ne Müslüman olduğundan ve ne de insanlık açısından kardeşim olduğu için severim, onu Hıristiyan saflarına kazandırmak istemeseydim ona yardım için girişimde bulunmazdım[32].

---

[27] İngiliz Mareşalı Douglas Haig, I. Dünya savaşının son üç senesinde batı cephesi komutanıydı. Onun I. Dünya savaşı ile ilgili kalem aldığı hatıratı vardır. bk. Gari, Sheffield, Jon Born (Haz.), *Muzekkiratü Marshall Douglas Haig ve resailuhu ani'l-Harbi'l-Âlemiyyeti'l-ûlâ 1914-1918,* Daru BCA el-Biritaniyye, ts., s. 12.

[28] Jessup, Henry Harris, *Fifty Three years in Syria*, Publisher: Fleming.H. Revell Company, New York 1910, p. 530.

[29] et-Tell, Abdullah, *Cüzürü'l-bela*, Daru'l-İnşâ, Ürdün, 1390/1971, s. 200-201.

[30] el-Kerhî, Nebil, "el-Mesîhîyyun ve't-Tensîr", *Sahifetü Kitabat,* sy. 8 Mart 2005, s. 8.

[31] The Comitte on The war and Religious Outlook, *The Missionary Outlook in the Light of war and the Religious Outlook*, Association Press, New York 1920, p. 35 b.

[32] el-Halîdî, *et-Tebşîr ve'l-İsti'mar*, s. 193.

İKİNCİ BÖLÜM

IRAK'TA HIRİSTİYANLIK TARİHİ

2.1. İslam Öncesi Hıristiyanlık

Hıristiyanlık, Irak'a Hıristiyanlığın doğduğu Filistin'in çevresindeki ülkelere girip yayılmasından farklı bir modelle girmiştir. Miladî I. asrın ortalarında M.Ö. 247 - M.S. 226 yıllarında bölgeye hâkim olan Parth[33] İmparatorluğu döneminde yayılmıştır. Medaîn'i kendiler için başkent[34] olarak belirleyen Sâsânîler[35] döneminde (M.S. 226 - M.S. 638 yılları arasında) Hıristiyanlığın büyük çapta yayıldığı bilinmektedir.

O zamanlarda Irak'ta hâkim olan din Zerdüştîlik[36] (Mecûsîlik) diniydi; çünkü Zerdüştîlik devletin resmî diniydi.[37]

Asur kralı Sanherib'in[38] M.Ö. 702 yılında Yehuda Krallığı'na saldırmasından sonra Yahudiliğin de Irak'ta var olduğu bilinmektedir. Bu saldırıda çok sayıda Yahudi'yi esir alarak Ninevâ (Neynevâ) yakınlarında yerleştirmiştir. Daha sonra Babil kralı

---

[33]Parthlar (Arsakîler): Hint-Avupalı göçebe kabilerden biriydi. Selevkos İmparatorluğu'nun zayıflamasını fırsat bilerek hemen harekete geçti ve ona bağlılığına son verdi. Parth İmparatorluğu M.Ö. 247 yılından Sasanîler dönemine (M. S. 226 yılına) kadar Iran ve Irak'ta hüküm sürdü. Parthlar göç ettikleri bölge ismi Parthia (Horasan) ile tanındıkları gibi Aşkanîler (Eşkanîler) ve Taife devletleri (mülükü't-tevaif) şeklinde de isimlendirilmişlerdir. bk. Christensen, Arthur, *İran fî ahdi's-Sâsânîyyin*, (Ar. Çev. Yahya el-Haşşab), Matbaatü lecneti't-Telif ve't-Tercümeti ve'n-Neşri, Kahire, 1957; s. 5-6; Bakır, Tâhâ vd., *Tarihu İrani'l-kadîm,* Matbaatü'l-Camia, Bağdat, 1979, s. 93.

[34] Şelebî, Ahmed, *Mukarenetü'l-edyani'l-Mesîhîyye,* 4. bs. Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Mısır, 1973, s. 53; Esved, Abdurrezzak Muhammed, *el-Edyan ve'l-mezahib fi'l-Irak,* ed-Dâru'l-Arabiyyeti li'l-mevsuat, Beyrut 2000, I/4,6.

[35] Sasanîler, M.S. 226 yılında Aşkanîler (Eşkanîler)'in imparatorluğuna son verdi, böylece Roma İmparatorluğunu yenmede Nesturî Hıristiyan mezhebini cesaretlendirmiştir. Nesturîlerin Irak, İran ve krallıklarına tâbi olan beldelerde Nesturî Hıristiyanlara mezheplerini yaymalarına izin verdi. İslam'ın girişiyle Sâsânî İmparatorluğu M.S. 638 yılında düştü. bk. Adil, Ahmed Kemal, *Sukutu'l-Medâini ve nihayetü't-Devleti's-Sâsânîyye*, 4. bs., Matbaatü Daru'n-Nefais, Beyrut 1406/1986, s. 22.

[36] Zerdüştîlik: Eski İran dinidir. Eski Perslerin nebisi ve onların eski dinlerinin reformucusu olan ve M.Ö. 583 yılında vefat eden Zerdüşt'e nispetle bu isim verilmiştir. Zerdüşt, İran'ın kuzeybatısında yer alan Midya şehrinde doğmuş ve M.Ö. VII. asrın ortalarında Azerbaycan'da zuhur etmiştir, Başlangıçta davetini Belh'te yaymıştır, Belh'ten İran'a yayılmış ve İskenderi'in M.Ö. 331 yılında bozguna uğrattığı Ahamenîler (Ahameniş) Hanedanı'nın dini olmuştur. Pers İmparatoru I. Erdşîr Zerdüştîliği Sâsânî İmparatorluğunun resmî dini hâline getirmiştir, bu durum İslamî futühata kadar devam etmiştir. bk. Mes'udî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (ö. 345/956), *Murucü'z-zeheb ve maadinü'l-cevher*, 4. bs., Fihristini Düzenleyen: Yusuf As'ad Dağır, Daru Endülüs li't-Tabaati ve'n-Neşr ve't-Tevzi, 1981, I /245-246.

[37] Hibbî, Yusuf, *Kenîsetü'l-Maşrıki'l- Keldânîyye*, Menşuratü Külliyetü'l-lahût, Camiatü Ruhu'l-Kuds, Beyrut, 2001, s. 14, 28.

[38] Sanherib, M.Ö. 704'te babası Asurlular kralı Sargon'nun halefi oldu, Askerî faaliyetini batı kesimlerine, Babil'e ve Elam'a yöneltti. Sanherib'in dönemi M.Ö. 681 yılında suikat edilmesiyle sonra ermiştir. bk. ed-Dûrî, Rıyad Abdurraman Emin, *Âşûr Bânibal Sîretuhu ve Muncizatuhu*, Daru'ş-şuuni's-sakafeti'l-âmme, Bağdat, 2001, s. 21, 25.

Nebukadnezzar[39] (Buhtunnasr) döneminde (M.Ö. 605-563) Babil'e sürülmeleri sonucu göç meydana gelmiştir.[40]

Tarihçiler Hıristiyanlığın Irak'a girişi konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bu görüşleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

a) Bazılarına göre: "Mecûsîler Hz. İsa'ya (a.s.) heyet göndermiş ve onun mucizelerini görmüşler, Irak'a döndüklerinde onun dinine davet etmeye başlamışlardır."[41]

b) Bazılarına göre: "Hıristiyanlık Irak'ta Ruha (günümüz Türkiye'de Şanlıurfa) yoluyla Kudüs'ten Antakya[42]'ya (İng. Antiochia) gelen Hıristiyan davetçiler vasıtasıyla yayılmıştır. Irak'ın kuzeyinden güneyine misyonerlik yapmışlar ve Irak'ta Hıristiyanlığın yayılmasında ilk üs olan Adiabene (Erbil)'den başlamışlardır.[43]

c) Hıristiyanlığın kökenleri kral Abgar'a [44] kadar uzanır. Dermansız bir hastalığa yakalanan Ruha (Şanlıurfa) kralı bir elçi göndererek Hz. Mesih'i (a.s.) kendisini iyileştirmesi için şehrine gelmesini istedi; ancak Hz. Mesîh (a.s.) havarilerinden birini gönderdi. Sultana gelen havari onu iyileştirerek vaftiz etti. Krallık topluca Hıristiyanlığa girerek; böylece Ruha (Şanlıurfa) Irak'ta Hıristiyanlığın yayılmasında üs hâline geldi.[45]

d) Hıristiyanlık, Irak'a el-Cezire bölgesi ve Dicle Nehri yoluyla girdiği gibi Tedmürlüler[46] (Palmiralılar) tarafından da Hire ve Aşağı Fırat vadisi' ne götürülmüştür.

---

[39] Nebukadnezzar (Buhtunnasr): Babil kralı Buhtunnasr, Nabopolassar'ın oğludur, babasının döneminde Necho komutasındaki Mısır ordusunu M. Ö. 605 yılında hezimete uğrattı. Yahudilerin, Yahuda topraklarındaki ayaklanmalarını bastırdı, yeniden ayaklandıklarında ise sadece bastırılmakla kalmamış, krallar ve önde gelenleri esir olarak Babil'e götürülmüştür, bu olay tarihte "Babil esareti" diye, bilinir. Buhtunnasr M.Ö. 605-562 yılları arasında hüküm sürmüştür. bk. Muhammed, Hayat İbrahim, *Nebuhaznasri's-sânî* (M.Ö. 604-562), Daru'l-hürriyeti li't-tabaati, Bağdat, 1983, s. 43.

[40] Esved, *el-Edyan ve'l-mezahib fi'l-Irak,* s. 147.

[41] Cemu, Başpiskopos Serhed Yuseb, "el-Hediyyetü'l-Keldânîyye fî'l-vesâiki't-tarîhîyye", *Mecelletü Necmi'ş-Meşrik,* sy. 46, yıl: 12, 2006, s. 77.

[42] Antakya (Antiochia): Asi Nehri üzerinde, söz konusu nehrin Akdeniz'e döküldüğü yere yakın, Halep şehrinin batısında yer alan bir Yunan şehridir. Akdeniz'e 30 Km. uzaklıkta İskenderun sancağı ile beraber m. 1938 yılında Türkiye'ye ilhak edilmiştir. bk. el-Fadîlî, Ebu Zer Huseyin, *M'ucemu'l-mudunit-tarihiyye,* Matabaatü Madî, Bağdat, 2009, I/ 38.

[43] Abouna, Albert, *Tarihu Kenîsetü's-Süryaniyyeti'ş-Şarkiyye,* Şeriketü't-Times li't-Tabi ve'n-Neşr, Bağdat, 1985, I, 8.

[44] Abgar: Kral V. Abgar olup Hz. İsa (a.s.) ile aynı çağda yaşamıştır. İki defa iktidarı devralmıştır, birincisi M. Ö. 4 yılında gerçekleşmiştir, İktidardan uzaklaştırılması M. Ö. 7 yılının sonunda vuku buldu, İkinci defa iktidara gelmesi m. 13-50 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bununla beraber Hıristiyanlık da devletin dini olmuştur. "Abgar" kelimesi Aramca'da "eğri" demektir, *Ebcer* (أبجر) Arapça'da "büyük işkembeli" kimseye ıtlak olunur. bk. Dussaud, René (ö. 1958), *el-Arab fi Suriya kable'l-İslam*, (Ar. Çev. Abdülhamid ed-Devahilî), Lecnetü't-Te'lif ve't-Tercüme, Mısır, 1959, s. 11.

[45] Hibbî, *Kenîsetü'l-Maşrık...,* s. 63.

[46] Tedmür şehrine nispetledir. Tedmür: Persler ve Romalıların ticaret merkerzlerinden bir merkezdi, Şam çölünün ortasındaki vahalarda (yeşilliklerinde) yer alır, Odenathus ve Roma'ya savaş açan karısı Zenobia

Hire çölünde çok sayıda manastırın bulunması bunu kanıtlamaktadır; fakat misyonerler aşağıda belirteceğimiz nedenler sebebiyle Hire bölgesine yoğunlaşmışlardır[47]:

Birincisi: Hire'nin fiziki yapı itibariyle Hıristiyanların dinî âyinlerin özgürce yapabilmelerini sağlayan yalnız bir bölge olması,

İkincisi: Yahudilerin burada bulunmaması,

Üçüncüsü: Fırat nehrini geçerek Şam Hıristiyanlarıyla iletişimin sağlanması.

e) Hıristiyanlık Irak'ta, Kudüs'ü seyrek ziyaret eden inatçı Yahudiler tarafından yayılmıştır. Onlar Hz. Mesih'in (a.s.) kendilerinden olacağı düşüncesindeydiler; ancak daha sonra onlar Hz. Mesih'e (a.s.) yüzlerini dönmüşlerdir.[48]

f) Hz. Mesih'in (a.s.) havarileri Irak'a gelerek Hıristiyanlığı yaymışlardır.[49]

Irak'ta Hıristiyanlığın varlığı etkili olup dikkat çekmiştir. Bazıları bunun sebebini miladi II. asrın sonlarındaki Julianus'un[50] zulüm ve saldırısına bağlamıştır. Irak, Jalianus'un zulmünden kaçan Hıristiyan sığınmacılar için güvenli mekânlardan biri olup burada manastırlarını geliştirmiş ve misyonerlik görevlerini yerine getirmişlerdir.[51]

Roma İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinde, firar eden zahit ve abidlerin meskûn olduğu görülmüştür. Bunların sayıları artınca kanunlara tâbi düzenli manastırlar inşa ettiler ve manastır hayatını yaymaya muvaffak oldular. Hıristiyan misyonerlik faaliyetleri birçok kimseyi çekmeyi başardı. Bu manastırlar, Diyarbakır, Ninovâ (Neynevâ), Erbil, Tikrit,

---

en meşhur krallarındandır. bk. en-Nebî, Adnan, *Tedmur ve't-Tedmuriyyun*, Menşuratu Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İrşadi'l-Kavmî, Dımaşk, 1978, s. 73-74.

[47] Ganîme, Yusuf Rızkullah, *el-Medîne ve'l-memleketi'l-Arabîyye*, Matbaatü Denkur el-Hadîsîyye, Bağdat, 1975, s. 54-55.

[48] Bukit, A. S., *Mukarenetü'l-edyan,* (Ar. Çev. Rana Samîu'l-haş,), Daru'r-Rıdvan, Halep (Suriye) 1986, s. 150.

[49] Şeyho, Luvis Rızkullah b. Yusuf b. Abdülmesih el- Yesui (ö. 1346/1927), *en-Nasraniyye ve âdâbuha beyne Arab el-cahiliyye*, Matbaatü'l-âbâi'l-Yesuiyyin, Beyrut, 1982, s. 47.

[50] İmparator Julianus filozof veya Sabiî olarak adlandırılmış, henüz 30 yaşına girmemişken tahta oturmuştur. Yunan dinini "salih yurttaş dini" sıfatıyla Hıristiyanlık yerine yerleştirmeyi plânlamıştı. Dönme (mürted) ve kâfir olarak da bilinir; çünkü o önce Hıristiyan olmuş sonra açıkça Hıristiyanlığı inkâr edip putperest olduğunu söylemiştir. Miladî 361-m. 363 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır, bir savaşta Dicle nehri üzerine gezerken girdiği savaşta öldürülmüştür. bk. Downey, Glanville, *İntakya'l-kadîme*, (Ar. Çev. İbrahim Nushî), Daru Nahdati Mısır li't-Tab'i ve'n-Neşri bi'l-iştirak ma' Muesseseti Franklin li't-Tabaati ve'n-Neşr, Kahire-New York, 1967, s. 290-210; Saka, İshak, *es-Süryan Eyman ve Hadara*, Matbaatü's-Süryani'l-Ortodoks, Halep, 1983, s. 33.

[51] İgnatius, Yakub es-Sâlis, *Defakati't-Tayyib fi Tarihi Mar Matta'l-'Acîb*, Matbaati'r-Ressi, Zahle (Lübnan) 1961, s. 14; Hibbî, *Kenîsetü'l-Maşrık...,* s. 361.

Mardin dağları, Nusaybin, Sincar dağlarında odaklandı; hatta Matta Manastırı olarak bilinen manastırlarından biri doğuda ruhbanlık yönetiminin merkezi hâline geldi.[52]

Hıristiyanlığın Irak'a ilk girişiyle ilgili tarihçiler görüş ayrılığına düşseler de; burada bizi ilgilendiren şey; kilise ve manastırları inşa etmenin önünün açık olduğunu bir fermanla bildiren Pers Kralı II. Şapur döneminde (m. 307-309) Hıristiyanların varlıklarının resmen kabul edilmesidir[53].

Ama bu yayılma sorunsuz olmayıp, karşıt Yahudi cemaatleri kendilerine has özgürlüklerinden istifade ederek bunlara karşı faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlar Güç ve etki bakımından Mecusî devletinde hatırı sayılır bir seviyeye gelmiştir. Hıristiyanlığa karşı Yahudilerin olumsuz tavırları, Mecûsî devleti yanında Hıristiyanları kötülemeye neden olmuştur.[54]

Bununla beraber Yahudilerin Hıristiyan misyonerliğine karşı tavrı Pers İmparatorluğunda Hıristiyanların Bizans İmparatorluğuyla aralarındaki sürekli çatışmalar sebebiyle etkili olmamıştır. Persler dinlerine davet etmezlerdi. İnsanların dinlerine girmelerini umursamazlardı; çünkü Zerdüştîliği kendilerine has bir din olarak addederlerdi. Pers İmparatorluğunun kendi milleti dışındaki milliyetlerin dinlerine önem göstermemesinin sebebi de budur.[55]

Binaenaleyh, Parthlar ve Persler dini zorlamazlardı. Kendilerine bağlı memleketlerde dinlerine tâbi olmayı mecburî kılmazlardı; tam aksine her vilayette ibadetlerin özgürce yapılabileceği hakkını tanırlardı. Savaşların[56] yıktığı Hıristiyan mabetlerinin yeniden inşası için onlara yardım etti; ancak Milano fermanıyla İmparator Konstantin'in Roma İmparatorluğunun tümünde Hıristiyanlığın meşruiyet kazandığını ilan ettiğinde Perslerin Hıristiyan vatandaşlarına karşı tavrı da hemen değişiverdi. Perslerin düşmanı konumunda olan Roma'nın dostları olduğu için Hıristiyanlara kin beslemeye ve gizlice onlara baskı

---

[52] Lomon, *Muhtasaru tevarihi'l-kenîse,* el-Hurî Yusuf Davud, Matbaatü'l-Âbâi'd-Dominikiyyin, Musul, 1873. I/64; İgnatius, *Defakati't-Tayyib...,* s. 14; Hibbî, *Kenîsetü'l-Maşrık...,* s.361; el-Yusuf, Abdülkadir Ahmed, *el-İmbaraturiyyetü'l-Bizentiyye*, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 1966, s. 30.

[53] Abouna, *Tarihu Kenîsetü's-Süryaniyyeti'ş-Şarkiyye,* II/ 31.

[54] Vieh, Hanna, "Edva ‘ala intişari'r-Rahbeneti fi bilâd-i Beynin-Nehreyn", (Ar. Çev. Necib Kaku), *Mecelletü beynin-Nehreyn,* sy. 14-15, Özel Sayı, Matbaatü'l-edib'il-Bağdadîyye, Nisan, yıl: 1976, s. 254.

[55] Ali, Cevad, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4. bs., Daru's-Sakî, London 1422/2001, XII/ 171.

[56] Bennânî, Aziz Abdülahad, *Tarihu ‘Ayn-i Kâve,* Matbaatü'l-Camiatü Salahuddin, Erbil, 2000, s. 35.

yapmaya başladı. Onlara karşı defalarca akınlar düzenleyerek binlerce Hıristiyan'ın hayatını kaybetmesine sebep oldu.[57]

Miladî VI. asrın son çeyreğine girilmesiyle kuzey Irak'ta Hıristiyanlığın varlığı büyük ölçüde belirginleşti.[58]

Hıristiyanlığın yayılması m. VII. asrın ortasında da devam etti. Hıristiyanlar İslamî fetihlerin başlangıcında kısa sürede Kerkük, Enbar, Hire'ye yakın bölgeler ve Vasıt'ta yeni manastırlar yaptılar. Hıristiyanlık kısa sürede Irak'ın kuzey, güney, doğu ve batısına yayılarak her yerde gelişti; hatta bazı manastırların papazları bine ulaştı. Bu durum o dönemde manastırların geliştiğini açıkça ortaya koymaktadır. Aziz Hieronymus (Jerome): "Mısır'dan sonra Mezopotamya kadar hiçbir ülkede ruhban sayısı çoğalmamıştır" demiştir.[59]

Irak'ta Hıristiyan mezhepler de zamanla yayılmıştır. Nesturîler (Asurlular) ve Yakubîler gibi kiliselere Roma kilisesi zulmediyordu. Süryanîler, Asurlular ve Keldanlılar gibi ırklarla bağlantılı mezhepler de vardı. Başkenti Hire olan Irak'ın güneyinde Arap Hıristiyan Lehmîler (ing. Muntherids) devleti meydana geldi. Söz konusu devlet İslamî fütuhatın zuhuruyla miladî I. yüzyılın ilk yarısına kadar varlığını sürdürmüştür.[60]

Hıristiyanların kâhir ekseriyeti ana dilleri gibi Arapça konuştukları hâlde bir kısmı ise farklı lehçeleriyle Aramca (Aramîce) ve Aramca'dan türeyen Süryanîce konuşurdu.[61]

Irak'taki Hıristiyanlar arasında hâkim dil Aramca'ydı. Aramca sâmî ve Ortadoğu dilidir. Mukaddes bir dil sayıldığı gibi bazı eski devletlerde resmî dildi. Bu dilin ilk kullanılışı M. Ö. 900 yılında Daniel ve Azra'nın mukaddes metinlerinin büyük kısmında ve ölü deniz yazmalarında rastlanmış olup Talmud'un da asıl dili Aramca'dır. Şüphesiz Aramca İsa Mesih'in (a.s.) de konuştuğu dildi. Mezopotamya'nın da dili olan Aramca'yı Farsça, İbranca (İbranîce), Yunanca ve Latince etkilemiştir. Bu dil hâlâ Orta Doğu'nun bazı köylerinde resmî dil gibi kullanılmaktadır. Özellikle Irak, Suriye, Türkiye ve İran'da Hıristiyanlığa mensup Asurlular tarafından konuşulmaya devam etmektedir. Mısır'a intikal

---

[57] Ishak, Rafâil Bâbû, *Tarihu Nasârâ'l-Irak*, Matbaatu Şafak, Bağdat, 1984, s. 87.

[58] Scher, Addai, *Keldo ve Asur*, el-Matbaatü'l-Katolikiyye li'l-Abai'l-Yesûiyyin, Beyrut 1913, II/ 34; Vieh, "Edva 'ala intişari'r-Rahbeneti fi bilâd-i Beynin-Nehreyn", (Ar. Çev. Necib Kaku), *Mecelletü beynin-Nehreyn*, sy. 14-15, s. 258-259.

[59] İshak, Rufâil, *Medarisu'l-Irak kable'l-İslam*, Matbaatü Şafak, Bağdat 1955, s. 53.

[60] el-Assaf, Fâyiz Abdullah, *el-Ekellîyât ve eseruha fi istikrarid-devleti'l-kavmiyye: Ekradu'l-Irak enmuzecen* (Basılmamış YL. Tezi), Cami'atüş-Şarki'l-Evsat lid-dirâsâti'l-ülyâ, Külliyetü'l-edeb, 2010, s. 29-30.

[61] Hâtûm, Nuruddin, Nebih Akil, Ahmed Tarbin, Salah Medenî, *Mucezu Tarihu'l-hadara*, Camiatu Dımaşk, Dımaşk 1964, I, 484-485.

etmeden önce m. ö. XI. asırda Şam bölgesi ve Irak'ta yazılmaya başlamıştır. Asırlar boyunca gelişmiş ve Aramîler m. ö. VII. asırda alfabetik sıralamaya dayalı özel bir yazı geliştirmişlerdir. Aramî-Tedmürî ve Hz. İsa'nın (a.s.) dili olan Aramî- Süryanî gibi iki hatta kaynaklık etmiştir.[62]

2.2. İslam Sonrası Hıristiyanlık

Hıristiyanlar İslam medeniyetinin dinî hoşgörüsünün yüksek gölgesinin altında yaşamışlardır. Dünya ilk defa bir dinin medeniyet inşa ederek diğer din mensuplarına taassup etmediğini ve gayrimüslimlerin dini ve mezhebine bakmaksızın sosyal faaliyet alanlarından ve sosyal statüden uzaklaştırılmadığını müşahede etmiştir. Hıristiyanlar devlet işlerinin bir çoğuna da yapıcı bir şekilde katılmışlardır. Nitekim Kûfe valisi Ebû Musa el-Eş‘arî (ö. h. 44/m. 664) yanına Hıristiyan bir katip almıştır. Kûfe'de Hıristiyanlar sarraflık işleriyle uğraşıyorlardı. Kendilerine ait pazarları da olan Hıristiyanlar, ticareti kolaylaştırmak için borç sözleşmesi yaptıkları gibi sarraflık faaliyeti de ellerindeydi. Döviz ticaretini de yaparlardı. Sarraflıkta uzmanlaşarak günümüz banka sistemine benzer bir sarraflık düzeni kurmuşlardı.[63]

Hıristiyanlar, Emevîler ve Abbâsîler döneminde etkili olmuşlar ve halifeler tarafından himaye altına alınmışlardır.

Hıristiyanlar tıp, tercüme ve diğer alanlarda öne çıkmışlardır. Bağdat'ta uzun zaman tıp okullarında yöneticilik yapmışlardır.

Cebrail b. Buhtişu‘ (ö. 218/828) halifeler nezdinde itibar gören en meşhur tabiplerdendi. O Harunürreşid'e (ö. 193/809) çok yakın ve geniş itibara sahipti[64]. Selmuyeh (Selmeveyh) b. Bennan en-Nasranî (ö. 225/840) el-Mu'tasım'ın (ö. 227/842) doktoruydu. Doktoru öldüğünde el-Mu'tasım derin bir şekilde üzüldü. Hıristiyan doktorunun dinine göre tütsü (buhur) ve mumlarla defnedilmesini emretti. Daha sonra Yuhanna b. Masuyeh (Maseveyh) (ö. 243/857)[65] doktorluk görevini üstlendi. Buhtişu‘ b. Cebrail (ö. 256/870) ise

---

[62] es-Salih, Subhî, *Dirâsat fi fıkhı'l-Luğa*, 7. bs., Daru'l-İlm li'l-Melayyin, Beyrut, 1978, s. 47; Vafî, Ali Abdülvahid, *Fıkhu'l-Luğa*, Daru Nahdati Mısır, 6 bs., Kahire, ts, s. 2.

[63] el-Bekrî, Abdurrahman Ahmed, *Ömer b. el-Hattâb*, Daru'l-İrşadi li't-Tabaati ve'n-Neşr, Beyrut, ts, I/ 166-167.

[64] İbn Ebî Useybia, Ebu'l-Kasım Muvaffikuddin Ahmed b. el-Kasım (ö. 668/1270), *Uyun'il-enba fi tabakati'l-Etıbbâ*, şerh ve talik: Nizar Rıda, Daru Mektebetİ'l-Hayat, Beyrut 1385/1965, s. 183.

[65] İbn Ebî Useybi‘a, *Uyun'il-enba...*, s. 234.

el-Mütevekkil'in (ö. 247/861) doktoru olup onun nezdinde itibar sahibiydi. Şöyle ki; o giyim kuşam, durumunun iyi olması ve mal çokluğunda halifeye benzemekteydi.[66]

Hıristiyanlar, tercüme sanatında, tercüme edilen kitapların Arapça'ya çevirip yeniden şekil vermeleri, konularını geliştirmeleri, eleştiri yapmaları, eski kültürlerin ürünlerini geri getirmeleri işlemlerinden sonra muhtevasını aktarmışlar ve bu tercümeleri dünyaya armağan etmişlerdir. Onlardan çevirmen, tarihçi olan Huneyn b. İshak (ö. 260/873) el-Me'mun'a (ö. 218/834) yakınlığı ile bilinir.

2.3. Irak'ta Hıristiyan Mezhepler ve Kiliseleri

Hıristiyan tarihine bakıldığında farklı sosyo-psikolojik ve tarihî-politik-teolojik şartlar değişik mezheplerin zaman içinde doğmasına ve belirginleşmesine yol açmıştır. Nitekim miladî XI. asırda Ortodoks ve Roman Katolik mezhepleri ayrışmıştır. Miladî XVI. yüzyılda ise Katolik Kilisesi’nin içinden bir başka kopuş daha yaşanmıştır. Bu da reform hareketleri ile başlayan Protestan Kilisesinin oluşmasıdır.[67]

Irak’ta Hıristiyanları birçok mezhebe müntesip farklı âyinleri olan birçok kiliseye bölünür, Irak Hıristiyanlarının büyük çoğunluğu Keldanî Katolik kilisesine bağlı olanlardan oluşur.

Irak bulunan Hıristiyan mezheplerini Ortodoks, Katolik ve Protestan şeklinde üç ayrı kategoride inceleyebiliriz:

2.3.1. Oryantal Ortodoks Mezhebi ve Bağlı Ekol ve Kiliseleri.

2.3.1.1. *Ermeni ortodoks kilisesi.*

Ermenî Apostolluğu, Kilikya Başpiskoposluğu şekillerinde de isimlendirilmiştir. Kilikya'da m. X. asırda Türkiye Selçukluları 'nın Ermeniler' e açtığı savaş sonucu ortaya çıkmıştır. Bazıları m. 1441 yılında geriye kalan diğer Ermeni Ortodoks kiliseleriyle inanç ve âyinlerde birliği koruyarak Eçmiadzin Başpiskoposluğu'nu tesis etmek için Ermenistan'a taşınmışlardır. Milâdî 1930 yılında Ermeni sorunları nedeniyle Türkiye'de bulunan Başpiskoposluk merkezini Lübnan'ın Antelias şehrine taşıdılar. Lübnan'ın Bikfaya kentinde bir adet ruhban okulu, 12 adet piskoposluğu bulunmaktadır. Irak Ermenileri' nin büyük çoğunluğu bu kiliseye tâbidirler.[68]

---

[66] İbn Ebî Useybi‘a, *Uyun'il-enba...,* s. 346.
[67] Yavuz, Şevket, “Dinler Tarihi”, Öğretmenlik Alan Bilgisi: DİKAB, Nobel yay., Ankara 2014, s. 695.
[68] Sadî, Sa'd, *a.g.e.,* 51.

2.3.1.2. ***Süryani ortodoks kilisesi.***

Süryanî Nesturîler, Asurîler ve Keldanîler olarak ikiye ayrılmış, Süryanî Yakubîler ise, Süryanî Ortodoks ve Süryanî Katolik şeklinde ikiye ayrılmış, Süryanî Melkanîler (Melkit) de Rum Ortodoks ve Roma Katolik olarak ikiye bölünmüştür.

Süryanî Ortodoks Kilisesi, Antakya Doğu Ortodoks Kilisesi olup merkezi Dımaşk'tır. Orta Doğu'ya yerleşmişlerdir. Üyeleri dünyanın farklı bölgelerinde yayılan bağımsız bir kilise özelliğine sahiptir. Geriye kalan Ortodoks kiliseleriyle irtibat hâlindedirler. Bu kiliseye şu isimlendirmeler de yapılmıştır: Monofizitler, Yakubîler; ancak günümüz Süryanîler bu isimlendirmeleri kabul etmemektedirler. Kilisenin resmî dili Süryanîce'dir. Bu kilisenin kökleri Hıristiyanlığın başlangıcına kadar uzanarak kiliseye bağlı olanlar tarafından en eski kiliselerden olduğunu kabul edilmektedir. Roma İmparatorluğunun doğu ve batı şeklinde bölünmesi sebebiyle Hıristiyan Kilisesi de sırasıyla Doğu ve Batı olarak ikiye ayrıldı. Doğu kilisesi Roma'yı merkez edinmiştir. Doğu Kilisesi, Doğu Roma İmparatorluğu ekseninde toplanınca Protestanlığın zuhuruyla diğer bölünmeler de meydana gelmiştir.[69]

2.3.1.3. ***Doğu antik kilisesi.***

Süryanî Doğu Kilisesi, Doğu Antik kilisesi veya Nesturî (Asûrî) kilisesinin bir uzantısı sayılır, Doğu Antik kilisesi m. 1964 yılında Doğu Asûrî kilisesinden ayrılmış, merkezi Bağdat'ta bulunmaktadır.[70]

2.3.1.4. ***Doğu asûrî kilisesi.***

Irak'ta merkez edinen Doğu Asûrî kilisesi tarih ve inanç açısından Doğu Kilisesi'nin (Nesturî Kilisesi) devamı olup kiliseyi Patrik yönetir. Bu kilisenin dili doğu lehçeli Süryanîce'dir.[71]

2.3.1.5. ***Kıptî ortodoks kilisesi.***

Onlar Irak'ta yaşayan Mısırlı koloniden oluşmaktadır. Eski Ortodoks kiliselerindendir. Aziz Markos'un öğretileri üzerine tesis edilmiş bir kilisedir.

---

[69] Saka, İshak, *Kenîseti es-Süryaniyye*, Matabiu elif bâ-el-Edîb, Dımaşk, 1985, I/ 250.
[70] Hibbî, *Kenîsetü'l-Maşrık,* s. 258.
[71] Barmte, Konstantin Petroviç Matveev, *el-Âşurîyun ve'l-meseleti'l-Âşuriyye fi'l-asrı'l-hadis,* (Ar. Çev. es-Seyyid Hanna Adem), el-Ahalî li't-tabaati ve'n-Neşri ve't-Tevzi, Dımaşk 1989, s. 178.

2.3.2. Ortodoks Mezhebi ve Bağlı Ekol ve Kiliseleri.

2.3.2.1. *Rum Ortodoks kilisesi.*

Bu kilise Roma Kilisesi ve İstanbul Kilisesi arasında "büyük çatlak" olarak tanımlanan ayrılmanın akabinde m. XI. asırda ortaya çıkmıştır. Daha sonra Rusya, Balkanlar ve İstanbul'da müstakil patriklik kürsülerine ayrılmışlardır; fakat Orta Doğu'ya gelince Suriye'nin Dımaşk ilinde Antakya Patrikliği kürsüsü, Filistin'in Kudüs kentinde Kudüs Patrikliği kürsüsü ve Mısır'ın Kahire kentinde İskenderiye kürsüsüne bölünmüştür. Kudüs kürsüsü patriğinin Yunan uyruklu olmasıyla diğer kürsülerden farklılık göstererek ilk yedi ekümenik konsilin kararlarını tasdik etmektedir. İnançta İsa’nın hem tam anlamıyla insan hem de tam anlamıyla ilâh olduğu tanımlamasını Roma kilisesi ile paylaşmaktadır. Bu inanç Kalkedon Konsili (Kadıköy Konsili) tarafından m. 451 yılında kararlaştırılmıştır. İsa'nın Baba'dan (Tanrı'dan) çıkma inancını sınırlamasıyla ihtilaf hâlinde olup "ve oğul" ibaresini Roma'nın "Baba ve oğuldan çıkan Ruhu'l-Kudus'a iman ederiz" ifadesinde olduğu gibi iman esasına dâhil etmez. İsimlendirmesine gelince, bu kilise ortaya çıkışından itibaren "Süryanî Melkanî (Melkit) Kilisesi" şeklinde isimlendirilmiştir; anacak "Roma" adını tercihe şayan görüşe göre Osmanlıların ilk döneminin başlarında milletler nizamı ve hüviyetlerinin inşası sırasında almış olup asıl dili Süryanîce'dir. "Babadan çıkma inancı"[72] Bizans papazlık makamı tarafından önce Süryanîceye tercüme edilmiş daha sonra m. XI. asrından itibaren tedrici bir şekilde Arapça'ya da çevrilmeye başlanmıştır.[73]

2.3.3. Katolik Mezhebi ve Bağlı Ekol ve Kiliseleri.

2.3.3.1. *Ermeni Katolik kilisesi.*

"Kilikya Patrikliği" şeklinde isimlendirilen bu mezhep Ermeni Dominiken Papazları aracılığıyla m. XIV. asırda Ermeniler arasında Katolik hareketinin başlamasına rağmen m. 1840 yılında ancak resmen kurulmuştur. Türkiye'de m. 1915 ve 1922 yılları arasında yaşanan Ermeni sorunları nedeniyle m. 1928 yılında merkezi İstanbul'dan Beyrut'a taşınmıştır. Lübnan'ın Buzmar bölgesinde m. 1749 yılından beri bu mezhebe bağlı bir ruhban okulu mevcut olup mezhebin müntesipleri doğuda Suriye'de, geriye kalanlar Lübnan, Irak, Kudüs ve Ürdün'dedirler.[74]

---

72 "عقيدة الانبثاق من الأب"

73 İbrahim, Sa'du'ddin, *el-Milel ve'n-ihal ve'l-A'rak*, Merkezü'd-dirâsâti'l-İnmaiyye , Kahire, 1994, s. 73-74.

74 Sadî, Sa'd, *M'ucemü'ş-Şarku'l-evsat*, Daru'l-Cîl, Beyrut, 1998, s. 51.

2.3.3.2. ***Süryani Katolik kilisesi.***

Bu kilise Doğu Katolik kilisesi ve doğu kolu ile beraber bağımsız ve Roma Katolik kilisesiyle tam bir işbirliğiyle irtibat hâlindedir, yani; Süryanî Katolik Kilisesi kendi âdet ve âyinlerini muhafaza ederek bazen batı Katolik kilisesine muhalefet etse de serbesttir. Bu kiliseye bağlı bazı insanlar Süryanîce konuşmayı sürdürüyorlar. Irak'ın kuzeyinde yaşıyorlar; ancak onların büyük çoğunluğu Arapça konuşuyorlar. Bu kilisenin başkanlık merkezi Türkiye'nin Antakya (Hatay) şehrindedir; fakat Patriklerinden hiçbiri bir gün bile orda durmamışlar. Bu kilisenin kurulmasından beri patrikler Suriye, Lübnan gibi birçok ülkeye taşınmıştır. Günümüzde Süryanî Katolik kilisesinin merkezi Lübnan'ın başkenti Beyrut'tadır. Patrikleri devamlı olarak birinci isim olarak "İgnatius" ismini sonra patriğin özel ismini taşırlar.[75]

2.3.3.3. ***Latin Katolik mezhebi.***

Bu kilise’ de, Vatikan papası tarafından temsil edilen Katolik Kilisesi'ne tâbidir. Patriğin yönetiminde olan bu kilise Avrupa Katolik Kilisesi'nden bağımsız olmayıp daha doğrusu başkanının Patrik lakabı alan kişinin başkanlık yaptığı piskoposluk veya başpiskoposluğa benziyor. Örnek verecek olursak; Venedik Patriği, Lizbon Patriği ve Doğu Hint Patriği.[76]

2.3.3.4. ***Keldanî Katolik kilisesi.***

Sayı itibariyle Irak'ın en büyük Hıristiyan kilisesidir. Bu kilise "Babil kilisesi" diye, bilinen "Doğu Kilisesi" olup merkezi Bağdat'tır. Roma Katolik mezhebine tâbidir. Roma papası ile tam bir işbirliği içindedir. Bu kilise Doğu Kilisesi ya da Doğu Süryanî Kilisesi'nin yani Nesturî Kilisesi'nin bölünmesiyle ortaya çıkmıştır. Keldanî Kilisesi'nin ayrılma sebebi, Doğu Kilisesi'nin XVI. asırda Patriklik makamının "Basidi" lakabıyla bilinen IV. Patrik Aziz Şimon (Shimun) ailesine münhasır olduğuna dair aldıkları karara dayanmaktadır. Patriklik makamı kardeşinin oğlundan ya da amcasının oğlundan tevarüs eder; böylece bu iş kilisenin başlangıcından itibaren izlediği ve geriye kalan kiliselerde de mamul olan seçim kanununa göre durdurulmuştur, Bu kilisenin Piskoposları arasında anlaşmazlık baş göstermiş ve m. 1552 yılında patriğin tek varisi olan eğitimsiz bir çocuğun, babadan oğula geçme sistemine binaen patriklik makamına gelmesine şiddetle

---

[75] Saka, *Kenîseti es-Süryaniyye*, I/ 234, 247.
[76] *el-Mevsu ʻatü'l- ʻArabiyyeti'l- ʻalemiyye...*, 2. bs. Müessesetü’l-Amali’l-Mevsua li’n-Neşr ve’t-Tevzi, Riyad, 1999/1419, XX/ 119.

karşı çıkmışlar; böylece iş daha da büyümüştür. Bunun üzerine Erbil'de toplanmışlar ve ayrılma kararı almışlardır.[77]

Fransız Karmelit Ruhbanlığı m. 1622 yılında Irak'a gelmiş ve Musul'da John Rodalf başkanlığında kendisi için destek bulabilmiştir. O Musul ve onu çevreleyen yakın ve düz arazide yer alan köylerde yaşayan Nesturîler arasında misyonerlik yapmıştır. Kendilerine has kiliseleriyle m. 1861 yılında onlarla müttefik olarak Keldanîler adındaki Katolik bir topluluğu oluşturmayı başarmışlardır.[78]

2.3.3.5. *Roma Katolik kilisesi.*

Roma Melekiyyin (Melkit) Katolik Kilisesi, bağımsız Doğu Katolik Kilisesi olup Roma Katolik Kilisesi'ne tam bir sadakatle bağlıdır. Bu kilisenin asıl vatanı Orta Doğu olup dili Arapçadır. Doğuda (Antakya, İskenderiye ve Kudüs Patrikliği) yer alan Rum Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmış ve m. 1724 yılında resmen kurulmuştur. İsrail'in Filistin davası ile ilgili yaptığı çalışmalar ve savunuculuk sebebiyle hapsettiği Halep'li Başpiskopos Hilarion Capucci, bu kilisenin piskoposlarındandır.[79]

2.3.4. Protestan ve Bağlı Ekol ve Kiliseleri.

2.3.4.1. *Ulusal Evanjelist Protestan kilisesi.*

Kuruluşunun başlangıcı m. 1842 yılına kadar uzanmış olup Protestan mezhebine tâbidir. Üyeleri Ermeni asıllıdırlar.[80]

2.3.4.2. *Yedinci gün Adventist kilisesi.*

Bu kilise Protestan mezhebinin bir koludur. Miladî XIX. yy.'da Amerika'da ortaya çıkmıştır. Mesih'in (a.s.) çok yakında gerçekleşecek ikinci gelişine inanmaktadırlar. Nitekim "adventist" kelimesinin anlamı "gelenler"dir. İlk zamanlarda, Amerikan ordusunda subay olarak çalışan William Miller'e (d. 1782/ ö. 1849) nispetle Millerciler olarak tanınırlardı. Bu mezhep Evanjelist Adventistler, Hıristiyan Adventist Kilisesi gibi birçok topluluğu içermektedir; fakat Adventistler'in en büyük topluluğu m. 1844-1855 yılları arasında kurulan Yedinci Gün Adventisleri'dir. Adventistler'in, Mesih'in (a.s.) çok yakında gerçekleşecek ikinci gelişine inanmaları, pazar günü yerine cumartesi gününü Rabb'ın dinlendiği gün olarak korumaları ve takdis etmeleri, Kitab-ı mukaddes'in

---

[77] Şuriz, el-Funıs Cemil, *Kenîsetü'l- Keldânîyye fi't-tarih*, el-Matbaati'l-Keldânîyye, Musul, ts, s. 10, 14.
[78] Ğurab, Abdülfettah İsmail, *el-Amelü't-tensirî fi'l-âlem'il-Arabî*, Mektebetü'l-Bedr, Ürdün, 2007, s. 39.
[79] Sadî, *M'ucemü'ş-Şarku'l-evsat*, s. 177.
[80] Ganîme, Haris Yusuf, *el-Burutistant ve'l-İncîlîyyun fi'l-Irak*, Matbaatü Daru'l-Hürriyeti li't-Tabaa, Bağdat, 1990, s. 19.

zâhirine vurgu yapmaları, suya daldırmak suretiyle vaftiz yapmaları, et yemekten, uyuşturucu ve uyarıcı maddeleri almaktan sakınmaları en önemli inançlarındandır.[81]

2.3.4.3. *Asûrî Evanjelist Protestan kilisesi.*

İran'dan firar eden Asûrîlerin oluşturduğu bir kilise olup Protestanlığa dönüşmüşlerdir. Müntesiplerinin etnik kimliklerini korumakla temayüz ederek âyinlerinde Aramîce'nin kullanıldığı ayrı bir kilise tesis etmişlerdir. Bu kiliseye bağlı kimseler Irak, Gayran (Tunus) ve Mahcer'de bulunuyorlar. Bu mezhep m. 1921 yılında Irak'ta Protestanlığa dönüşen Asûrîler tarafından kurulmuştur. Biri Bağdat'ta, diğer Musul'da olmak üzere Irak'ta iki adet kiliseleri vardır.[82]

2.4. Irak'ta Kiliseler

Irak, Hıristiyanların bulunduğu yerlerde, ülkenin farklı bölgelerinde yayılan onlarca kiliseye sahiptir. Bu kiliseleri özetle aşağıdaki gibi sıralamamız mümkündür[83]:

Aşağıda günümüz Bağdat'ta bulunan kilise ve manastır listesi[84] Irak'taki tüm Hıristiyan mezheplerini içermektedir.

2.4.1. Bağdat Kiliseleri.

1) Rum Ortodoks Başpiskoposluğu'na bağlı Aziz Jorjis Kilisesi.
2) Aziz Yusuf Latin Katedrali.
3) Fatima el-Azra Latin Kilisesi.
4) Aziz Raphael Latin Kilisesi.
5) Yuhanna Baptist Keldanî Kilisesi.
6) Aziz Efram Keldanî Kilisesi.
7) Aziz Yusuf Keldanî Kilisesi, İşçilerin Koruyucusu.
8) Havari Aziz Andreas Rum Ortodoks Katedrali,.
9) es-Suud (Yükseliş) Keldanî Kilisesi.
10) Aziz Mari Keldânî Kilisesi.
11) Ümmü'l-ehzan Keldânî Kilisesi.

---

[81] Şelebî, *el-İrsâliyyât et-Tebşîrîyye,* s. 204; el-Cühenî, Mani b. Hammad (Editör), *el-Mevsuati'l-müyessere fi'l-edyani ve'l-mezahib ve'l-ehzab'il-muaasıra,* II/ 1080.
[82] Ganîme, *el-Burutistant ve'l-İncîlîyyun fi'l-Irak,* s. 22, 29.
[83] https://ar.wikipedia.org/wiki/ملحق:قائمة_كنائس_العراق (Erişim tarihi: 03.04.2014), Wikipedia (Arapça) sitesinde yayınlanan "Irak kiliselerinin listesi" adlı makale.
[84] https://ar.wikipedia.org/wiki/كنائس_بغداد (Erişim tarihi: 29.04.2014) Wikipedia (Arapça) sitesinde yayınlanan "Bağdat kiliseleri" adlı makale.

12) Ümmü'l-meûne Keldânî Kilisesi.
13) el-Ailetü'l-Mukaddese Keldânî Kilisesi.
14) Aziz Yusuf (Harbende) Keldânî Kilisesi.
15) Meryem el-Azra Sultanetü'l-verdiyye Keldânî Kilisesi.
16) Adventist Kilisesi (Yedinci Gün Adventistleri).
17) el-Kalbu'l-ekdes Ermeni Katolik Kilisesi.
18) es-Sâlûsü'l-ekdes Keldânî Kilisesi.
19) Aziz Buthaion Keldânî Kilisesi.
20) Aziz Petrus ve Aziz Pavlus Keldânî Kilisesi.
21) Tehennietü'l-Azra Keldânî Kilisesi.
22) Aziz Thoma Kilisesi.
23) Aziz Şemoni Doğu Asûrî Kilisesi.
24) Meryem el-Azra Antik Doğu Katedrali.
25) Aziz Hanne Keldânî Kilisesi.
26) Aziz Kourkis Keldânî Kilisesi.
27) Aziz Pavlus Keldânî Kilisesi.
28) Havari Petrus ve Pavlus Süryanî Ortodoks Kilisesi.
29) Hire'li Aziz İlya(s) Keldânî Kilisesi.
30) Roma Katolik Kilisesi.
31) Meryem el-Azra İntikal Kilisesi.
32) Aziz Antonios Manastırı.
33) Aziz Zayya Doğu Asûrî Kilisesi
34) Seyyidetü'l-Karmel Latin Kilisesi.
35) Ulusal Evanjelist Birliği Kilisesi.
36) Asurî Evanjelist Kilisesi.
37) Ermeni Evanjelist Kilisesi.
38) Doğu Asûrî Udişu Kilisesi
39) Doğu Asûrî Aziz Mari Kilisesi
40) Seyyidetü'n-Necat Süryanî Katolik Katedrali
41) Süryanî Katolik Kilisesi
42) Aziz George Anglikan Kilisesi.
43) Şehid Aziz Behnam Süryanî Katolik Kilisesi.
44) Aziz Matta Süryânî Katolik Kilisesi.

45) Aziz Yusuf Süryânî Katolik Kilisesi.
46) Aziz Kourkis Asûrî Kilisesi.
47) Aziz Gregor Ermeni Ortodoks Kilisesi.
48) Meryem el-Azra Ermeni Kilisesi
49) Aziz Kerabit Ermeni Katolik Kilisesi.
50) es-Seyyide el-Azra Kıptî Ortodoks Kilisesi.
51) Seyyidetüz-Zuhur Ermeni Katolik Kilisesi.
52) Aziz İmmanuel Süryânî Ortodoks Katedrali.
53) Aziz Kardağ Doğu Asûrî Kilisesi.
54) Meryem el-Azra Doğu Asûrî Kilisesi
55) Hafizetüz'-zuru' Keldânî Kilisesi.
56) Meryem et-Tahira Kilisesi.
57) Aziz Yakub Keldânî Kilisesi.
58) Aziz Teresa Kilisesi
59) el-Hikmetü'l-ilahiyye Keldânî Kilisesi.
60) Fokolare Kardeşlik Manastırı.
61) Keldânî Ruhbanlar Manastırı.
62) Keldânî Rahibeler Manastırı.
63) Dominiken Papazlar Manastırı
64) Saleasian Papazlar Manastırı.
65) Melek Raphael Manastırı
66) Aziz Behnam ve Kızkardeşi Sare Süryani Ortodoks.Kilisesi.
67) Hanne Keldânî Rahibeler Manastırı.
68) el-Kalbu'l-akdes Keldânî Kilisesi.
69) Kıptîler Kilisesi
70) Deyrüs-Selam Kilisesi

2.4.2. Ninevâ Kiliseleri.

1) Doğu Asûr Kilisesine Bağlı Mart Şemoni Kilisesi
2) Aziz Thoma Süryanî Ortodoks.Kilisesi.
3) Rabban Hürmüz Manastırı.
4) es-Seyyide Meryem el-Azra Manastırı, Ekinlerin Koruyucusu.
5) Aziz Matta Süryanî Ortodoks Manastırı.
6) Nakortya Manastırı.

7) et-Tahira Kilisesi.
8) Sarkis ve Baküs Kilisesi.
9) Kiyamet Kilisesi.
10) Havari Aziz Addai Kilisesi.
11) Aziz Zeyna Kilisesi.
12) Aziz Kourkis Keldânî Katolik Kilisesi,.
13) Aziz Kourkis Antik Kilisesi.
14) Aziz Michael Kilisesi.
15) Aziz Kourkis Kilisesi.
16) Mart Şemoni Kilisesi.
17) Mart Şemoni Kilisesi.
18) Aziz Behna ve Sare Kilisesi
19) Aziz Kourkis Süryanî Ortodoks Kilisesi.
20) Meryem el-Azra Kilisesi.
21) Aziz Bubbles Kilisesi.
22) Bişaret Kilisesi.
23) Aziz Efram Kilisesi.
24) Aziz İşaya Kilisesi.
25) Şemunus-Safa Kilisesi.
26) Aziz Kourkis Manastırı Kilisesi.
27) Aziz Meskenete Kilisesi.
28) Tohra Keldânî Kilisesi.
29) et-Tahire Süryani Katolik Kilisesi.
30) Tuhratü'l-ülyâ Ortodoks Kilisesi.

2.4.3. Basra Kiliseleri.

1) Aziz Efram Keldânî Katolik Kilisesi.
2) Aziz Teresa Keldânî Katolik Kilisesi.
3) Süryanî Katolik Kilisesi.
4) Rahibatü't-Takdime Manastırı.
5) Meryem el-Azra Süryanî Katolik Kilisesi.
6) Ermeni Ortodoks Kilisesi.
7) es-Sahratir-Resuliyye Kilisesi.
8) Evanjelist Presbiteryen Kilisesi.

9) Süryani Katolik Kilisesi.

2.4.4. Erbil Kiliseleri.

1) Aziz Yusuf Kilisesi.
2) Aziz Kourkis Doğu Asûrî Kilisesi.
3) Kosincak Katolik Kilisesi.
4) Aziz Yakub Türbesi (Kilisesi).

2.4.5. Kerkük Kiliseleri.

1) Kalbu Yesu Keldânî Katolik Katedrali.
2) Aziz Efram Süryani Katolik Kilisesi.
3) Aziz Kourkis Kilisesi.
4) Evanjelist Arap Presbiteryen Kilisesi.
5) Aziz Yusuf Keldânî Katolik Kilisesi.
6) el-Hamrâ Keldânî Katolik Kilisesi.
7) el-Ailetü'l-mukaddese Süryanî Katolik Kilisesi.

2.4.6. Duhok Kiliseleri.

1) Aziz Kourkis Keldânî Katolik Kilisesi.
2) Aziz Ethalaha Kilisesi.
3) Meryem el-Azra Ermeni Ortodoks Kilisesi.
4) Meryem el-Azra Süryanî Katolik Kilisesi.
5) Aziz Narsai Kilisesi.
6) Aziz Yusuf Kilisesi.
7) Aziz Matta Kilisesi.
8) Aziz Mensur Kilisesi.
9) Aziz Kourkis Kilisesi.
10) Aziz Kourkis Kilisesi.
11) Doğu Antik Kilisesine bağlı Şehid Aziz Serkis Kilisesi.
12) el-Azra Ummü'r-rahme Kilisesi.
13) Aziz Vardan Ermeni Ortodoks Kilisesi.

2.4.7. Maysan Kiliseleri.

1) Ümmü'l-ehzan Keldânî Katolik.Kilisesi.

2.4.8. Bâbil Kiliseleri.

1) Meryem el-Azra Keldânî Katolik Kilisesi.

2.4.9. Enbâr Kiliseleri.

1) Aziz Kourkis Kilisesi.
2) Meryem el-Azra Meliketü's-Selam Keldânî Katolik Kilisesi.

2.4.10. Diyâla Kiliseleri.

1) Ümmü'l-meşveretüs'-Saliha Kilisesi.

2.4.11. Süleymaniye Kiliseleri.

1) Meryem el-Azra Keldânî Katolik Kilisesi.
2) Aziz Yusuf Kilisesi.

2.4.12. Kerbelâ Kiliseleri.

1) el-Akiser Kilisesi: Hizmete kapalı Arkeolojik bir kilisedir.

2.5. Değerlendirme, Analiz ve Sentez

Irak'a Hıristiyanlığın girişi Hıristiyanlığın doğduğu yer olan Filistin'in çevresindeki ülkelere girip yayılmasından sonra olmuştur. Bundan önce Irak'ta hâkim olan din, Zerdüştîlik (Mecûsîlik) diniydi. Aynı zamanda o yıllarda Irak'ta Yahudiler de vardı. Ancak, meydana gelen savaşlar sebebiyle Yahudilerin Babil'e sürülmeleri göç etmelerine sebep olmuştur.

Hıristiyanlığın Irak'a girmesiyle ilgili olarak değişik görüşler vardır. Bazı tarihçiler; Irakta yaşayan Mecûsîlerin Hz. İsa'ya (a.s.) heyet göndermesi sonucunda, heyetin Hz. İsa'nın mucizelerini görerek geriye dönmesi sonucunda onların davetiyle başladığını söylemişlerdir. Bazı tarihçiler ise; Hıristiyan davetçilerin Şanlıurfa yoluyla Kudüs'ten Antakya'ya geçmesi sonucunda Irak'a Hıristiyanlığın girdiğini ifade etmişlerdir. Diğer bazı tarihçiler de; el-Cezire bölgesi ve Dicle yoluyla Hıristiyanlığın Irak'a girdiğini söylemişlerdir. Bu konuda daha başka görüşler de vardır.

Hıristiyanların Irak'ta varlıkları, daha eski tarihlere dayanmakla beraber, resmi olarak, Pers Kralı II. Şapur'un Kilise ve Manastırları inşa etmenin önünü açık olduğunu bir fermanla bildirdiği (m.307-309) yılları kabul edilmektedir.

Hıristiyanların Irak'a girmelerinde, Yahudi ve Mecûsîlerin karşı çıkmasıyla birçok zorluklar yaşanmıştır.

Hıristiyanlığın Irak'ta bulunmaları ve de yayılmaları, İslâmî fetihlerin başlamasına (m. VII. asrın ortaları) kadar devam etmiştir.

Irak'ta yaşayan Hıristiyanların çoğu ana dilleri gibi Arapça konuşurlardı. Bir kısmı da Aramca ve Süryanice konuşurdu.

İslâm medeniyetinin Irak'a girmesinden sonra, Hıristiyanlar Irak'ta İslâm dininin yüksek hoşgörüsü altında yaşamaya devam etmişlerdir. Bu dönemde Hıristiyanlar Irak'ta devlet kademelerinde görevler almışlar, kendilerine ait pazarlara kurmuşlar, ticaret, sarraflık gibi değişik sahalarda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Tıp ve tercüme gibi birçok alanda öne çıkmışlardır. Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde de sıkıntı çekmemişlerdir.

Irak'ta yaşayan Hıristiyanlar, Ortodoks, Katolik ve Protestan mezheplerine mensup olmuşlardır. Bu mezheple birçok kiliseye bölünmüştür. Büyük çoğunluğu Keldânî Katolik Kilisesine bağlanmışlardır.

Özetle söylemek gerekirse, Hıristiyanlık Irak'a Hıristiyan davetinin ortaya çıkmasıyla girmiştir. Miladî I. asrın ortalarında ise Irak'a yayılmıştır. Hıristiyanların Roma İmparatorluğunun zulmüne maruz kalmaları ve Yahudilerin Hıristiyanlara karşı olumsuz tutumlarından sonra Irak'ta Hıristiyanlığın yayılmasında artış olmuştur. Roma kilisesinin zulmettiği Nesturîler (Asurlular) ve Yakubîler gibi Hıristiyan mezhepler Irak'ta zamanla yayılmıştır. Aynı şekilde Süryanîler, Asurlular ve Keldanlılar gibi ırklarla bağlantılı mezhepler de yayılarak bunun sonucunda Irak'ın güneyinde Arap Hıristiyan Lehmîler (Muntherids) devleti meydana gelmiştir.

Hıristiyanlar; İslam medeniyetinin dinî hoşgörüsünün gölgesinin altında yaşayarak Arap medeniyetine katkıda bulunmuşlardır.

Hıristiyanlar önceleri Aramca konuşurdu, İslâmî fütuhattan sonra çoğunluğunun konuştuğu dil Arapça oldu. Irak Hıristiyanları birçok mezhebe müntesip farklı âyinleri olan birçok kiliseye bölünür. Irak Hıristiyanlarının büyük çoğunluğu Keldanî Katolik kilisesine bağlı olanlardan oluşmaktadır.

Bir sonraki bölümde "Eğitim ve Misyonerlik faaliyetleri" başlığı altında Hıristiyan misyonerlerin farklı mezhepleriyle eğitimi bir araç olarak Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinde hangi yöntemleri kullanarak yürüttükleri incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

3.1. Misyonerlik Faaliyetlerinin Tarihî Öncüleri

Katolik veya Protestan misyonerleri kendi davetlerini yaymak için Irak'ta diğer İslam ülkelerine örnek teşkil edecek şekilde çalıştılar. Başlangıçta davetleri gizliydi; çünkü günümüz diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi, misyonerlik faaliyetleri devamlı değildi. Sürekli ve gerçek misyonerlik faaliyetleri ancak m. XIX. asrın son çeyreğinde Papaz Grover'in m. 1828 yılında Irak'ı ziyaret etmesinden sonra başlamıştır. Grover kendisini İslam ülkelerine gidip açıkça Hıristiyanlığa davet eden bir kahraman olarak addetmiştir. Diğer misyonerler gibi, Irak topraklarında dolaşıp insanları Hıristiyanlığa davet etmeye başlamıştır. Irak'ta diğer misyoner okulların çekirdeği sayılan bir okul kurmuştur. Daha sonra Hıristiyan misyonerliği ile ilgili kitaplarla ve özellikle Arapça' ya çevrilmiş Tevrat ile donatılmış bir kütüphane tesis etmiştir.[85]

Grover'in Irak'ta misyonerlik faaliyetinin olumlu neticeler elde edeceği yönündeki haberleri İngiltere'deki misyonerlik sorumlularına ulaşınca, biri diğerini peşi sıra izleyen çok sayıda misyoneri göndermeye başlamıştır.

Londra Misyonerlik Cemiyeti m. 1842 yılında Joseph Wolf'u Suriye üzerinden Sincar bölgesinden geçerek Musul'a, orda 2 hafta kaldıktan sonra Erbil'e, daha sonra Kerkük'e temsilci olarak göndermiştir. Bağdat'a m. 08/04/1824 tarihinde ulaşan Grover, oradan Basra'ya geçmiştir. Orada öğrencilerinin büyük çoğunluğunun Ermeni Hıristiyanlarının oluşturduğu bir okul inşa etmiştir. Basra'dan da İran'a geçmiştir. 1829'da Plymouth[86] Kardeşliği (İng. Plymouth Brethren) Cemaatine bağlı Anthony Norris Groves (ö. 1853) adlı diğer bir misyoneri gönderdiler. O Bağdat'ta 4 sene ikamet etmiştir.

Daha sonra m. 1840 yılında Christian Ressam diye tanınan İssa Antoine Musul'a gelmiştir. Christian m. 1808 yılında Musul'da doğmuştur. Gençliğinde Kahire yoluyla Roma'ya teoloji (İlahiyat) eğitimi için Musul'dan yola çıktı; ancak o Kahire'ye varınca

---

[85] el-Cündî, Enver (ö. 2002), *el-İslam fi vechi't-tağrib: Muhattatâti't-tebşir ve'l-istişrak,* Daru'l-İ'tisam lit-Tab'i ve'n-Neşri ve't-Tevzi, Kahire 1409/1989, s. 59; el-Bıstâmî, Ahmed Sadu'ddin, *et-Tebşîr ve eseruhu fi'l-biladi'l-İslamîyye,* Daru Ebu'l-Mecd li't-Tabaa, Mısır 1409/1989, s. 172.

[86] Plymouth Kardeşliği: Hıristiyanlığa bağlı olduklarını iddia eden ayrılıkçı bir harekettir, M. 19. asırda ortaya çıkan bu hareket, Anglikan Kilisesinden ayrılmıştır. O sıralarda halk İngiltere'nin Plymouth kentine nispetle bu ismi vermişlerdir. bk. Şelebî, *el-İrsâliyyâti,'t-Tebşîrîy*, s. 219; Plymouth Kardeşliği'nin İnternet sitesine şu adresten ulaşılabilir: http://www.baytallah.com/ (Erişim Tarihi: 03. 02. 2014)

yolculuğuna devam etmeme kararı alıp orada Anglikan Kilisesi'ne üye oldu. Musul'a Anglikan Kilisesi'nin elçisi olarak geri döndü.[87]

Britanya kendisi için güçlü bir cephe yaratmak ve o dönemde Mısır, Suriye, Sudan ve Arap Yarımadası arasında meydana gelen birliği çökertmek için Irak'ta misyonerlik faaliyetine odaklandı. Diğer taraftan da Irak ve Mısır arasındaki ilişkiyi koparmak, Şam ve Arap Yarımadası'nda Muhammed Ali Paşa'nın genişlettiği direnişi çökertmek istiyordu. Nitekim bu misyonerler söz konusu birliği çökertip yok etme konusunda başarılı olmuştur. Müslümanlar ve gayrimüslimleri birbirine düşürme konusunda Lübnan'da m. 1860 yılında Dürzîler ve Marunîler arasında patlak veren kanlı fitnelere benzer fitneleri alevlendirmek için Nesturî cemaatlerini istismar etmişlerdir.[88]

Hıristiyanlar Irak'a özel önem vermişlerdir. Papaz Gairdner m. 1910 yılı Edinburgh konferansında Irak'ta neler yapılmasının gerektiğinden bahsederken diğer ülkeler hakkında uzun konuşmasına karşın Irak ile ilgili kısa konuşarak sadece şu iki noktaya özetle değinmiştir:

> Birincisi: Bu bölge gelecekte misyonerlik faaliyeti hususunda korkunç öneme sahip olacaktır. Bu da Bağdat demir yolu projesi, aynı şekilde sulama projesinin gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkacaktır.
>
> İkincisi: Kilisenin bu bölgede misyonerlik faaliyetine başlaması gerekir; ancak bu faaliyetin şimdiki durumundan daha farklı olması lazım.[89]

3.2. Irak Özelinde Misyonerlik ve Hedefleri

Misyonerlik faaliyetlerinin Arap ülkelerinde özellikle Hıristiyan misyonerliği alanında elde ettikleri sonuçların niceliği açısından başarısız olmasına rağmen; söz konusu misyoner kuruluşlar bölgede ABD'nin ekonomik, sömürgeci menfaatlerine nüfuz etmek için ortamı hazırlamayı ve buna ek olarak Amerika toplumuna doğu toplumlarının net bir resmini çizmeyi başardılar.[90]

---

[87] https://ar.wikipedia.org/wiki/البروتستانتية_الإنجيلية_الوطنية (Erişim Tarihi: 08. 04. 2014), Wikipedia (Arapça) sitesinde yayınlanan "Ulusal Evanjelist Protestanlık Mezhebi" başlıklı makale.

[88] el-Cündî, *el-İslam fi vechi't-Tağrib...,* s. 59; el-Bıstâmî, *et-Tebşîr ve eseruhu*, s. 172-173.

[89] Gairdner, William Henry Temple, *el-Vesîke: el-İslamu'l-hatar*, (Ar. Çev. Mahmud Şazelî), el-Muhtaru'l-İslâmî, Kahire 1985, s. 15, 36.

[90] el-Hilâlî, *Tarihu't-t'alîmi fi'l-Irak ...*, s. 40-41.

Daha da önemlisi, Amerika'nın doğu mirası konusunda hak sahibi olduğu düşüncesini sürdürmesidir. Nitekim Jeanne Finley'nin New York Times gazetesine verdiği demeci bu görüşü desteklemektedir:

> Biz yakın doğuyu batı medeniyetimizin beşiği kabul ederiz. Bu bölge Arap yarımadası dâhil Akdeniz'in doğusunu çevreleyen ülkeler olup bizim için sonsuza dek değerlidir; çünkü buradan dinlerimiz ortaya çıkmıştır. Burası insanlığın eğitim gördüğü ilk okuldur.[91]

Ayrıca Orta Doğu, arkeologlar ve seyahat edenler için kapısını ardına kadar açmış vaziyettedir, bu durum yükselen misyonerlik süreci ve onunla birlikte m. XIX. asrın son on yılında arkeolojik heyetlerin sayısının artmasından anlaşılmaktadır.[92]

Merkezi Babil'de bulunan W.H. Word (دبليو. ايج وورد) başkanlığındaki Wolf heyeti New York'taki Amerika Arkeolojik Enstitüsü tarafından m. 1885 yılında gönderilen ilk Amerikan misyonerlik temsilciliğidir.[93]

Diğer bir heyet ise m. 1889 yılında Nippur medeniyeti üzerinde kazılar yapmak için geldi. Heyet Pensilvanya Üniversitesi ve Philadelphia'da bulunan kazı çalışmaları fonunun ortaklaşa yürüttüğü proje tarafından gönderilmişti.[94]

Amerikan arkeolojik heyetlerinin Mezopotamya'nın uçsuz bucaksız arazisinde elde ettiği başarılardan sonra peş peşe heyetler gelmeye devam etti; hatta m. 1886 - 1921 yılları arasında heyetlerin sayısı 30'a ulaştı, söz konusu heyetler 14 bölgede kazı çalışması yürüttüler.[95]

Misyonerler yaptıkları faaliyetlerde birçok hedefi gerçekleştirmek için yoğunlaştılar. Bu hedeflerin en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

1) Osmanlı Devleti ve Araplar arasında düşmanlığı körükleme,
2) Bütün Müslümanları birbirine bağlayan bağları çözme,
3) Sömürge etkisine karşı çıkan yapının ortadan kaldırılması,
4) İslamî toplum düşüncesini ortadan kaldırma,

---

[91] Ziyade, Ferhat, *Tarihu'ş-şa'bi'l-Amrîkî*, Princeton, 1946, s. 270.
[92] ed-Debbağ, Takî vd., *Turuku't-tenkibati'l-eseriyye,* s. 50.
[93] ed-Debbağ, Takî vd., *Turuku't-tenkibati'l-eseriyye,* s. 51.
[94] ed-Debbağ, Takî vd., *Turuku't-tenkibati'l-eseriyye,* s. 50.
[95] ed-Debbağ, Takî vd., *Turuku't-tenkibati'l-eseriyye,* s. 52.

5) Ayrılıkçı çağrıları teşvik etmek.[96]

Misyonerlerin doğru milliyetçilik akımını durdurma çabaları boşa çıkınca, çoğunlukla azınlık gayrimüslimlerin bulunduğu tüm ülkelere doğru yöneldiler. Zaman zaman Müslümanlardan bariz bir grup insanı azınlık gayrimüslimlere katmaya gayret ettiler. Irak'ta bir mahalleyi bile oluşturamayan Asûrî davetini meydana getirdiler.[97]

Burada "Hıristiyanların dinlerine davet etmek ve kendilerine özel okullar tesis etmek hakkı yok mudur?" sorusu sorulabilir. Bu soruyu, Irak'ta m. 1907 yılında eğitim alanında elde ettiği tedris tecrübesiyle misyoner F. Barney cevaplamaktadır:

> Müslümanlar bizden bir okul açmamızı istediklerinde, biz bu talebi meydan okuma olarak görürdük, bu meydan okumanın nasıl hakkından gelebileceğimizi de biliyorduk.[98]

Hıristiyanların bu çabaları -Hıristiyanlar dışındaki- diğer milletlerin İslam'a girmemesi ve yerine Hıristiyanlığı yerleştirmeyi veya atalarından intikal eden mahallî inançları olduğu gibi kalmasını, aynı zamanda İslam'ın yayılmamasını amaçlamaktaydı.[99]

Aynı zamanda misyonerlik hareketi, batılılaştırma yönünde çaba gösteriyordu. Bu da toplumu kendi İslamî asaletinden ve ahlakî, siyasî, iktisadî, içtimaî, ailevî, akidevî uygulamalarından saptırıp, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin dinî arka planından kaynaklanan Batı yaşam tarzını benimsetmekti. Konuyla ilgili, Serge Latouche *Tağribu'l-Alemi'l-İslamî* (İslam Dünyasını Batılılaştırma) adlı kitabında şunları nakleder:

> Dünyayı batılılaştırma faaliyeti uzun zamandan beri sürdürülürken bu faaliyet aynı zamanda Hıristiyanlaştırma faaliyetini de içeriyordu. Batının kendisini Hıristiyan misyonerliğine adaması tam olarak ilk haçlı seferlerinden önce zorla Hıristiyanlaştırma faaliyetiyle açıkça ortaya çıkmaktadır. Charles Martel'in Poitiers savaşındaki direnişi ve daha korkunç olanı Saksonlar'ın papaz Bonifacius'un (d. 680-ö.754) vasıtasıyla vahşice Hıristiyanlığa dönüştürülmeleridir. Bu da birinci Haçlı seferini yani Batı'nın bir inanç ve bir güçten oluşmakta olduğuna tanıklık etmiyor mu? Aynı şekilde; Hıristiyanlık misyonerliği olgusunun Batı'ya sabit bir gerçeklik olduğunu görüyoruz, tüm dinî muhtevasıyla misyonerlik faaliyeti Batı'nın içinde gizlice bulunmaktadır.

---

[96] el-Bıstâmî, *et-Tebşîr ve eseruhu...*, s. 38-39.
[97] el-Halîdî, *et-Tebşîr ve'l-İsti'mar...*, s. 174; el-Behiy, Muhammed (ö. 1402/1982), *el-Fikru'l-islâmî'yyil-hadîs ve sılatuhu bi'l-İsti'mari'l-Ğarbî*, Mektebetü Vehbe, 10. bs., Mısır, 1990, s. 427.
[98] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 125.
[99] el-Halîdî, *et-Tebşîr ve'l-İsti'mar...*, s. 45.

> İnsan değişik şekillerde bu faaliyetleri görebilir. Günümüzde üçüncü dünya ülkelerindeki temel kalkınma projelerinin kahir ekseriyeti doğrudan veya dolaylı olarak haç simgesi altında yürütülmektedir.[100]

Misyonerlik faaliyetlerinin özelliklerini şöyle özetlemek mümkündür:

Coğrafik konumuna önem vermek, ister hastane olsun, ister okul veya dernek olsun, çatısı altında halk olması gerekirdi. Ona varan yollar meşakkatsiz ve zahmetsizdir. Hastanenin coğrafik konumu misyonerlik hedeflerini gerçekleştirmek için etkin bir role sahiptir. Bu ne kişilerin değişmesiyle ne de zaman aşımıyla değişen bir politikaydı; çünkü çalışma metodu değişmiyordu. İdarecilerin değiştirmeden ve dönüştürmeden bu metodu ancak uygulamaları gerekiyordu.

Çoğu zaman misyoner kuruluşlar İslamî kurum ve kuruluşlara başarılı bir alternatif olabilirdi; çünkü misyonerlerin yönetimindeki hastaneler, İslamî hastanelerin tedavi edemeyeceği hastalıkları tedavi edebilirdi ya da İslamî hastanelerde mevcut ilaçlar yeterli olmuyordu veya misyoner kuruluşlara bağlı hastanelerde çalışanlar en azından müracaat eden hastalara iyi davranıyorlardı. Diğer hastanelerin aksine onlara gereken kolaylıkları bilinçli bir şekilde sağlıyorlardı. Örneğin; hafif bir gülümseme ve hoş karşılama, hastalığın acısını ve ağırlığını unutturuyordu. Hastalar, misyonerlerin karşı koymaları imkânsız olan genelgeler ve kanunlara mutlak bir şekilde bağlı olarak çalıştıklarını farkında olmadan onların davranışlarından etkileniyorlardı. Bu davranışlar hastaları cezbetmeye bir sebep teşkil ediyor ya da en azından bu davranışlar misyonerlerin dininin hastalar tarafından övülmesine yol açabiliyordu. Hastanın misyonerlere bağlı hastane ve görevlilerine gönül verdiği zaman, işte bu durumda net bir şekilde misyonerlik faaliyeti doğruluk, sevgi ve insanî üsluplar adı altında açık bir şekilde kendini gösteriyordu.

İster hastaneler, sağlık ocakları şeklinde olsun, ister uzmanlaşmış alanlarda sağlık programları veya misyonerlik amaçlarını gerçekleştirmek için devletin sağlık kuruluşlarını kullanmak suretiyle olsun, tedavi misyonerlik amacıyla kullanılmaktaydı. Bununla birlikte devletin sağlık hizmetlerinin zayıf olduğu veya bulunmamasını fırsat bilerek misyonerlerin kendi sağlık kuruluşlarıyla faaliyet gösterdiği de bilinmektedir. Buna ilâveten misyoner doktor yahut sağlık hizmetlerini sunan kimse hastalarını memnun etmek ve güler yüzlülükle karşılayan bir kişi sıfatıyla toplumun ilgisini kazanıyordu. Bu davranış biçimini de misyonerlik hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla kullanmaktaydılar. Hastalar bu

---

[100] en-Nemle, Ali İbrahim el-Hamd, *et-Tensîr mefhumuhu ve ehdafuhu*, s. 28-29.

davranışları belli bir niyet, misyon ve belirli bir hedefi bulunmayan ve sadece geçimini sağlamak için çalışan diğer doktorlarda çoğu zaman bulamazlardı.

Muhtemelen hasta, Hıristiyan doktorun fakirlere ve insanlara sağlık hizmetleri sunan Hz. Mesih'in (a.s.) mesleğiyle uğraştığını tasavvur ediyordu -belki bu durum Müslüman bir hastaya, Kur'an'da geçtiği üzere Hz. İsa'nın anadan doğma körleri ve alacalıları iyileştirdiğini, ölüleri diriltiğini hatırlatıyordu- aynı şekilde beşeriyet için temiz kanını feda etmek suretiyle Hz. Mesih'in (a.s.) kendisini kurban ettiği, hem de bu doktorun Avrupalı bir ülkeden, kendi ülkesini, ailesini, görevini ve oradaki rahat yaşamını terk ederek yeni hastalarıyla beraber yaşamak için çalılık ve ormanların arasına geldiği, Hz. Mesih'in mesleğiyle uğraştığı izlemini vermekteydi.[101]

Burada, sormamız gereken diğer bir mesele de şudur ki; misyonerler, dinî ve diğer hedefler dışında insanî hizmetler amacıyla faaliyet göstermiyorlar mı?

Buna cevap olarak şunlar söylenebilir: Hıristiyan misyoner hayatını, malını Hz. Mesih'e (a.s.) ve kiliseye adamış bir insandır. O malı ve ilmiyle misyonerliğe adanmıştır. Misyoner, ilmî seviyede lisans derecesinin altında değildir; çünkü işinin doğası ve açıkça misyonerlik faaliyetinde bulunması, tartışabilmesi ve tartışmalar sırasında galip gelmesi için bilgili olmasını gerektiriyordu.

Misyonerlik için kendini cesur bir şekilde bu işe adaması için kutsal metinlerde yazılı direktifler bulunmaktadır. İncil'deki bir ayette: "*Ama sen her durumda ayık ol, sıkıntıya göğüs ger, müjdeci olarak çalış, görevini tamamla*"[102] buyrulmuştur.

Allah'tan mükâfat beklentisi İncil'de şöyle yer almıştır: "*Tanrı'nın Mesih İsa aracılığıyla yaptığı göksel çağrıda öngörülen ödülü kazanmak için hedefe doğru koşuyorum*".[103]

Böylece çabasında korkusuzca atılır, İncil'de geçtiği üzere sloganı da şöyledir: "*Mesih'in sevgisinden bizi kim ayırabilir? Sıkıntı mı, elem mi, zulüm mü, açlık mı, çıplaklık mı, tehlike mi, kılıç mı? Eminim ki, ne ölüm, ne yaşam, ne melekler, ne yönetimler, ne şimdiki ne gelecek zaman, ne güçler, ne yükseklik, ne derinlik, ne de yaratılmış başka*

[101] bk. Hasan, Osman Ali, *Kıraatün fi't-Tensir ve vesailihi*, Menşuratu Külliyeti'ş-şerîyye ve'd-Dirasati'l-İslamiyye, Camiatü İfrikiya'l-Alemiyye, Sudan, 2011, s. 26.
[102] 2 Timothy, 4: 5.
[103] Filipililer, 3: 14.

herhangi bir şey bizi Rabbimiz Mesih İsa'da olan Tanrı sevgisinden ayırmaya yetecektir."[104]

Bu nedenle, bu güç yetirmeler misyonerlik hareketi hizmetine kullanılmadan boşuna israf edilemez. Her ne kadar bu hizmetlerin ülkelerine ve ailelerine öncelikli olduğunu bilseler de; ancak onlar misyonerlik hizmetlerini soydaşlarına hizmetten daha üstün hâle getirmişlerdir.

Öte yandan; Müslümanlar arasında misyonerlik faaliyetlerini yapmak bir sanattır; çünkü muhataplar ve davet edilenlerin derinliklerine nüfuz etmek ve işiyle ilgili muhtemel soruları idrak edebilmesi için alıştırmaya ve tam bir dirayete, insanın doğuştan sahip olduğu zekâya, sezgi hızlılığına, dayanma gücüne, zorluklara sabır göstermeye, sıkıntılara göğüs germeye, meşakkatlere ve eksikliklere öfkelenme ve gücenmeksizin dayanmaya, ileri görüşlülüğe, akıl olgunluğuna, gönül ferahlığına, idrak gücüne ihtiyacı vardır.

Misyonerler insanları dinlerinden çıkarmaktan aciz olduklarında, insanların Hıristiyanlık tasavvurunu güzelleştirme, laiklik ile alakalı fikirleri yayma, bozgunculuk ve ahlaksızlığı yayma, Hıristiyanları sıklaştırma ve dinlerde özgürlüğün gerekliliğine vurgu yapma gibi misyonerlik dışındaki diğer işlere yoğunlaşırlar.

Misyonerlik faaliyetini üçe ayırabiliriz:

1- Toplumda misyonerlik: Okullar, hastaneler ve halka açık dinî toplantılarda yapılır.

2- Tek kişiye yönelik misyonerlik: Böyle bir çalışma için sebat, sabır, misafiri ağırlamaya hazırlıklı olma, tüm samimiyet ve dostluk olanaklarını gösterme gereklidir; tâ ki, kişi buna alışsın ve güvensin, işte tam bu sırada davet edilen kimse misyonere tam olarak kendini kaptırır ve misyoner de onu istediği şekilde yön verir ve sonuçta o Hıristiyanlığa irade ve isteğiyle girer.

3- Sessiz/Dolaylı misyonerlik çalışmaları: Bu çeşit misyonerlik, Kitab-ı Mukaddes, dinî yayınlar, fotoğraflar ve ikonları (İng. icons) dağıtmak şekliyle yapılır.[105]

3.3. Misyon ve Eğitim

Misyonerler Müslümanlara ulaşıp etkileme ve onları Hıristiyanlığa ilhak etmek için kendilerine verilen tüm araç ve imkânları kullandılar. Misyonerler ve onların arkasında

---

[104] Romalılar 8: 35-39.

[105] bk. Ahmed, İbrahim Halîl, *el-Müsteşrikun ve'l-mübeşşîrun fi'l-Alemi'l-Arabî ve'l-İslamî,* Daru'l-v'aiyi'l-Arabî, Halep, ts. , s. 57.

duran devletler düşük eğitim seviyesi, kötü sağlık şartları ve kalkınmakta olan Arap ülkelerinde yaşayan bilhassa çoğunlukla işgal altında olan Irak halkının düşük geçim şartlarını ve halkın bu hizmetlere ihtiyacını istismar ettiler. Bu hizmetler misyonerlik davetlerinde etkili araçları olmuştur.

Milâdî XVII. asırdan beri Fransız Katolik misyonerler eliyle Irak vilayetlerinde başlayan Avrupalı misyonerlerin okulları açma faaliyeti her ne olursa olsun misyonerlik faaliyetinin önemli yönlerinden bir yönünü temsil eder. Bu faaliyet m. XX. asra kadar devam etmiştir; şöyle ki Irak illerinde misyonerlik faaliyeti sadece okulları açma ile sınırlı kalmayıp; tam aksine tıbbî hizmetleri de Osmanlıların ulaştırmada özen göstermediği zamanlarda söz konusu hizmetleri farklı dinlere mensup insanlara ulaştırmışlardır.[106]

Misyonerler; Osmanlı Devleti ve valilerinden kaynaklanan bu kusuru istismar ederek zahirinden de anlaşılacağı gibi, insanî amaçlarla değil; tam aksine dinî ve kültürel amaçlar doğrultusunda hastaneler, yetimhaneler, huzurevleri inşa etmeye girişmişlerdir. Söz konusu hizmetleri geriye kalan Arap ve İslam ülkelerinde olduğu gibi, Irak'ta Batı Hıristiyan kültürüne bir dayanak oluşturmak için gerçekleştirmişlerdir. Irak'ta misyonerlik faaliyeti okul tesisi ve hayır kuruluşlarında kendini göstermiştir. Bazı misyonerlere göre misyonerlik okullarının amacı Hıristiyan din adamlarını bu okullarda yetiştirmekti; üstelik adı geçen okullarda okutulan modern ilmî konular bile Hıristiyan düşüncesini taşımaktaydı.[107]

Eğitimin misyonerlik amacıyla kullanılması farklı şekiller almıştır. Diğer ülkelerden misyonerlik okullarına gelen yabancı uyruklu öğrencilerin alınması, mesela; Irak'lı öğrencileri, Beyrut'ta bulunan Suriye Evanjelist Üniversitesi'nde okutulmaları bu kabildendir. Bu eğitim faaliyetinin en basit neticesi toplumda diğer yabancı etkilere ilâve olarak yabancı dillerin de yayılmasıdır.[108]

Yabancı uyruklu öğrencilerin alınması bir açıdan misyonerlik okullarının rolünü güçlendirmek, diğer yandan henüz misyonerlik okullarının açılmadığı ülkelerdeki öğrencilere ulaşmayı garantilemek olduğu görünüyordu.

---

[106] en-Neccâr, Cemil Musa, *et-Ta'lim fi'l-Irak fi'l-ahdi'l-Osmânî'yil-Ahîr (1869-1918)*, Daruş-Şuuni's-Sekafiyyeti'l-âmme-*Afakun Arabiyye*, Bağdat 1423/2002, s. 253, 257.

[107] en-Neccâr, *a.g.e.*, s. 257.

[108] eş-Şihabî, Mustafa, "Havatir fi'l-kavmiyyeti'l-Arabiyyeti ve'l-luğati'l-fusha" *Mecelletü Mecmei'l-Luğati'l-Arabiyye*, XXXVI, 3. Cüz, Dımaşk, Temmuz 1961, s. 355.

Eğitimin misyonerlik amacıyla kullanılmasının diğer bir şekli de misyonerlik görevini bitiren misyonerlerin okullara tayin edilmesi, çağdaş misyonerlerin, Pavlus dönemine kadar uzanan çadır üretme yöntemini kullanmalarıydı. Pavlus miladî I. asırda misyonerlik için yaptığı seyahatlerinde kendisine yetecek kadar çadır üretiyordu. Çağdaş misyonerlerin yaptığı da buna benzerdir. Onlar bir bölgeye girerken öğretmen, mühendis, doktor mesleklerinin ardına gizledikleri misyonerlik görevleriyle girerler.[109] Doğal olarak bunların Hıristiyanlığa açıkça davet etme şartı aranmazdı; tam aksine bazen bir misyoner bir arkadaşlık kurmakla yetinerek onların hedeflerini olumlu karşılayanlara odaklanıyordu.[110]

En çok yaygın ve etkili olan araç da doğrudan misyonerlik okullarının kurulmasıdır.

Belirtilmesi gereken diğer bir husus da şudur, ister temel seviye şer'î ilimlere odaklanan ders kitaplarının doğası gereği, ister eğitim sisteminin kendi doğası gereği İslam ülkelerinde hâkim olan geleneksel İslamî düzenin herhangi bir misyonerlik ve gayri İslamî faaliyete müsamaha göstermediği açıktır; çünkü talebeler âlimlerden ders alıyorlardı. Talebelerin yetiştirilme amacı da dinî görevleri üstlenmeleriydi. Osmanlı döneminin sonlarında Irak'ta eğitim sistemi, hâkim olan düzenin devamı olarak mahalle Kur'an kursları, mescitler, dinî medreseler, tekke ve kervansaraylar tarafından temsil ediliyordu; çünkü bu merkezler insanlardan farklı kesimlere mensup muhtelif grupları bir araya getiren merkezler olmasına ilâveten dinî, kültürel, pedagojik rolünü yerine getiriyordu. Nitekim yoksulları barındırma ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmede sosyal fonksiyonunu da yerine getiriyordu. Milâdî XIX. asrın ikinci yarısında modern eğitim kurumlarının ortaya çıkmasından önce bu merkezler ayrıcalıklı bir rol üstleniyordu.[111]

Mahalle Kur'an kursları Irak'ın farklı köşelerinde büyük oranda yayılmıştı. O dönemde, uzmanlıkları eğitim sayılmayan özel müteşebbislerden, bu alanda uzmanlar olanlar ve diğer gruplardan bile yardım gelirdi. Bu kurumlarda eğitim ücretsiz veriliyordu; ancak âdet olarak çocuklara Kur'an-ı Kerim, yazı ve aritmetiği öğreten hocalara (mollalara) babalar bir miktar para verirlerdi. Kur'an kursunu yöneten mollanın bu görevi yapması için Kur'an-ı Kerim hâfızı olma ve bazı diğer şartlar dışında herhangi bir şart aranmazdı. Diğer şartlar da aritmetiği, yazıyı bilmesi ve mollanın mescitte ya da kendi evinde bir odayı

---

[109] Zeigler, H. Conway, *Usuli't-tensir fi'l-Halîci'l-Arabî,* (Ar. Çev. Mazen Mutbıkânî), en-Nedvetü'l-Âlemiyye liş-Şebabi'l-İslamî, 2. bs., el-Medînetü'l-Münevvere 1418/1997, s. 13.

[110] el-Meydanî, *Ecnihetü'l-mekri's-Sela,* s. 35.

[111] Ahmed, İbrahim Halîl, "harakatü't-terbiyeti ve't-ta'limi ve'n-neşr", *Mevsuatü Hadaratu'l-Irak*, Bağdat, 1985, XI/ 189.

doldurmasıydı. Kızlar hoca hanımın (الملاية/ الخوجه) yanında ders görüyor, Kur'an ve İslam dininin gereklerini öğreniyorlardı.[112]

Mahalle Kur'an kursunu bitiren, isterse meslek sahibi olmak için bir işle meşgul olurdu ya da eğitimini tamamlamak için dinî medreseye giderdi. Dinî medreseler İslam'ın ortaçağındaki Arap medreselerinin devamıydı. Sultanlar, yöneticiler ve zengin ailelerin çocukları dine ve Allah'a yaklaşmadaki samimiyetleri sebebiyle dinî medreseleri inşa ediyorlardı. Medreseye lazım olan şeyleri vakfederek insanların ilim öğrenmelerini kolaylaştırıyorlardı ve her medreseye bir kütüphane de kuruyorlardı.[113]

Osmanlıların son döneminde medreselerde eğitim gerileyerek sadece dinî ilimlerle sınırlı kaldı. Pozitif bilimlerden ise soyutlandı. Bu medreselerde eğitim kabiliyeti, bilimsel gereksinimler veya okula kaydolmak isteyen kişinin sahip olması gereken belli şartlar aranmazdı. Daimî idareciler ve müdürleri olmayıp ücretsiz eğitim veren bu kurumlardan mezun olmak için belli bir denge ve geçireceği belirli bir süre de yoktu.[114]

Öğrencilerin uğraştıkları mesleklerin sınırlı olması ve sadece din işleri ya da yargıda çalışabilmeleri sebebiyle; insanlar modern ilimlere ayak uydurmaya rağbet göstermelerinin yanı sıra ciddî malî kaynaklar sağlayan meslekler konusunda da titiz davranmışlardır.

Osmanlılar bu durumun farkına vararak Avrupa'daki gelişmelere uyum sağlamak ve modern devletin gereksinimlerine cevap vermek için modern Avrupa eğitim sistemine uyumlu okulları açma konusunda ikna oldu; böylece modern eğitim araçlarına güvenmede devletin isteğiyle vatandaşların rağbetleri uyuşmuş oldu.

Bu sebeple yeni idarî ve yargısal kurumların meydana gelmesine, bu sahalarda çalışmak ve yönetici olmak için eğitimli aydınlara, modern okulların gerektirdiği şekilde çeşitli devlet dairelerinde görevlerini kabiliyet ve bilgiyle yerine getiren kimselere ihtiyaç vardı.[115]

Binaenaleyh, Osmanlı hükümeti m. 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümâyunu' nu yayınladı. Akabinden m. 1846 yılında eğitim sisteminde kapsamlı bir reformu ve tüm Osmanlı vilayetlerinde modern eğitim kurumlarının kurulması için talimat (Tanzimat Fermanı) yayınladı. Aynı yılda İstanbul'da kurulan Maarif meclisinin, Osmanlı'nın farklı

---

[112] en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...*, s. 19.
[113] İbrahim Halîl, "Harakatü't-Terbiye...", XI/ 192.
[114] en-Neccâr, *et-T'alim fi'l-Irak...*, s. 22.
[115] Ahmed, Kemal Mazhar, "el-İtarüz-zemenî li't-tarihi'l-Irak'il-hadîs ve'l-muasır", *Mecelletü'l-hikme*, yıl: 1, Kasım - Aralık, sy: 5, Bağdat 1998, s. 32.

vilayetlerinde eğitim işlerini düzenleme ve idarecilik yapma maksadıyla eğitim için farklı devlet dairelerini tesis etmede rolü vardı.[116] Bu meclis bir müdür, 2 müdür yardımcısı ile 4 şef ve farklı dinlere mensup 10 üye, bir kâtip, bir haznedâr ve bir muhasebeciden oluşuyordu.[117]

Gülhane Hatt-ı Hümâyunu' nun ve Tanzimat Fermanının yayınlanması Doğu Arap vilayetleri (ولايات المشرق العربي) sakinlerini modern okulları açmaya cesaretlendirdi. Gülhane fermanı çeşitli sahalarda reformların yapılması konusunda Osmanlı hükümdarının vaadini içermekteydi. Hümayun fermanı Osmanlı devletinin eğitim hizmetlerinden istifade edeceğini vurgulamış ve kamuda reformları gerçekleştirme vaadinde bulunmuştur. Buna ilâveten gayrimüslim vatandaşlara imtiyazlar tanındı. Bu da Protestan, Katolik ve Ortodoks gibi gayrimüslimlerin kendilerine özel okullar açmaya benzer misyonerlik faaliyetlerine katkı sağlamış oldu. Böylece Hıristiyan mezhepleri tarafından okul açma hareketi konusunda kayda değer faaliyetler gözlenmiştir.[118]

Maarif kanunu, Doğu Arap vilayetlerinde belirgin etkiler bırakan Tanzimat döneminde yayınlanan kanunlardan biriydi.[119]

Modern okulları açma konusunda misyonerler, Maarif Kanununu (Eğitim kanunu) ve İstanbul'da Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı) tarafından yayınlanan talimatların (yönergelerin) önüne geçmişlerdir; ancak bunların yayınlanması söz konusu misyonerlerin kendilerine özel amaçlarını gerçekleştirdikleri Doğu Arap vilayetlerindeki modern okulları açma faaliyetlerini güçlendirmiştir. Herşeye rağmen adı geçen vilayetlerde eğitimin yayılması ve kültürel faaliyetlerin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Misyonerler, genç neslin bir kısmını ekonomik amaçla Avrupalı malları satın almaya eğilimli yapmak için okullarında eğittiler; ancak bu okulların hedeflerini açıklama konusunda en gerçekçi ve açık beyanlarda bulunan misyoner Henry Gesb şöyle demektedir:

---

[116] en-Neccâr, *et-T'alim fi'l-Irak...*, s. 59.

[117] Bağdat, Musul, Basra, Suriye, Yemen, Hicaz, Halep'ten oluşan doğu Arap vilayetleri ile ilgili yayınlanan Salnameler'de Maarif idaresinin Müdür, Müdür yardımcı ve üyelerinin isimlerine yer verilmiştir. bk. *Hicaz Vilayet-i Salnamesi*, yıl H. 1305; *Suriye Vilayetine Mahsus*, yıl H. 1316; *Musul Vilayet-i Salnamesi*, yıl H. 1325, *Basra Vilayet-i Salnamesi*, yıl 1325; *Bağdat Vilayet-i Celiliyyesine Mahsus*, yıl H. 1325; *Yemen Vilayet-i Salnamesi*, ts.

[118] Cuhâ, *Şefik,* "et-Tenzimat av Harakâti'l-İslahi fi'l-İmbaraturiyyeti'l-Osmânîyye 1856-1876", *Mecelletü'l-ebhas*, 2. Cüz, yıl: 18 -Haziran, Beyrut, 1965, s. 109-110.

[119] Cuhâ, *a.g.m.*, s. 109.

> Bu okullardaki eğitim, amaca ulaşmak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Asıl amaç ise insanları Mesih'e sevk etmek ve onları Hıristiyan fertler ve toplum oluncaya kadar eğitmektir.[120]

Şunun da belirtilmesi gerekir ki; misyoner okulları ancak m. XIX. asrın ortalarında, Irak'taki vilayetlerde okul açma sırasında misyoner teşkilatları gelişinceye kadar, genel olarak Avrupa okullarının, özel olarak Fransız okullarının müfredatından esinlenmiş modern eğitim programını almamıştır.[121]

3.4. Misyonerliğin Eğitim Metodu: Hıristiyan ve Yahudi Misyonerlik Faaliyetleri

Irak'ta Hıristiyan misyonerler farklı mezhepleriyle eğitimi Hıristiyanlaştırma projelerine bir araç olarak kullanmışlar ve uzun yıllar Irak topraklarında, bir takım merkezlerde misyonerlik teşkilatları ve farklı düzeylerde misyonerlik okullarını açmışlardır.

3.4.1. Hıristiyan Misyonerlik Faaliyetleri ve Merkezleri.

Hıristiyan misyonerliği çerçevesinde Ortodoks, Katolik ve Protestan mezhebine bağlı bay ve bayan misyonerler Irak'ın Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerinde yoğunlaşarak, anaokulu, ilkokul, ortaokul ve lise düzeylerinde olmak üzere bir takım okullar açmıştır.

3.4.1.1. *Ortodoks misyonerliği.*

Ulaştığımız kaynaklara göre Ortodoks mezhebinin misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde onlara bağlı okulların sayısı oldukça sınırlı olup, bu amaçla kurulmuş olan bir kız okulunu tespit edebildik.

3.4.1.1.1. *Ermeni Ortodoks Mezhebi'nin faaliyeti.*

Ermeni Ortodoks Mezhebi, Irak'ın Bağdat kentinde m. 1907 yılında öğrenci sayısı 70 olan ilk kız okulunu kurmuştur.[122]

3.4.1.2. *Katolik misyonerliği.*

Fransız rahipler Irak'ta kız ve erkekler için birçok okulun temelini atmışlar ve bu okullar, Fransa hükümetinden malî yardımlar almıştır.[123]

---

[120] en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...,* s. 257-258.

[121] Nevvar, Abdülaziz Süleyman, *Tarihu'l-Iraki'l-Hadîs 1840-1872,* Daru'l-Katibi'l-Arabi li't-Tabaati ve'n-Neşr, Kahire, 1968, s. 303-306.

[122] -Hilâlî, *Tarihu't-talîmi fi'l-Irak...,* s. 195; el-Ubeydî, *et-Ta'limu'l-ehlî fi'l-Irak...,* s. 45; en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...,* s. 245.

Bağdat ve Musul'da Fransız rahip ve rahibeler genellikle Fransız Katolik misyonerlik okullarında ders verirdi. Bu okullar çok az sayıda Irak'lı Hıristiyanları da Arapça ve Türkçe ders vermeleri için istihdam etmiştir.[124]

3.4.1.2.1. *Bağdat'ta Katolik okulları.*

a) Aziz Yusuf Latin Kız Okulu: Karmelit[125] papazlar Bağdat'ta m. 1735'te erkek okulu kurdurlar. Milâdî 1861'de ise bu okulu genişletmeleri sayesinde m. 1893'te öğrenci sayısı 300'e ulaştı. Bu okul Hıristiyan misyonerlerin Irak vilayetlerinde kurduğu en eski okullardan sayılır. Bu okul m. XIX. asrın ortalarından itibaren modern Avrupa eğitim müfredatını almıştır; böylece m. 1858'de Bağdat'ta Karmelit misyonerleri okulunun yeniden düzenlenmesi ve modern eğitim müfredatını yerleştirmek amacıyla Fransa üniversitelerinden modern ilimler alanında yüksek diplomaya sahip kimselerin sayısını arttırmıştır.[126]

b) Keldânî Katolik Kilisesi Bağdat'ta 1843 yılında bir okul kurmuştur.[127]

c) Latin Kız İlkokulu: Bu okul m. 1868'de Karmelit heyeti başkanı Monsenyör Henry Altmaier tarafından kurulmuştur. Fransızca, Arapça, Matematik, Coğrafya, Resim, Müzik ve El Sanatları'nın ders verildiği ilkokul seviyesinde olan bu okul, Irak vilayetlerinde misyoner teşkilatlarının kurduğu ilk kız okulu özelliğine sahiptir.

d) Latin Anaokulu: Bir anaokulu olarak m. 1875 yılında Monsenyör Henry Altmaier tarafından tesis edilmiştir. Okula üç yaşında olan her iki cinsiyetten çocuklar kabul edilirken 6 ve 7 yaşlarına ulaştıklarında erkek çocuklar Latin Erkek Okulu'na, kızlar da Karmelit misyonerlik teşkilatına bağlı çeşitli kız okullarına naklediliyorlardı. Latin Ana Okulu Bağdat'ın ilk anaokulu sayılmaktadır.[128]

---

[123] Vaucelles, Pierre de, *el-Ḥayâtu fi'l-'Irâk munzu karn 1814-1914*, (Ar. Çev. Ekrem Fadıl), Bağdat 1968, s. 145.

[124] en-Neccâr, Cemil Musa, *et-Ta'lim fi'l-Irak...*, s. 262.

[125] Karmelit papazlar: Karmel rahipliğine nispettir, resmî ismi *Seyyide Karmel Dağı Kardeşlik Rahipliği*'dir, *Karmelitanlar* ya da *Karmelit* şeklinde de bilinmektedir. Küdüs'te 12. asırda kurulan Katolik kilisesi'nde bir rahipliktir, ismini Filistin'in Hayfa kentinin kuzeyinde yer alan *Karmel Dağı*'ndan almıştır. bk. *el-Mevsuatü'l-Arabiyyetü'l-Mesîhîyye*: http://www.christusrex.org/www1/ofm/1god/ (Erişim tarihi: 05. 01. 2014)

[126] el-Hilâlî, Abdurrezzak, *Tarihu't-talîmi fi'l-Irak...*, 201-202.

[127] el-Hilâlî, *Tarihu't-talîmi fi'l-Irak*, s. 195; el-Ubeydî, Ğanım Said, *et-Ta'limu'l-ehlî fi'l-Irak...*, s. 45; en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...*, s. 245.

[128] Al-Qaysi, Abdul Wahhan Abbas, *The İmpact of Modernization on Iraqi Society During the Ottoman Era: a Study of İntellectual Development in Iraq* , 1869-1917, Michigan, 1858, p. 76.

e) Karmelit misyonerlik temsilciliği kız ilkokuluna artan talep doğrultusunda m. 1877 yılında Bağdat'ta kızlar için başka bir okul kurdu. 1905'te okul kız öğrenci sayısı 409'a ulaştı.[129]

f) Üç Hıristiyan mezhebi (Keldânî, Ermeni ve Süryanî) m. 1878 yılında *el-İttifaku'l-Katolikiyi'ş-Şarkıyye* adlı okulu kurdular. 12 öğretmenin derslere girdiği okulun kuruluşundan 4 sene sonra öğrenci sayısı yaklaşık 220'e ulaştı.[130]

c) 1894'te erkek öğrencisi 100'e, kız öğrencisi 300'e ulaşan karma ilkokulunu kurdular.[131]

h) Yetim Kızlar Okulu adıyla m. 1902'de kurulan okula 800 kız öğrenci kayıt yaptırmıştır.[132]

i) Latin Endüstri Okulları: Fransız bayan bir müdür tarafından yönetiliyordu. Okulun Fransız olan bayan öğretmeni de öğrencilerin derslerine giriyordu.[133]

3.4.1.2.2. *Musul'da Katolik okulları.*

Dominiken Papazlar İtalya ve daha sonra Fransa'dan gönderilen misyonerler arasında Musul'a gelip, orda yaşamış ve yerleşmişlerdir. Musul'da Hıristiyan toplumuyla ilişkiler kurmuş ve birçok hizmetleri sunmuşlardır. Konuyla ilgili Behnam Hebabine şunları söylemektedir:

> Dominiken tarikatının amacı misyonerlik yapmak değil insanî hizmet götürmekti. Hiç bir kimsenin dinini değiştirmemiştir; bilakis onları samimiyetle kabul eden toplumdan saygı görmeyi başarmışlardır; çünkü Musul'da yaşadıkları 250 sene süre zarfında hiç bir problemle karşılaşmayarak ne Müslümanlardan ne de Hıristiyan milletlerden zulüm görmüşlerdir. Bu tarikat Irak'taki faaliyetleri sırasında darlığa da düşmemişlerdir.[134]

Dominiken tarikatının Musul'daki tarihçesini şu üç aşamaya bölerek incelememiz mümkündür:

A) Birinci Aşama

---

[129] el-Hilâlî, *Tarihu't-talîmi fi'l-Irak...*, s. 203.
[130] el-Hilâlî, *Tarihu't-talîmi fi'l-Irak...*, s. 194-195; el-Ubeydî, *et-Ta'limu'l-ehlî fi'l-Irak...*, s. 183.
[131] el-Hilâlî, *a.g.e.*, s.201-202.
[132] el-Hilâlî, *a.g.e.*, s. 201-202.
[133] en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...*, s. 268, 276.
[134] Hubabe, *el-Âbaû'd-Dominikan...*, s. 23.

Dominiken tarikatının yaklaşık 100 senelik (m. 1750-1856) bir süreçten ibaret olan tarihini Musul oluşturuyor; çünkü bu dönem kuruluş dönemidir.

B) İkinci Aşama

Dominiken tarikatının ikinci merhalesini m. 1856-1914 yılları arasında yani I. dünya savaşına kadar kendi faaliyetlerini oluşturduğu bir dönemdir. Bu dönem okulların yayıldığı, öğretmenlerin yeterliliği, daha çok isimleriyle meşhur olan yayınevinin kurulması, kahir ekseriyeti ilahiyat bilimi ve kilise işleriyle ilgili, toplum ve tarihle hiç bir alakası olmayan onlarca kitabın neşredilmesinden oluşan gerçek hizmet dönemidir. Kilise işlerine ek olarak diğerlerine de kapılarını açan sağlıkla ilgili faaliyetler de mevcuttu. Dominiken tarikatının sunduğu hizmetler arasında Musul'un kalbinde meşhur saat kulesini inşa etmelerini, Latin papazlara sağlık hizmetleri sunmalarına ilâveten *İkli'l-vurud* (**إكليل الورود**) dergisini neşretmelerini zikredebiliriz.

C) Üçüncü Aşama

Dominiken tarikatının son dönemi ise m. XIX. asrın ikinci yarısına kıyasla en çok etkinliğini yitirdiği bir dönmedir; ancak onlar bu merhalede Aziz Abdülahad Okulunu inşa etmeyi, Dominik Katerina Rahibeleri kurumunu tesis etmeyi, daha sonra Musul kolejini kurmayı, dua evini (بيت الصلاة) kurmayı ve *el-Fikrul-Mesîhî* (الفكر المسيحي) dergisini neşretmeyi başarmışlardır.[135]

Dominiken Papazlar' ın[136] faaliyetleri aşağıda da belirtileceği gibi, Irak'ın kuzeyinde yoğunlaşmıştır:

a) Musul'da Dominiken Papazları Karma Ortaokulu'nu kurmuşlardır. Dominiken misyonerler Musul'da m. 1854'te bir kaç okul açmak suretiyle eğitim alanındaki

---

[135] Hubabe, *el-Âbaû'd-Dominikan...,* s. 19, 33.

[136] Dominiken Tarikatı, Roma Papası'nın m. 1217 yılında ismini onaylaması ile Aziz Abdühahad Dominikus tarafından kurulmuştur, bu hareketin, tüm dünyanın meşhur, stratejik ve önemli bölgelerinde hizmetlerinin misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde yürütülmek istendiği kurucusu tarafından ilan edilmiştir. Günümüzde bu tarikatın yapısı, Genel Kongre tarafından 9 sene için seçilen Genel Başkan, yardımcısı ve yaygın dilleri bilen İstişare Meclisi'nden oluşmaktadır. Dünyanın farklı bölgelerinde yayılmakta olan bu hareketin, bölge kongresi tarafından 4 sene için seçilen her bölgenin başkanı mevcuttur...Bölge üç manastır ve her manastır 6 ve daha fazla birlikten oluşuyor. Günümüzde 42 bölge, üç genel temsilciler heyeti, 43 bölgesel temsilci heyetine dağıtılan Dominiken Tarikatı'nın üye sayısı yaklaşık 7200 rahip olup 80'den fazla ülkede faaliyet göstermektedirler. Bu hareket, vaaz, eğitim, telif, yayıncılık ve radyo-televizyon yayınları alanlarında faaliyet gösteriyor. Bu harekete ait Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika kıtalarında yayılan birçok üniversite, fakülte, enstitü ve yüksekokullar ve liseler... mevcuttur. Dominiken Papazlar İtalya ve daha sonra Fransa'dan gönderilen misyonerler arasında m. 1750 yılında Celilîler Dönemi (1723-1834) sırasında Musul'a gelmişler, orda yaşamış ve yerleşmişlerdir. bk. Şelebî, Abdulcelil, *el-İrsâliyyâti,'t-Tebşîrîyye*, s. 180; Hubabe, Behnam Selim, *el-Âbaû'd-Dominikan fî Musul (1750-2005),* Musul (Irak), 2005, s. 12, 22.

faaliyetlerine başlamışlardır. Bu karma okullarda öncelikli müfredat olarak benzer düzeylerde okullarda okutulan Arapça, Fransızca ve dinî konular ders verilirdi. Eğitim süresi bu okulda 3 seneydi; ancak eğitimde iletişim dili bu okul ve Musul'daki Dominiken okullarının tümünde Fransızca' ydı.

b) Musul'da Dominiken Papazlar Karma İlkokulu: Bu okul 1854 yılında tesis edilmiş olup 1890 yılında toplam kız ve erkek öğrenci sayısı 160'a ulaşmıştır. Daha sonra m. 1903'te bu sayı 381 erkek, 350 kız öğrenciye yükselmiştir.

c) Musul'da Yetim Kızlar Yatılı Okulu

d) Tall Kayf 'te Karma İlköğretim Okulu.

e) Kardba' da Aziz Yakup İlköğretim Okulu*:* Bu okul 1854'te yukarıda geçen iki okula ilâveten kurulmuştur.

f) Kerkük'te İlköğretim Kız Okulu, bu ve aşağıdaki üç okul Dominiken misyonerler tarafından 1867 yılında kurulmuştur.

g) Zaho' da İlköğretim Erkek Okulu kurulmuştur.

h) Akra'da İlköğretim Erkek Okulu kurulmuştur.

i) Karkuş (Karakuş)'ta İlköğretim Erkek Okulu kurulmuştur.[137]

Musul'da m. XIX. asrın sonunda Dominiken Papazlara bağlı okul sayısı 9 yeni okul olup, 900 kız ve erkek öğrenci eğitim görmekteydi.[138]

3.4.1.2.3. *Basra'da Katolik okulları.*

Basra'daki Katolik okullarının sayısı Musul'a kıyasla azdı. Fransız misyonerlerin m. 1902 yılında Amâre ve Basra kentlerinde erkeler için iki ilköğretim okulu ve aynı şekilde kızlar için de kurduğu ilköğretim okullarının birincisine 66 erkek ve 40 kız öğrenci, ikincisine 44 kız öğrenci ve 65 erkek öğrenci kaydolmuştur.[139]

Kız Okulları ise şöyledir:

a) Medresetü Rahibati't-Takdime, m. 1906 yılında kurulmuştur.

---

[137] en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...*, s. 237-280; Al-Qaysi, *The İmpact of Modernization...*, p. 76.
[138] Ahmed, Kemal Mazhar, "el-İtarüz-zemenî li't-tarihi'l-Irak'il-hadîs ve'l-muasır", *Mecelletü'l-hikme*, yıl: 1, Kasım - Aralık, sy: 5, Bağdat 1998, s. 31.
[139] en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...*, s. 284.

b) Latin Kız Okulu m. 1907 yılında kurulmuştur.[140]

Amerikalılar Basra'da Medresetü'r-Recai'l-Âlî olarak isimlendirdikleri 30 öğrenci kapasiteli ve müfredatının büyük çoğunluğunun Arapça olduğu bir okul tesis ettiler. Bundan sonra kızlar için er-Recau li'l-Benat adlı okulu kurdular. Düzenlenen eğitim müfredatında İncilin kıraat ve tefsirinin yer alması ve okul ilahilerinde Hıristiyanlığa özel dualardan ibaret olmasına bakılınca okulun amacının misyonerlik olduğu anlaşılmaktadır.[141]

3.4.1.2.4. *Süryani Katolik mezhebi faaliyeti.*

Süryani Katolik mezhebi m. 1842 yılında Bağdat'ta kendilerine bağlı bir okulun temelini atmışlardır.[142]

3.4.1.3. ***Protestan misyonerliği.***

İngiliz Protestan misyonerler ülkedeki Hıristiyanlara okullarındaki derslere girmeleri konusunda tam bir güvenle güvendiler. Bu misyonerlere bağlı sadece bir okulda, o da Bağdat'ta bulunan kız okulunda uzun süre Arapça derslerine giren öğretmenlerden biri Müslümandı.[143]

Misyonerlerin bütün düzeylerdeki tüm okullarının kapıları başvuran farklı din ve mezheplere mensup öğrencilere açık olduğu görünmüştür. Onları kendi okullarında kaydolmalarını teşvik için farklı kolaylıklar sağlıyorlardı. Buna ek olarak bu okullar ara sıra öğrencilerine elbise, okul ihtiyaçları ve öğün yemeklerini de veriyorlardı.[144]

Bu okulların gerçek yüzünü araştıran görecektir ki; söz konusu okullar değişik teşvik metotlarıyla belli bir gayeyi özendiriyordu. Bu hedef de gayrimüslim gençlere ilâveten Müslüman gençleri bu okullara kayıt yapmaları için çekmeleri ve ardından da İslam ve Arap hüviyetlerinden sıyırıp o kültüre temas ettiklerinde onun içinde erimelerini sağlamak için Batı Hıristiyan kültüründen bir yudum verdiler.

---

[140] el-Ubeydî, *Tarihu't-Ta'limi'l-ehlî fi'l-Irak bi merhaletihi'l-ibtidaiyye ve's-Sâneviyye tatavuruhu ve müşkilatuhu*, Daru'l-Hürriye, Bağdat 1970, s. 45.

[141] el-Bessâm, Halid (Ar. Çev. ve der.), *Sersere fevke Dicle -Hikâyâti't-Tebşîrî fi'l-Irak 1900-1935* Makalât li mecmuatin mine'l-mubeşşîrîn, el-Müessesetü'-Arabiyyetü lid-Dirasati ve'n-Neşr, 1. bs., Beyrut 2004, s. 14-15.

[142] el-Hilâlî, *Tarihu't-talîmi fi'l-Irak...*, s. 195; el-Ubeydî, *et-Ta'limu'l-ehlî fi'l-Irak...*, s. 45; en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...*, s. 245.

[143] en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...*, s. 262.

[144] en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...*, s. 262.

3.4.1.3.1. *Bağdat'ta Protestan okulları.*

Bağdat'ta Protestan mezhebine ait iki okul bulunmaktadır:

a) Protestan Erkek Okulu: Bu okulu İngiliz Misyoner Kilisesi Cemiyeti m. 1896 yılında tesis etmiştir. 40 öğrenciyi bünyesinde barındırıyordu. 4 senelik eğitim boyunca İngilizce, Arapça, Türkçe ve müzik gibi, bazı dersler eğitim programına dâhil edilmişti.

b) Protestan Kız Okulu: Protestan Erkek Okulu'nun tesisinden iki sene sonra İngiliz Misyoner Kilisesi Cemiyeti kızlar için bir ilköğretim okulu açtılar. İngiliz bayan bir müdür tarafından yönetiliyordu. Yirmi kız öğrencisi bulunan bu okulun derslerine biri İngiliz, ikisi Irak'lı Hıristiyan bir bayan olmak üzere üç öğretmen giriyordu. Bu okulun müfredatını İngilizce, Arapça gibi, teorik; terzilik ve örgü gibi, pratik dersler oluşturuyordu. Okuldaki kız öğrencilerinin sayısı 16-36 arasında değişiyordu.[145]

3.4.1.3.2. *Musul'da Protestan okulları.*

Protestan mezhebi Musul'da okul açma alanındaki faaliyetini m. 1853 yılında iki okul tesis etmek suretiyle sınırlandırmıştır. Bu iki okul şöyledir:

a) Protestan Erkek Okulu: 1853 yılında kurulan bu okulun eğitim müfredatı Bağdat'ta bulunan Protestan Erkek Ortaokulu'ndan farksızdı; ancak m. XIX. asrın son on yılında ve m. XX. asrın başlarında öğrenci sayısı Bağdat'taki benzer okuldan biraz fazlaydı.

b) Protestan Kız Okulu: 1900 yılında ilköğretim okulu olarak tesis edilen bu okulun eğitim müfredatı ve öğretim elemanları Bağdat'taki Protestan Kız okulundan farksız olduğu gözlemlenmiştir; ancak okuldaki kız öğrencilerinin sayısı 37-40 arasında değişiyordu.[146]

3.4.1.3.3. *Amerikan misyonerlik faaliyetleri.*

Amerikalıların m. XIX. yy.'ın ilk yarısından bu yana dikkatlerini çeken Mezopotamya ve medeniyetini[147] görmezlikten gelmeleri mümkün değildi. ABD Irak'ta ekonomik[148], kültürel[149], Amerikan diplomasisinin[150] menfaatlerini öne çıkaran Amerikan

[145] el-Hilâlî, *Tarihu't-talîmi fi'l-Irak...*, s. 203; en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...*, s. 276-277.

[146] en-Neccâr, *et-T'alim fi'l-Irak...*, s. 265; el-Ubeydî, *Tarihu't-Ta'limi'l-ehlî fi'l-Irak...*, s. 45.

[147] Lloyd, Seton Howard Frederick (ö. 1996), *Âsâru biladir'-rafidin min'el-asri'l-haceri'l-kadim hatta'l-ihtilali'l-Farsî*, (Ar. Çev. Sami Sa'id el-Ahmad), Menşuratu Vizareti's-Sakâfeti ve'l-i'lam, Bağdat, 1980; s. 8.

[148] et-Temimi, Abdülmalik Halef, *et-Tebşîr fi'l-Mıntıkati'l-Halîci'-Arabî: Dirâse fi't-Tarihi'l-İctimaî ve's-Siyâsî,* 2. bs., Alemu'l-Marife, Kuveyt, 1980, s. 34, 48; Ahmed, Kemal Mazhar, *Edva 'ala kadâyâ devliyyeti fi'ş-Şerki'l-Evsat*, Vizaretü's-sakafeti ve'l-fünün, Bağdat, 1978, s. 32-38.

[149] Hasan, Muhammed Selman, *et-Tatavvuru'l-İktisâdî fi'l-Irak et-Ticaretü'l-Hariciyye ve't-Tatavvuru'l-İktisâdî 1864-1958*, Beyrut, 1965, s. 130-131.

misyoner temsilcilikler[151] vasıtasıyla sızmaya başlamıştır. Dağılmış bu menfaatler Osmanlı hükümdarlığı himayesinde Iraklılar arasında Amerikalılar için güzel bir itibar kazanmıştır.[152]

Amerikalı misyonerlik faaliyeti Irak'ın kuzey kesimlerinde, özelikle m. XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Protestan mezhebinin bağımsız ve geriye kalan diğer Hıristiyan mezhepleriyle eşit statüde olduğu Osmanlı İmparatorluğunda m.1848 yılında resmen kabul edildikten sonra yükselmeye başladı.[153]

Amerikalı misyoner teşkilatlar Irak'ta Urumiye (Urmiye) yoluyla yayılmaya başlayarak kuzey Irak kesimlerinde yaşayan Ermeniler ve Asûrîler arasında misyonerlik faaliyetlerini yapmaya başladılar. Kiliseleri ve ona bitişik okulları inşa etmeleri en belirgin faaliyetlerindendir.[154]

Irak'ın Musul kentinde Amerikan misyonerler, Amerikan Temsilciler Meclisi Dış Misyonerlik Temsilciliği delegesi Asahel Grant ve Justin Birkins'ın (d. 1805/ö. 1865) Musul'u ziyaret etmesinden sonra yarı keşif şeklinde işe başlamışlardır. Amerika'ya döndüklerinde Musul'da misyonerlik teşkilatı açılmasını tavsiye ettiler. Bu önerileri kabul edilerek m. 1842 yılında anlaşma sağlandı. Bunun üzerine Musul'da misyonerlik teşkilatını kurmak için Colby Mitchell ve Abel Hinsdale adlı iki misyoneri hanımlarıyla birlikte Musul'a gönderdiler. Musul'a geldiklerinde misyonerlik teşkilatını kurmak için girişimde bulundular; ancak Mitchell ve hanımı vefat etti. Grant, Hinsdale ve hanımı Yakubîler'e bağlı misyonerlik okulunu düzene koymak için Musul'da kalmaya devam ettiler. Okulu kurduktan sonra m. 1842 yılı Ekim ayında açılışını yaptılar. O zamanlarda okulun 20 öğrencisi vardı. Bir ay sonra Kasım'da diğer bir Amerikalı misyoner Grant'a katıldı. Musul'a gelirken kendisiyle birlikte Süryanîce dinî kitaplar, eğitim metotlarıyla ilgili kitaplar ve okul teçhizatından oluşan 8 katır yüklü kitap da getirdi. Okul işleri yoluna

---

[150] ed-Debbağ, Takî vd., *Turuku't-Tenkibati'l-Eseriyye,* Daru'l-hürriyeti li't-Tabaati ve'n-Neşr, Bağdat, 1983, s. 49-52; el-Akîlî, Tarık Mecid Taki, "en-Neşatü'l-âsârî'l-Amrîkî fi'l-Irak hatta'l-âm 1956", *Mecelletü'l-hikme*, sy. 36, Bağdat, 2004, s. 122, 127.

[151] Şîr Muhammed, Suad Rauf, *et-Teğelğulu'l-Amrîkî fi'l-Irak* (Basılmamış Dr. Tez.), Camiatü Bağdad, Külliyetü'l-Adâb, 1995, s. 212, 216.

[152] Lenczowski, George (ö. 1980), *eş-Şarku'l-Evsat fi'ş-Şüüni'l-Alemiyye*, (Ar. Çev. Cafer el-Hayyat), Müessesetü Franklin li'n-Neşr, Bağdat, 1964, I/ 420.

[153] Lord Curzon , "Central Asia" , *Moslim World* , Vol-15 USA, 1925, p. 194-196.

[154] Layard, Austen Henry, *Discoveries Among the Ruins of Nineveh and Babylon: With Travels in Armenia, Kurdistan, and the Desert,* Harper and Brothers Publisher, New York,1853, p. 379.

girince Grant ve Hinsdale diğer misyonerlik hedefleri gerçekleştirmek üzere Erbil'e gittiler. Hinsdale hanımını okul yönetimi için Musul'da bıraktı.[155]

Bir süre sonra Musul'daki misyoner teşkilatta faaliyet gösterenler ecelle pençeleşmeye başladılar. Temsilci olarak gelen ve daha sonra ona katılanların hepsi tek tek öldü. Nihayet bu ölümler Musul'daki misyoner teşkilatının kapanmasına bile sebep oldu.[156]

İkinci misyonerlik girişimi m. 1835 yılında Amerika Birleşik Devletleri Piskoposluk Kilisesi Misyoner Teşkilatı Meclisi'nin, Southgate adlı papazı Osmanlı Devletine göndermesiyle başlamıştır. Söz konusu Amerikalı misyoneri Süryanî Ortodoks piskoposu Behanim, İstanbul'da bir kaç ay konuk etti. Teoloji eğitimi ve dinî dersleri tahsil etmesi için yardımcı oldu. Behanim, Musul'a dönünce Saouthgate onu okullar açmaya, Süryanî dilinde yazılan faydalı kitaplara ulaşması konusunda cesaretlendirdi. Süryanî Ortodoks piskoposluğu papazlarından biri olan Mihail Gamala'nın da misyoner teşkilatının Musul'da temsil edeceğine, orada dağınık vaziyette olan Evanjelistleri birleştireceğine ve Amerikan misyoner okulunu açacağına söz verdi. Söz konusu okul açıldı; ancak Amerikalılar sözlerinden caydılar okulu malî yardımlarla desteklemediler. Bunun üzerine söz konusu okul ve misyoner teşkilatı kapanmış oldu. Mihail Gamala, Mihail Nakara adlı diğer misyonerle birlikte Urumiye'de bulunan Justin Birkins adlı misyonerin yanına giderek m. 1849 yılında Justin'i Musul'da Asûrîler için misyonerlik teşkilatı açmaya teşvik ettiler. Aynı yılda Asûrî Misyonerlik Teşkilatı adlı bir merkez açıldı; ancak bu teşkilat tarafından hiç bir okul açılmadı.[157]

Protestan mezhebinin m. 1848 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda resmen tanınmasından sonra Perkins ve Ford gibi Amerikalı misyonerler peş peşe Musul'a geldiler.[158]

Amerikalı misyonerler kendilerine konforlu daireler, kültür merkezi ve hastane inşası için Musul'da geniş arazileri satın aldılar; fakat Amerika'da meydana gelen iç savaş (m. 1861-1865), misyonerlik teşkilatları ve okullarından sorumlu Amerikalı bakanların m. 1860 - 1880 yılları arasında ihtimam göstermemeleri sebebiyle bağışların azalması durumu

---

155 Finnie, David H., *Pioneers East: The Early American Experience in the Middle East*, Cambridge, Massachusetts, 1976, p. 232-333.

156 Badr, Habib, *The Protestant Evangelical Communıty in The Middle East Impact On Cultural And Societal Developments*, National Evangelical Church of Beirut, Beirut, 1999, p. 58.

157 Sırhan, Ayyad Ali Yasin, *Bevakiri'n-Neşati'l-Amrîkî fi'l-Irak hatta seneti 1921*, (Basılmamış YL. Tezi), Camiatü Musul, Külliyetü't-Terbiye, 2001, s. 74-75.

158 Hitti, Philip, "Dirâsat Maşrikîyye fi Urubbâ", *Mecelletü'l-Hilal*, sy. 33, 1982, s. 169.

değiştirmiştir. Binaenaleyh, projelerini Mardin'de gerçekleştirmek için karar almışlardır. Mardin, Musul'a bay ve bayan öğretmenler temin eden bir merkez hâline gelmiştir.[159]

Musul'un misyonerlik merkezi hâline gelmesinin amacı Musul'da faaliyet göstermek isteyen diğer misyoner teşkilatlarının önünü kesmekti. Musul'da çalışmanın fayda vermemesi sonucunda, teşkilatın Amerika parlamentosu Âyan meclisine devredilmesine karar verilmiştir. Daha sonra m. 1898 yılında Âyan Meclisi de m. 1900 yılında Musul'da kız ve erkelere iki okul, dinî kitapların satışı için bir kütüphane kurmuştur. Kilise ve okulda hizmet etmeleri için öğretmenleri getirmek gibi faaliyetlere başlayan Arap-Türk misyoner teşkilatlarının menfaatleri için Musul'dan vazgeçmiştir.[160]

Beyrut'ta m. 1866 yılında Amerikan Üniversitesi'nin başarılı olmasından sonra Amerikalılar Musul'a tekrar dönmek için cesaretlendiler. Bu amacı gerçekleştirmek için m. XIX. asrın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'yle birçok bağlantı kurdular. Britanya konsolosluğu yakınında bir bölgeyi merkezleri olarak seçtiler; ancak önerileri Musul halkı ve Osmanlı idaresi tarafından şiddetli bir şekilde reddedildi.[161]

Amerikalı misyoner kuruluşlar m. 1891 yılında Basra'yı bazı hususlar nedeniyle kendileri için merkez edindiler. En önemlisi: Basra, Arap Körfezi'nin üzerinde önemli bir stratejik konuma sahip olması ve misyonerlik faaliyetleri kolaylaştıran ABD konsolosluğunun orada bulunmasıdır. Nüfusunun yoğun olması, oraya ulaşımın kolay olması ve Arap Yarımadası'nın derinliğine nüfuz etmeyi kolaylaştıran stratejik konumu Basra'nın diğer ayrıcalıklarındandır. Hedefe doğru ilerlemek için de en uygun stratejik konumdur.[162]

Söz konusu misyoner temsilciliği, ABD'nin New Jersey eyaletinin New Brunswick kentinde m. 1889 yılında Hollanda Islahatçı kilisesine bağlı Teoloji Enstitüsü'nde Arapça derslere giren Oryantalist Lansink ve üç oryantalist öğrencisi olan Samuel Marinus Zwemer (ö. 1952), James Canteen ve Philip Phillips tarafından kurulmuştur.[163]

Amerikan misyonerlik faaliyetleri m. 1891 yılının başlarında, Şam Araplarının kitap dağıtımı ve satışına eşlik etmesiyle örneğin; Kitab-ı Mukaddes ve İncil'in dağıtımı,

---

[159] Ganîme, Haris Yusuf, *el-Burutistant ve'l-İncîlîyyun fi'l-Irak*, Matbaatü Daru'l-Hürriyeti li't-Tabaa, Bağdat, 1990, s. 65.
[160] Ganîme, *el-Burutistant ve'l-İncîlîyyun fi'l-Irak*, s. 144.
[161] Sırhan, *Bevakiri'n-Neşati'l-Amrîkî fi'l-Irak hatta seneti 1921*, s. 105.
[162] Denovo, John A., *American Interests and Policies in the Middle East: 1900 - 1939*, Publisher: University of Minnesota Press; First Edition (November. 29. 1963), p. 14.
[163] Addison, James Thayer, *The Christian Approach to the Moslem* , New York ,1942, p. 196.

Basralılarla İslam ve Hıristiyanlık hakkında ateşli tartışmalara girmesiyle başladı. Misyonerler Basra ahâlisinin arasında ikamet ettiler. Irak'ın kuzey köylerine bu amaçla yolculuğa çıkıp orada kitap dağıtarak küçük kütüphaneler açmak suretiyle sıradan insanlarla iletişime geçmeye çalışıyorlardı.[164]

Onlar köylerden gidince o zaman Irak'ta okuma yazma oranının çok düşük olması sebebiyle belki onların kitap dağıtımı faydasız olmuştur.

Amerikalı misyoner kuruluşlar birbirine muhalif iki Hıristiyan mezhebe (Protestanlık ve Katoliklik) mensup Fransa ve Britanya'dan oluşan iki büyük devlet arasındaki rekabetten faydalanarak, kazı çalışmaları ve ticaret yoluyla Irak'a girmiştir. Bu yüzden Britanya kendileriyle ilişki kurmakta olan Amerikalı misyonerlere mezhep yönüyle Fransızlardan daha fazla güveniyordu.[165]

Çoğunlukla İslam dini ile ilgili olan Arap tarihinde araştırma yapanlar ve Arap dili ve edebiyatının öğrenimine yönelenlerin sayısı arttı. [166]

Irak'ta Amerikan misyonerlik faaliyeti m. 1808 yılından beri başlamıştır; ancak bu işi yöneten misyoner kuruluşlar ara sıra değişiyordu; çünkü Amerika Presbiteryen Kilisesi'nin de üye olduğu ABD'nin Massachusetts eyaletinde kurulan Amerika Acenteleri Konseyi'nin gelmesinden sonra ABD piskoposluk kilisesine bağlı misyonerlik teşkilatı, daha sonra ABD Presbiteryen Kilisesi bir biri ardınca Musul'a geldi, m. 1888 yılında Musul'a papaz McDowell'i gönderdiler.[167]

ABD merkezli Islahatçı kiliseye bağlı misyonerlik temsilciliği m. 1870 yılında Irak'ta faaliyet alanını genişletti. Orada Körfez bölgesine eğitim ve sağlık hizmetlerini sunmak yoluyla doğrudan faaliyet ediyordu.[168]

Söz konusu misyoner kuruluş, bir doktor ve bir hemşirenin yönettiği küçük bir sağlık ocağı inşa etti. Daha sonra m. 1909 yılında Lansing hatıra hastanesinin yapım iznini elde ettiklerinde hizmetlerini Irak'ın güney tarafına doğru genişlettiler.[169]

---

[164] el-Bessâm, Halid (Ar. Çev. ve ed.), *Sersere fevke Dicle -Hikâyâti't-Tebşîrî fi'l-Irak 1900-1935,* el-Müessesetü'-Arabiyyetü lid-Dirasati ve'n-Neşr, 1. bs., Beyrut, 2004, 10-11.

[165] et-Temîmî, Abdülmelik, *el-İsti'maru's-sakâfî el-garbî fi mıntıkati'l-halîci'l-Arabî,* Buhusu'n-Nedvetü'l-İlmiyye es-Saniye li merkezid-dirasâti'l-Halîc, Kuveyt, 1988, s. 7-9; Nevvar, *Tarihu'l-Iraki'l-Hadîs 1840-1872*, s. 313-314.

[166] Rodinson, Maxime (ö. 2004), *es-Suretü'l-Ğarbiyye ve'd-Dirasati'l-Arabiyyeti'l-İslamiyye*, (Ar. Çev. Şakir Mustafa), Allamu'l-Marife, Kuveyt, 1988, s. 30-35.

[167] Ganîme, *el-Burutistant ve'l-İncîlîyyun fi'l-Irak,* s. 22.

[168] Cüleyned, Muhammed es-Seyyid, *el-İstişrak ve't-Tebşîr,* Daru'l-Kubâ lit-tabati ven-Neşri ve't-Tevzi, (Suudi Arabistan), ts, s. 115.

Amerikan misyoner kuruluşlarına bağlı Bağdat'ta iki adet sağlık ocağı vardı. Burada iki tecrübeli doktor görev yapmaktaydı.[170]

Amerikalı misyoner A. Martin m. 1911 yılında Bağdat'ta sağlık ekibin faaliyetini şöyle nitelendirmiştir:

> Sağlık ekibi şüphesiz misyonerliğin en temel gücünü oluşturmaktadır; ancak misyonerlik teşkilatı zamanımızda, misyonerlerin ölüm ve emekliliğinden sıkıntı çekmektedir. Burada onlara duyulan çok büyük ihtiyaç onların sürekli kalmalarına sebep teşkil etmekte ve bu durum da âdeta sağlıklarının (psikolojik olarak) bozulmasına sebep olmaktadır.[171]

Daha sonra sözlerini şöyle devam ettirir:

> Günümüzde Bağdat'taki misyonerlik merkezi Dr. Johnson ve eşi, Dr. Stanley, Dr. Eleanor Heil, hemşire Anderson ve Bonaire'den... oluşmaktadır. Misyonerlik faaliyeti açısından bu teşkilatın sıkıntı çekmesi tartışılmaz. Irak'ta yeterli süre geçirip Arapça'yı düzgün konuşabilen eski doktorlardan Dr. Johnson ve eşi hariç hiçbir kimse bulunmuyor. Aksine misyonerlik teşkilatının kendisiyle rahatlayacağı bir Iraklının kazanılması da bir sorun hâline gelmiştir.[172]

Yine şöyle demiştir:

> Misyonerlik teşkilatının binalarını yükseltmek için burada durumlar bir açıdan iyidir. Son olarak hastane ve sağlık sahasında çalışanlara bina inşası için bir parça arazi satın alma işlemleri tamamlandı. İstenen maddi yardım toplandıktan sonra bu projeye devam edileceği kesindir. Umulur ki Misyonerlik merkezinin kendisine özel binaları inşa ettirmede acele etmesini gerektiren sebepler yeterince ikna edici görünmektedir. Misyonerlik teşkilatının işlerini yürüttüğü şimdiki binaları perişan ve sıkıntılı bir vaziyettedir. Mesela; Hastane için kiraladığımız ev dar bir sokağın ortasında olup diğer birçok ev ile çevrilmiş ve bazı binalarla bitişik bir durumdadır. Bu durum hastalar ve hastane çalışanları için zorluklara sebep olmaktadır; hatta

[169] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 13.
[170] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 28.
[171] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 139.
[172] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 139.

> ev şimdiki hâliyle iş sırasında çalışanların güç ve dayanmaları aleyhine ciddi zorluklar meydana getiriyor.[173]

Amerikalı misyoner Worrall misyonerlik görevine ek olarak doktor olan kocasına yardımcı olmak için m. 1903 yılında Basra'da bir sağlık ocağında çalışmıştır. Çalışması hakkında şunları söylemiştir:

> Örneğin, geçen sene ilaç sıkıntısı büyük oranda Basra'daki ilaç ücretlerinden karşılandı. Buna göre, tüm hastalar buradaki sağlık ocağında bedava tedavi oluyorlar; ama biz herkesin sağlık ocağının ücretlerini ödeyecek duruma gelmesi için çaba sarfediyoruz.[174]

Worrall'ın eşi sağlık ocağında bazı hastalıkları tedavi ettiğinden bahsettikten sonra, sağlık ocağının insanlar üzerindeki etkisini açıkça şöyle anlatıyordu:

> Son olarak Basra valisinin kardeşinin kızı, yanında birçok doktorun bulunmasına rağmen elçi göndererek misyoner doktorun evine tedavi için gelmesini ister, o bir gece önce rüyasında Dr. Worrall'ı gördüğünü ve hemen huzur bulduğunu söyler. Son zamanlarda sağlık ocağında böbrek taşının alınması için birçok ameliyat yapılmış ve tüm ameliyatlar başarılı bir şekilde geçmiştir.[175]

Worrall'ın eşine ait diğer bir hatıratında sağlık ocağını şöyle tavsif eder:

> Biz büyük sıkıntılarla karşılaşıyoruz; mesela, sağlık işleri için küçük bir oda dışında bir şeye sahip değiliz; doğasıyla bu da bütün iş ve hizmetler için yeterli değildir. Nitekim sağlık ocağının öğlen yemeği vakti ve âyin vakitleri arasında kapalı olması müddetçe kadınların gelip gitmelerine yeterli değildi.[176]

Amerikan misyoner teşkilatı Musul'da m. 1911 yılında başarılı olmuştur. Amerikalı misyoner A. Martin konuyla alakalı şöyle demektedir:

---

[173] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 140.
[174] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 56.
[175] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 56-57.
[176] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 81.

> Günümüzde misyonerlik teşkilatının faaliyetini sağlık ekibi, açılan kız ve erkek okulları oluşturmaktadır. Burada sağlık faaliyetleri İngiliz doktorlarının bulunmaması sebebiyle maalesef durdurulmuştur.[177]

Misyoner kuruluşlar, kendileriyle çalışanların tümünün yeteneklerine bakmaksızın Hıristiyan olmasını çok istiyorlardı. "Tabi ki bizim çalışanların hepsinin Hıristiyan olmasını daha iyi olduğunu biliyoruz; fakat bunu da itiraf etmek gerekir ki; hastalara verdiğimiz vaazların çoğu zaman engelleyen Müslümanların yerine çalıştırmak için vasıflı Hıristiyan eleman temininde de başarılı olamadık"[178] diyorlardı.

Amerikan misyoner teşkilatlarının Irak'ta Hıristiyanlar arasından gösterdiği çabalar Protestan Evanjelist Presbiteryen Kilisesi'nin kurulmasında başarılı olmuştur. Böylece Irak'ta muhafazakâr Presbiteryen Kalvinist İnancı taşıyan Presbiteryen düzenine tâbi 5 Evanjelist Kilisesi açıldı. İlk tesis edilen kilise, Musul kilisesiydi. Irak'ta 1840 yılında kurulan bu kilise ilk Evanjelist kilisesiydi. Bu kiliseyi birçok kimse ard arda himaye altına aldı. Bunların ilki yabancı elçilerden oluşmaktaydı. Sonra yerli (Iraklı) papazlar, daha sonra geçen asrın birinci yarısında savaşlar, siyasî krizler ve ekonomik problemlerin sebep olduğu Irak'ın şartları gereği kiliseye hizmet etmeleri için Mısırlı papazları istihdam etmek zorunda kaldılar. Ardından bu kilise I. dünya savaşından sonra Kerkük, Basra ve ikisi Bağdat'ta olmak üzere dört diğer kiliseyi açmak suretiyle faaliyetini genişletti.[179]

Amerikalı misyonerler Basra'dan diğer yakın şehirlere çıkarak m. 1895 yılının sonunda misyonerlik faaliyetini Amâre şehrinde, sonra Nasıriye'de başlattılar. Milâdî 1897 yılında her iki şehirde Kitab-ı Mukaddes Kütüphanesi açıldı. Amerikan misyonerlik teşkilatının Basra Körfezi'ne çıkma hedefleri arasında olmasına ilâveten, Avrupalı misyoner kuruluşların faaliyet gösterdiği merkez olan Bağdat'ta faaliyet etmemiştir.[180]

Amerikalı misyoner Edvin Califery: "Amerikan misyonerlik kuruluşunun Kasım 1910 yılında gerçekleştirdiği olağan toplantısında misyonerlik kuruluşları için düzenli bir merkez olarak Amâre şehrinin altıncı merkez olduğuna dair önemli bir karar yayınlandığını" nakletmiştir. Edvin Califery daha sonra misyoner olarak buraya görevlendirilmiştir.

---

[177] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 142-143.
[178] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 87
[179] Ganîme, *el-Burutistant ve'l-İncîlîyyun fi'l-Irak,* s. 23, 29.
[180] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 14-15.

Amerikan misyonerlik hareketinin bölgede ABD politikasını uygulanmasında etkili olmuştur. Örneğin; m. 1880 yılında Kürtler' in Osmanlı devletinden bağımsızlığını alma çabasında olan Şeyh Ubeydullah en-Nehrî'nin faaliyetleri fiyasko ile sonuçlanmıştır. Şeyh Ubeydullah en-Nehrî'nin bozguna uğramasının sebeplerinden biri Amerikan misyoner teşkilatının 1881 yılında onun mağlubiyeti için üstlendikleri roldür. Amerikan misyonerlik teşkilatı başkanı Cochrane'nin Şeyh Ubeydullah en-Nehrî üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Şeyh Urumiye'de (Urmiye) misyonerlik teşkilatlarını tehdit edince, misyonerlik teşkilatı bu tehditleri bertaraf etmiştir. Söz konusu teşkilat en-Nehrî'yi yakından tanımakta olup, hanımını tedavi ediyordu. Amerikan misyonerlik teşkilatı Fars kuvvetlerinin, en-Nehrî'nin yolu üzerinde olduğunu bildiği için bu güçlerin ulaşmasına kadar birkaç gün yürüyüşü geciktirmeleri konusunda onu ikna etti. en-Nehrî'ye bağlı olanlar kaçınca, kendisi de hezimete uğrayarak Mekke'ye sürgün edilmiş bir vaziyette taşındı ve orada vefat etti.[181]

Hıristiyanlığa davet konusunda Amerikalı misyonerlerin güvendiği araçlardan biri de özel görüşmeler ve diyaloglardı. Buna örnek olarak Amerikalı misyoner F. Barney'nin m. 1910 yılında Nasiriye kentinde gerçekleştirdiği diyaloğunu zikredebiliriz. O bu diyogla ilgili şunları söylemiştir:

> Kastettiğim ev geniş odalı bir evdi. Şehrin en zengin tacirlerinden birinin evi olup insanlar eve gelerek çay, kahve içerler ve dinî konularda sohbetlerde bulunurlardı. O geceki buluşmada yaklaşık 25 kişi vardı. Tüm tartışmalar dinî meseleler hakkındaydı. Bu topluluğun önünde açık açık Hz. Mesih, misyonu ve gizemliliği hakkında konuşma yaptım. Dikkatle her kes benim söylediklerime kulak astı. Bunlar içinde bir kişiyi tüm sadakatiyle beni dinlediğini ve Hıristiyanlığa girmeye hazır olduğunu gördüm. Bu adımı atması için rağbetini gerektiren bir şey görmüyordum.[182]

Bu oryantalist güney Irak'ta uzun süre geçirmesine rağmen bir Müslümanı bile Hıristiyanlaştırabilmiş değildir.

Mayıs ve Haziran m. 1903 yılında Amerikalı misyoner James Mordiac Irak'ta misyonerlik amacıyla Amâre, Nasiriye ve çok sayıda kenti gezerek ziyaretlerde bulunmuştur. Nasiriye hakkında şunları söyler:

---

181 Zeki, Muhammed Emin, *Hulasatu tarihi'l-Kürdi ve'l-Kürdistan min ekdemi'l-usuri't-tarihiyye hatta'l-ân,* 2.bs., Daru'ş-Şüüni's-Sekafe, Bağdat, 2005, s. 26.

182 el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 51-52.

> Onların hepsini cömert ve kibar bulduk, bu şehirde bir yabancı kimsesiz kalmaz; ancak bununla beraber saygı görür, bazen geveze ve aşırı (radikal) olanların rahatsızlık vermeleriyle durumun karıştırılması bundan müstesnadır.[183]

Sonra şunları anlatır:

> Burada ziyaretçiler tarafından hoş karşılanabildik. Çok sayıda Türk yetkilinin evini ziyaret ettiğimiz gibi bizi ve düşüncelerimizi dinlemeye hazırlanan birçok kimse ile diyalog kurduk. Evlerin birine akşam yemeği davetini kabul ettik. Pazar günü da kısaca âyin yapma fırsatını bulduk. Orada karşılaştığımız az sayıdaki Hıristiyanları da âyine davet ettik; fakat hiçbiri ortaya çıkmayarak gelmedi; böylece ancak yardımcılarımızla beraber âyin yaptık.[184]

Bu ifadeler misyonerlik faaliyetinin başarısızlığını gösteriyor. Misyonerliğin bu başarısızlığının sadece Müslümanlarla sınırlı kalmadığı, aksine Hıristiyanlar arasındaki misyonerliği de kapsadığını göstermektedir.

İnsanların ziyaret ettiği kahvehaneler misyonerlerin faaliyeti açısından elverişli bir fırsattı sayılırdı; çünkü orada kahvehane müşterileriyle konuşabilme fırsatını yakalıyorlardı. Mordiac şöyle anlatır:

> Kahvehaneler ve diğer yerleri ziyaretimizde insanların dikkatini kendimize çekemedik. Buradakilerin hepsi misyonerlerin kütüphanesinde meydana gelen çarşı yangınından bahsediyorlar. Çarşı yangını hakkındaki konuşmaları durmadan devam ediyor.[185]

Aşiret reisleri misafirhaneleri, devlet yetkililerinin ya da büyük tacirlerin evlerinin ziyaret edilmesi de misyonerlik amacıyla yapılmaktaydı; çünkü misyonerler Müslümanlarla savunmacı tartışmalara girerlerdi. John Van Ice m. 1906 yılında Nasiriye'nin Suk'ul-Şeyh kentindeki cami imamı ile arasında vuku bulan tartışmalarından birini şöyle anlatır:

> Cami imamı beni evde bekliyordu. Gecenin geç saatlerine kadar karşılıklı konuştuk. Bir anda imamı kızgın bir vaziyette gördüm; ancak aniden

---

[183] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 70.
[184] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 70.
[185] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 77.

> sakinleşti ve güzel hislerinin bir göstergesi olarak bana yanan bir mum fitili sundu.[186]

John Van'ın diğer bir cami imamıyla da diyaloğu olmuştur. Bu diyaloğu Dr. Diagstra adındaki diğer bir misyoner m. 1907 yılında şöyle anlatmıştır:

> Sabahın erken saatlerinde bölgede yaşayan Araplar ziyaretimize gelmeye başladı. Onlar arasında dinî dersler veren bir molla da vardı. Söz konusu molla John Van ile Hıristiyan misyonerliği ve diğer muhtelif dinî meseleler hakkında iki saat boyunca tartıştılar." Şurası açıktır ki; Molla İncili okumuş biriydi. Bir de biz Hıristiyanlar tarafından yöneltilen alışık olduğumuz eleştiriler hakkında tam olarak hâkimdi. Molla üç hafta boyunca kaldığımız o mekâna her gün gelirdi.[187]

Evleri ziyaret, misyonerlerin elde ettiği önemli fırsatlardandı. Bayan misyoner Worrall şöyle anlatıyor:

> Misyonerlik teşkilat Basra'da sağlık ocağına tedavi için gelemeyen Iraklı bayan hastaların evlerine gidip tedavi etmemi benden talep etti. Böylece hem hastaları tedavi ettim hem de onlarla bol bol muhabbet etme fırsatı buldum. Son olarak itiraf etmem gerekir ki; evlerde hastalarla Hıristiyanlıkla ilgili yaptığım yumuşak konuşmalar işimin en iyi dönemlerindendi; özellikle insanın günlük görevlerinden sıkıldığı zamanlar.[188]

Amerikalı misyonerlerin faaliyetinin büyük çoğunluğunu kütüphane olarak kullandıkları dükkânlarda Hıristiyanlıkla ilgili kitapların satışı oluşturuyordu. Mordiac kitap satışının öneminden şöyle bahseder:

> Hıristiyanlıkla ilgili kitapların satışının yapıldığı yerin bu şehirde gerçekten gerekli olduğu unutulmamalıdır; bahusus sokaklarda din hakkında kesinlikle konuşmayı reddedenlere, satışa sunulan Kitab-ı Mukaddes'leri okumayan insanlara ulaşmak istiyorsak bu çok önemlidir. Haziran ayında Nasiriye'deki merkezimizi 29 Hıristiyan, 387 Müslüman, 193 Yahudi ve 19 Sabiî ziyaret etmiştir, Hıristiyanlık ve meseleleri hakkında onların hepsiyle tartışmalar, soru-cevaplar yaşanmıştır.[189]

---

[186] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 106.
[187] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 110-111.
[188] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 88-89.
[189] el-Bessâm *Sersere fevke Dicle,* s. 74.

Mordiac misyonerlerin kütüphanelerinde meydana gelen çarşıdaki yangınından kaynaklanan zararları şöyle anlatıyor:

> Amerikan misyonerlik teşkilatı bu kütüphanede yaklaşık 500.000 ABD doları değerinde olan bir kayıpla karşı karşıya kalmıştır.[190]

Amerikan misyoner Dr. Diagstra m. 1970 yılında kitap satışından şöyle bahseder:

> Hurma üretiminin yapıldığı güney Irak'taki bölgeler Kitab-ı Mukaddes'in satışı için ideal ve hayali fırsatlar sunmaktadır. Misyonerlik teşkilatına bağlı kitap satan iki kişinin de çalışmalarından belli olduğu gibi Basra'dan bize gelirken yol boyunca yaklaşık 500 adet kitap satmayı başarmışlardır.[191]

Misyoner Martin şöyle diyor:

> Musul'da kalabalık bir caddede bulunan misyonerlik kütüphanesinin sorumlusunun yaşı 60-70 arasında olan bir kişi olup genellikle geniş doğu elbisesi giyerdi. Musul'da misyonerlik kütüphanesi çok iyi rağbet görüyordu. Onların hedef kitleleri Araplar, Kürtler, Türkler ve Nesturîlerdir. Onları kendi dilleriyle karşılanıyorlardı. Genelde Müslümanlar bu mekâna kitap almak için değil, Hıristiyanlık ile ilgili kitapları özellikle Kitab-ı Mukaddes'i okumaya geliyorlardı. Onlar aile ve arkadaşlarının yersiz ve şüpheyle gözetleyen gözlerinden gizli olarak bu mekâna gelirlerdi. Eğitimin yaygınlaşmasıyla; burada okuyanların sayısı artmaktadır. Bu ülkelerde gazeteler güçlü hâle gelmiştir. Hıristiyan ahlakı ve kültürünü bu gazeteler yoluyla yaymamız gerekmektedir.[192]

Kadınlarla ilgilenme konusunda bayan Worrall şunları anlatmaktadır:

> Basra'da geçen Eylül ayı içinde misafirimiz olan bağımsız bayan misyoner Miller, bizimle beraber ikamet ettiği dönemlerin aksine sağlık ocağına gelen hanımlara dinî içerikli konuşmalar yapmıştır. Hanımlara "Ey Allah bana yeni bir kalp ve yeni bir ruh ver" duasını öğretmiştir. O gittiğinden beri burada ben hanımlara ders anlatıyorum. Şu dua ile başlıyorum: "Beni şeytandan uzaklaştır, günahlarımı bağışla". Bayan Miller meşhur Hıristiyanlık dualarını

---

[190] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s 76.
[191] el-Bessâm *Sersere fevke Dicle,* s. 114.
[192] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 144.

> Müslüman kadınlara öğretmiş ve onların arkasından tekrarlamasını istiyormuş.[193]

Bu ifadeler sağlık ocakları ve hastanelerin gerçek yüzünü ortaya çıkarmaktadır. Amacın sadece ve sadece Hıristiyanlığa davet olduğu anlaşılmaktadır; çünkü sağlık ocağına başvuranlar puta tapan insanlar değildi; aksine bir dine mensup ve nitelik ve nicelik açısından onların tekrarladıkları dualarından daha üstün olan, geçmiş büyüklerden nakledilen meşhur duaları da vardı; fakat onlar sağlık imkânlardan faydalanmak için misyonerlerin arkasından duaları tekrarlıyorlardı. Böyle durumlarda insan yaptığı şeyi ayıp olmasın diye, yapar.

3.4.2. Yahudi Misyonu ve Merkezi: el-İttihadu'l-İsraîlî Cemiyeti ve Misyon Faaliyetleri.

el-İttihadu'l-İsraîlî Cemiyeti m. 1860'lı yıllarda Irak'taki Yahudilere modern okullar açmak için Paris'te faaliyet gösteriyordu. Bağdat kentinde erkekler için bir okul açtı. Sonraki senelerde okul, ilköğretim, ortaöğretim ve lise eğitimini kapsayacak şekilde genişletilerek 350 öğrenci kapasitesine sahip oldu. Daha sonra m. 1893 yılında bünyesinde 180 kız öğrenci barındıran bir kız okulu kuruldu.[194]

Irak'ta açılan misyoner kuruluşlarının okulları, eğitimi yayma ve kültürel faaliyeti geliştirmede, bu vilayetlerde özellikle Hıristiyan çevrelerde etkili olmuştur. Bu okullar ve Irak'taki Hıristiyan mezheplerine ait okullar m. XX. asrın başlarında meydana gelen toplam modern okulların yaklaşık % 32'sini oluşturuyordu. Ayrıca Dominiken Papazlar, Musul'da m. 1860 yılında bir yayınevi tesis etmişlerdi. Bu yayınevi Irak'ta ilk kurulan yayınevlerinden olup, kurulduğundan itibaren ders kitaplarını Arapça, İngilizce ve Fransızca olarak neşretmeye başlamıştı. Kamu görevinde Türkler yerine çoğu Hıristiyanlardan oluşan kimseler çalışıyordu.[195]

Söz konusu okullarda modern bilimler bu üç vilayette (Musul, Bağdat, Basra) maarif idaresi yönetiminde devlet okullarındaki müfredata göre ders verilirdi. Irak'ta misyonerlere ait modern okulların sayısı m. 1908'de 25'e ulaştı.[196]

---

[193] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle,* s. 61.
[194] Ganîme, Yusuf Rızkullah, *Nüzhetü'l-müştak fi tarih Yehûdi'l-Irak*, Matbaatü'l-Furat, Bağdat, 1924, s. 177-178; Adamov, Alexander, *el-Iraku'l-Arabî av Vilayetü'l-Basra fî Madiha ve Hadırıha*, (Ar. Çev. Haşim Salih et-Tikritî), Basra, 1982, I/ 236; el-Berak, Fadıl, *el-Medârisi'l-Yehûdiyye ve'l-İraniyye fi'l-Irak-* Dirâse Mukârene-, Daru'r-Rüşd, Bağdat, 1984; s. 27, 29.
[195] en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...,* s. 256.
[196] Al-Qaysi, *The İmpact of Modernization...,* p. 76 .

Irak'ta m. 1908 yılında tüm Hıristiyan mezheplerinin okul sayısı 39'a ulaşmıştır.[197]

Bağdat'ta m. XIX. asrın sonlarında Hıristiyan mezheplerinin okullarında okuyan öğrenci sayısı 1170 kişiye ulaşmıştır. Bunlardan 460 adedini kız öğrenciler oluşturuyordu.[198]

Musul'da Hıristiyan mezheplerin kendi mezheplerine bağlı gençler için açtıkları okulların sayısı 10 idi. Keldanîlere bağlı açılan okul sayısı 20 idi. Yakubîler'e bağlı okulların sayısı m. XX. asrın başlarına kadar 3 okulu geçmemiştir.[199]

el-İttihadu'l-İsraîlî Cemiyeti Irak vilayetlerinde modern okulları kurma faaliyetlerini genişletti ve okul sayısı yaklaşık 26'ya ulaşmıştı.[200] Osmanlı hükümeti Irak'taki Yahudi okullarından mezun olanların idarî ve malî işlerde özellikle onların uzman oldukları ticaret ve finans alanlarında istihdam edilmesine acil ihtiyaç duymaktaydı.[201]

Şam vilayetlerinde Protestan, Katolik ve Ortodoks misyonerlerin faaliyeti sayesinde kurulan modern okullar, Irak'ta kurulanlardan daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.[202]

Bir asırdan daha fazla bir süreden beri ülkemize (Irak) giren yabancı misyonerlerin mesajı misyonerliği, batılaştırmayı, laikliği ve sömürgeyi içermektedir. Eğitim bunları perdelemek için kullanılmaktadır. Böylece Iraklılar İngiliz, İtalyan, Fransız, Alman, Rus ve Amerikan okullarıyla karşı karşıya kalmıştır. Irak Müslüman toplumunun duçar olduğu bu fikrî karışıklıktan cumhurbaşkanının/idarecilerin sorumlu olduğu kanaatini taşımaktayız.

Doğal olarak misyoner okullar ve misyonerlik faaliyetlerinin yayılması Irak'la sınırlı kalmamış; yalnız Mısır, Suriye, Lübnan, Fas, Endonezya gibi Arap ve İslam ülkelerinde Müslüman ümmetini Hıristiyanlaştırmak veya en azından Hıristiyanlaştıramazlarsa da insanları inançlarından saptırmak için Avrupa Hıristiyanlığı cansiperane çabalardan geri durmamışlardır.

---

[197] Vaucelles, *el-Ḥayâtu fi'l-ʻIrâk...,* s. 145.

[198] Salnâme, *Vilayet-i Bağdad* yıl: 1319/1901, s. 122-127; Salnâme, *Vilayet-i Celile-i Bağdad* yıl: 1318, s. 247-252.

[199] el-Hilâlî, Abdurrezzak, *Tarihu't-talîmi fi'l-Irak fi'l-ahd'il-Osmânî 1638-1917,* Şeriketü't-Tabi' ve'n-Neşri'l-Ehlîyye, Bağdat, 1959; s. 189, 196; en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...,* s. 228, 252.

[200] en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...,* s. 420.

[201] en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...,* s. 288.

[202] Nusulî, Enis Zekeriyya, *Esbabu'n-nahdati'l-Arabiyye fi'l-karni't-tasi aşer*, Matbaatü veztokograf Tabare, Beyrut 1926, s. 34, 47.

3.5. Değerlendirme, Analiz ve Sentez

Irak'ta bulunan Katolik ve Protestan Mezheplerine mensup misyonerler, değişik metotlarla misyonerlik faaliyetinde bulunmuşlardır. İlk zamanlar gizli davetlerde bulunmuşlardır. Bunun sebebi olarak misyonerlik faaliyetlerinin devamlı olmaması gösterilmiştir. Misyoner teşkilatlarının gerçek anlamdaki faaliyetleri ancak miladi 19. yüzyılın sonlarına doğru Papaz Grover 'in m. 1828 yılında Irak'ı ziyareti ardından başlamıştır. Papaz Grover, Irak topraklarını dolaşıp insanları açıktan Hıristiyanlığa davet etmeye başlamıştır. Aynı zamanda misyoner okullarının çekirdeği sayılan bir okul açıp misyonerlik ile ilgili kitaplardan oluşan, özellikle Arapça' ya çevrilmiş Tevrat ile donatılmış bir kütüphane kurmuştur.

Bu dönemde İngiltere de Irak'a çok sayıda misyoner göndermeye başlamıştır. İngiltere, o yıllarda Mısır, Suriye, Sudan ve Arap Yarımadası arasında meydana gelen birliği çökertmek ve kendisi için güçlü bir cephe açmak için Irak'ta misyonerlik faaliyetlerine odaklanmıştır. Aynı zamanda İngiltere, Irak ile Mısır arasındaki bağları kopararak, Şam ve Arap Yarımadası'ndaki Muhammed Ali Paşa'nın genişlettiği direnişi kırmak istemiştir.

Daha sonra misyoner teşkilatlar birbirini takip etmiştir. Britanya Irak'ta bir takım siyasî sebepler nedeniyle eğitim ve sağlık hizmetlerini Irak'taki cehalet ve yaygın hastalıkları suiistimal etmek suretiyle misyonerlik faaliyetine yoğunlaşmıştır.

Misyonerler doğu Hıristiyanlarını Katolik ve Protestan kilisesine katmak için faaliyetlerini bu alana da yoğunlaştırmışlardır. Katolik ve Protestan kiliseleri Irak'ta okul açma konusunda sürekli yarış içinde olmuştur.

Misyonerler yaptıkları faaliyetlerde birçok hedefi gerçekleştirmek için yoğunlaşmışlardır. Bu hedeflerin en önemlilerini şunlardır:

1) Osmanlı Devleti ve Araplar arasında düşmanlığı körükleme,

2) Bütün Müslümanları birbirine bağlayan bağları çözme,

3) Sömürge etkisine karşı çıkan yapının ortadan kaldırılması,

4) İslamî toplum düşüncesini ortadan kaldırma,

5) Ayrılıkçı çağrıları teşvik etmek.

İngiliz ve Amerikalı misyonerler birlikte hareket ederek Müslümanları Hıristiyanlaştırma ve doğu Hıristiyanlarını batı Kilisesine ilhak etme gayretlerine ilave olarak Irak'taki Katolik Hıristiyanları Protestanlığa dönüştürme çabalarıyla misyonerlik faaliyetlerinde yeni bir döneme geçilmesine neden olmuştur.

Misyonerlik faaliyetini üç grupta mütalaa edilmiştir:

1- Toplumda misyonerlik: Okullar, hastaneler ve halka açık dinî toplantılarda yapılarak icra edilen misyonerlik faaliyetidir.

2- Tek kişiye yönelik misyonerlik: Böyle bir çalışma için sebat, sabır, misafiri ağırlamaya hazırlıklı olma, tüm samimiyet ve dostluk olanaklarını gösterme gereklidir; tâ ki, kişi buna alışsın ve güvensin, işte tam bu sırada davet edilen kimse misyonere tam olarak kendini kaptırarak ve misyoner de onu istediği şekilde yön verir ve sonuçta o Hıristiyanlığa irade ve isteğiyle girmektedir.

3- Sessiz/Dolaylı misyonerlik çalışmaları: Bu çeşit misyonerlik, Kitab-ı Mukaddes, dinî yayınlar, fotoğraflar ve ikonları (İng. icons) dağıtmak şekliyle yapılmıştır.

Sonuç olarak Misyonerler Irak'ta (1856-1914) tarihlerinde eğitim yoluyla değişik yollarla misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşladır. Bunun için Eğitime ağırlık vermişlerdir. Ortodoks, Katolik ve Protestan Mezhepleri Misyonerlik faaliyetleri için değişik okullar açmışlardır. Bu okullar Bağdat, Basra, Musul gibi şehirlerde yayılmıştır. Aynı zamanda hastaneler, sağlık ocakları açarak misyonerlik faaliyeti alanlarını genişletmişlerdir. Bu kuruluşları, Müslümanların kuruluşlarına alternatif olarak düşünmüşlerdir. Misyonerler hastalara tedavinin yanında Hıristiyanlık propagandası yapmışlardır. İnsani amaçlardan ziyade dinî kültürel amaçlar doğrultusunda hareket etmişlerdir. Bu çalışmaları ile Müslümanları dinlerinden döndüremeseler bile Hıristiyanlığı hoş göstermeye çalışmışlardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜSLÜMANLAR VE MİSYONERLER, MEYDAN OKUMA VE TAVIR

Irak'ta misyonerlik temsilciliklerine karşı takınılan tavrı ikiye ayırarak incelemek mümkündür: Osmanlı Hükümdarlarının tutumu, Iraklıların tutumu.

4.1. Osmanlı Devleti ve Misyon Politikaları

Osmanlı hükümdarlarının tutumuyla ilgili iki karşıt görüş bulunmaktadır:

4.1.1. Birinci Görüş; Hıristiyanlara Hoşgörülü Tutum.

Osmanlıların misyonerliğe karşı tavrı hoşgörülü olmakla kalmamış; bilakis Osmanlıların yayınladığı kararlar misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı İmparatorluğunda özellikle Osmanlı Devleti'nin denetiminin zayıf olduğu Arap şehirlerinde artışına katkı sağlamıştır. Bunu misyonerlerin hiçbir sıkıntı yaşamadan misyonerlik yapabilmeleri desteklemektedir. Açıktan misyonerliğin yapılmasına en çok imkân ve kolaylık sağlayan şey; Osmanlı anayasasının yayınlanması olmuştur. Bunun üzerine misyonerler, ileriye doğru yürümeye, çaba ve çalışmalarını yenilemeye karar vermişlerdir.[203]

Papaz Gairdner, m. 1910 yılında gerçekleştirilen Edinburgh toplantısında Türkiye hakkında şunları anlatmıştır:

> Osmanlı İmparatorluğundan başlayacak olursak, genel olarak öncelikle siyasî sonra fikrî hürriyete yöneldiğini tanımlayabileceğimiz bir hareket karşımıza çıkmaktadır. Sonuçta çift yönlü bir hareket olduğu doğasıyla dine yavaş, ancak kuvvetlice etki etmesi gerekir. Fiilî gerçeklik şudur ki; Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar büyük ölçüde hareketlerinin derinliklerinde, hâlihazırda Osmanlı İmparatorluğunun birçok bölgesinde uzun süreli çalışmaların sonuçlarını elde etmeleri gerekir. Bazı İslam mütefekkirleri İslam'ın sağlam bünyesine dönülmesine eğilimlidirler. Tarihî tafsilatıyla ortaya çıktığı gibi, bu da Kur'an'a geri dönüşle olur. Bazıları yapabildikleri kadarıyla Kur'an'dan Hıristiyanlık hakkında bilgi ediniyorlar.[204]

Osmanlı topraklarında atılması gereken adımları hakkında şunları zikreder:

1- Şimdiki başarılı misyonerlik bilimini mükemmel bir şekilde güçlendirilmesi,

---

[203] Vherry, E. M., S. M. Zwemer and C. G. Mylrea, M.A (Editors), *Islam and Missions: Being papers read at the Second Missionary Conference on Behalf of the Mohammedan World at Lucknow,* January 23-28, 1911, Publisher: Fleming.H. Revell Company, New York, 1911, p. 39.

[204] Gairdner, *el-Vesîke: el-İslamu'l-hatar*, s. 15.

2- Henüz işgal edilmeyen bölgelerin oradaki yakın cemiyetler tarafından işgal edilmesi,

3- Edebî faaliyetlerin sağlam temeller üzerine yerleştirilmesinin gerektiği,

4- Osmanlı İmparatorluğunda gerçek anlamda dinî eşitliğin sağlanması için Osmanlı hükümetine akıllı, devamlı ve cesur bir şekilde baskı yapılmasının gerektiği.

5- Misyonerlik faaliyetine akıllı ve cesur bir ilerlemenin sağlanması gerektiği.[205]

Doğrudan misyonerlik bilimi hakkında aşağıdaki hususları özetlemektedir:

1- Evleri ve Müslümanların toplandığı mekânları ziyaret etme,

2- Misyonerlerin tartışmalı konuları seçip Müslümanlarla tartışarak dinlerinde şüpheye düşürme,

3- Kitapların telifi ve dikkatli bir şekilde ücretsizce Müslümanlara dağıtımı,

4- Kitab-ı Mukaddes'i yayma ve tüm Müslüman gruplara ücretsiz dağıtımını yapma,

5- Hem kızlar hem de erkekler için bolca misyoner okullar kurma.[206]

Evanjelist mezhebi Irak'ta m. 1850 yılından beri Sultan Abdülhamid Han tarafından yayınlanan ferman gereğince resmen tanındı. Daha sonra m. 1854 yılında Osmanlı hükümeti tarafından Musul valisine yönelik gönderilen fermanda Protestan mezhebinin korunması istenmiştir. Ardından Osmanlı resmen Protestanlığı tanıdı. 32 numaralı, 2867 sayılı 18/01/1882 tarihinde *el-Vekayi'l-Irakiyye* adlı resmî gazetede yayınlanan m. 1881 tarihli Dinî Mezhepleri Koruma Yasası'nın eki olan en son resmî vesika onu desteklemektedir. Misyoner kuruluşlarının faaliyeti m. 1812 yılında Anadolu'ya uzanarak İzmir ve Kostantînîyye'de (İstanbul) merkezler kurdular.[207]

4.1.2. İkinci Görüş; Hıristiyanlara Karşı olan Tutum.

Osmanlı hükümdarlarının misyonerlik hareketlerine karşı tutumu sertti. Diğer milletleri Hıristiyanlığa davet etmelerine izin vermemiş; ancak Hıristiyanlar arasından Hıristiyan davetine müsaade etmiştir. Devlet baskısı sebebiyle misyoner kuruluşlar bazı kararlar almak zorunda kalmışlardır. Osmanlı hükümeti gizli bir şekilde de olsa misyonerlere müdahale etmiştir; örneğin, bir Müslüman'ın Hıristiyan olduğu haberi devlete

---

[205] Gairdner, *el-Vesîke: el-İslamu'l-hatar*, s. 15, 31.
[206] Gairdner, *el-Vesîke: el-İslamu'l-hatar*, s. 31, 36.
[207] el-Bıstâmî, *et-Tebşîr ve eseruhu...*, s. 29.

ulaştığında onu hapse atmış veya irtidat cezası olarak gizlice vatanından sürgün etmiştir. Sokaklar ve pazarlarda Hıristiyanlığa davet yapmayı yasaklamıştır.[208]

Alfred Le Chatelie Osmanlının tutumunun sert olduğunu sözleriyle vurgulamıştır:

> Bu durum bize geleceğin gizlediği şeylerin idrakinden aciz bırakıyor; çünkü şartlar bize Osmanlı hükümetinin gerçek dinî özgürlüğü vermediğini göstermektedir; zira İslam dini, devletin resmî dinidir. Anayasa, yalnız İslam şeriatı ve geleneklerine uygun bir şekilde çıkartılmaktadır. Misyoner kuruluşları Astana, Selanik, Van, Kahramanmaraş, Gaziantep'te yapılan araştırmaların, mevcut hükümetin plânının misyonerlerin gayretini yok etmek olduğu yönündeki sonuçlarından sonra durum ne olursa olsun haksızlıktan şikâyetçi olmamışlardır.[209]

Bu görüşü, genel olarak misyoner kuruluşlarının okullarının maarif idaresinin yönetimine boyun eğmesi ve hükümetin derslere dâhil ettiği modern bilimler ve eğitim programına bağlı kalma durumu desteklemektedir. Osmanlı hükümeti ve İstanbul'da bulunan maarif bakanlığı tarafından yayınlanan talimatların (yönergeler) vurguladığı gibi, müfredat ve ders kitaplarının denetime tâbi tutulması ve yerel maarif idaresinin görüşüne bağlı bırakılması, Osmanlı maarif kanununun 129. maddesinde devletin başkenti dışında açılacak olan okulların vali ve yerel maarif idaresinden izin almaları gerektiği belirtilmiştir.[210]

Bu sebeple maarif bakanlığı ve Osmanlı vilayetlerindeki yerel maarif idarelerinin modern yabancı okullara karşı denetim rolünü yerine getirmesi gerekiyordu. Misyoner okullarının müfredatı hükümetin denetimine tâbiydi.

Bu denetim için elde olan tek imkândı; ancak öğretmenin belirlenen müfredatın dışına çıkmasında Hıristiyan etkisini engellemezdi. Misyoner okulları Müslüman öğrencileri kendi bünyelerine kattıklarında otomatik olarak misyonerlerin müfredatına tâbi olurdu.

Misyonerin hatıralarına gelince, Osmanlı idarecilerinin misyonerlik aleyhine olan gerçek tutumunu açıklamaktadır. Şöyle ki; Amerikan misyonerlik faaliyeti Osmanlı hükümetinin sert tepki göstermesiyle karşı karşıya kalmıştır. Misyonerlik kuruluşlarına üye olanların çalışmalarında ağır koşullara uymalarını gerekli kılmıştı. Çoğu zaman kitap ve

---

[208] Le Chatelie, *el-Ğare ala'l-Alemi'l-İslâmî,* s. 182-183.
[209] Le Chatelie, *el-Ğare ala'l-Alemi'l-İslâmî,* s. 183-184.
[210] en-Neccâr, *et-Ta'lim fi'l-Irak...,* s. 229.

broşürlerine el konuluyordu. Bazen misyonerler tutuklanıyorlar ve okulları kapatılıyordu. Osmanlı devlet yetkilileri konsolosluklar aracılığıyla Amerikalılarla siyasî çatışmalara giriyorlardı. Buna mukabil Amerikan konsoloslukları, misyonerler ve Amerika vatandaşlarını korumak için müdahalede bulunuyorlardı. Irak'ın güneyinde yer alan Basra'daki Türklere devamlı baskı yapıyorlardı.[211]

Amerikalı misyoner kuruluşlar kitap dağıtımı, sağlık ve eğitim alanlarındaki faaliyetlerde hedeflerini gerçekleşme konusunda başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine eğitim faaliyetine sığınmıştır. Osmanlılar m. 1908 yılında misyoner Mordiac'a misyonerlere bağlı Basra'da İlkokulu zorlu çabalar ve siyasî girişimlerden sonra açmasına izin vermiştir.[212]

F. Barney adlı Amerikalı misyoner m. 1901 yılında Amâre kentindeki misyonerlik faaliyetini anlatır. Nitekim o, orada Kitab-ı Mukaddes'in 1740 adetten fazla nüshasını satmaya muvaffak olmuştur. Osmanlı devlet yetkililerinin tutumundan da şöyle bahsetmiştir:

> Bu mekâna ilk defa geldiğimde polis bana Basra'daki yetkililerden gerekli izinleri almadan dükkânı açamayacağımı bildirdi. Ben daha bu izinleri almamıştım.[213]

4.1.3. Bir Çıkış Yolu.

Tarihî bilgilerin dikkatlice okunması Osmanlıların misyonerlere yönelik tavırları hakkında ikinci görüşü öne çıkarmaktadır. Misyonerlerin hatıratlarında yer verdikleri kanıtlar bunu güçlendirmektedir. Yine bu hatıratlarda zikredildiği üzere Osmanlı hükümdarlarının misyonerliğe karşı tutumunun sert olduğu görülüyor. Osmanlı devletinin bu sert tutumu yıkılmasıyla son bulmuştur.

Osmanlıların misyonerlik aleyhine takındığı tavır ile Hıristiyan mezhepleri arasındaki faaliyetlere karşı tavrının bir birinden ayrı tutulması gerekiyor. Nitekim bazı araştırmacılar bu ikisini bir birine karıştırarak Hıristiyan kuruluşlarının Hıristiyanlar arasındaki faaliyetini, doğrudan misyonerlik faaliyeti olarak algılamışlardır. Bu kuruluşların misyonerlik yapmaya rağbet göstermeleri inkâr edilemez; bilakis söz konusu kuruluşlar bu konuda hummalı bir çalışma yapmışlardır; ancak Osmanlı devleti o zamanki

---

[211] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 10-11.
[212] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 13.
[213] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 47.

uluslararası yasalar çerçevesinde bu tür faaliyetleri engelleme hakkına sahip değildi. Özellikle Avrupalı ülkelerde Müslümanlar yaşamakta olup misliyle mukabele prensibi gereği bazı müsamahalı davranışların yapılmasını gerektiriyordu. Misyonerler ise anlaşmaları bozdular, belirlenen hedeflerinin dışına çıktılar, yani Hıristiyanlar arasındaki faaliyeti bırakıp Müslümanlar ve diğer milletleri Hıristiyanlaştırmaya yöneldiler.

Her ne olursa olsun Osmanlı askerleri, Irak'ta çalışan Osmanlı devlet görevlileri bazen misyonerlerin faaliyetleri karşısında tavırlarını sertleştiriyorlardı. Bunu sadece şahsi tasarruflara isnat etmek mümkün değildir; çünkü Osmanlı devlet görevlileri gizli direktifler çerçevesinde çalışıyorlardı.

Misyoner James Mordiac Osmanlı devlet yetkililerinin tutumunu şöyle anlatmaktadır:

> Dinî konularda tartışmalara girdiğimiz kişiler arasında azimlerinde en çok sebat gösteren ve çabalarımızı en çok boşa çıkartanlar Osmanlı devlet yetkilileriydi. Mesela; onlar Kitab-ı Mukaddes'te mevcut Mesih'in derslerinin tek gerçek olarak kabul etmiyorlardı. Onların herhangi bir yeni dinî düşünce konusunda ikna edilmesi çok zor olan Müslümanlardan olduğunu öğrendik.[214]

Bu metin toplumdaki aydınların tutumunu ve onlarla diyaloğa girmenin misyonerler için hayal kırıklığına neden olduğunu göstermektedir. Osmanlı devlet yetkilileri misyonerlere karşı misyonerlerin ev ziyaretlerinde diğer Müslümanlar gibi nazik davranmıyorlardı. Osmanlı devlet yetkilileri, diğer Müslümanların tartışmalarında liyakatleri olduğu halde sustukları gibi susmuyorlardı. Aynı şekilde Osmanlı devlet yetkilileri kahvehaneler ve halka açık mekânlarda buluştukları kimseler, sıradan insanlara ve istemeyerek susan hastalara da benzemiyorlardı; dolayısıyla misyonerler Osmanlı devletinde görev yapan Türk yetkililer ve diğerlerinden oluşan iki grup insanla muhatap olmaktaydı.

John Van isimli misyoner m. 1906 yılında Amâre kentini ziyaret ettiğinde Türk devlet yetkililerini şöyle anlatır:

> Amerika'daki arkadaşlarım, her hangi bir konuda tartıştığım Türklerin zeki ve akıllıca davrandıklarını benden duyduklarında, onlara sürpriz yapmış olacağımı sanıyorum. Evrim, mantık ve dilbilimi Türklerin nezdinde sevilen

---

[214] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 71.

> konulardandır; fakat genellikle tartışmalar dinî konular ve diğer konulara ulaşmak için geliştirilmiştir. Türklerden birinin kişisel bazda Fransız edebiyatı, Yunan mitolojisi ve diğerlerinde kendisini çok iyi yetiştirdiği görünmektedir.[215]

Misyoner Diagstora Osmanlıların onları denetlemesi ve faaliyet alanlarını daraltması hakkında şunları nakleder:

> Burada Osmanlı devlet görevlileri, bize karşı birçok şikâyetleri yetkililere sunmuşlardır. Biz Basra'ya dönmek üzereyken, Basra yoluyla bizi beklediklerini yazan Amerika konsolosluğu vekili tarafından gönderilen acil mektup elimize ulaştı. Mektup'ta Protestan misyonerlik temsilciliğine bağlı Van Ice ve Diagstora ile beraber "Meymer bölgesine gidip orada Araplar arasında misyonerlik yapmak ve Hıristiyanlıkla ilgili kitapları dağıtmakla" Osmanlı tarafından suçlanıyorduk. Konsol mektubunda bizden şunları istemişti: "Türk yetkililerin çıkartabilecekleri herhangi bir problemle karşılaşmamak için yapabildiğiniz en hızlı bir sürede Basra'ya dönmenizi rica ederim". Bu durumda bir şey söylemeye gerek yok; çünkü ne bu yolla ne de başka yöntemlerle buradaki misyonerlik faaliyetimiz engellenebilir ya da gelecekte ertelenebilir. Biz kendi dindaşlarımız arasında yaptığımız bazı misyonerlik faaliyeti dışında misyonerlik faaliyetinde bulunmadık ve Hıristiyanlıkla ilgili kitapların dağıtımını da yapmadık.[216]

4.2. Iraklılar ve Misyonerlik Faaliyetleri

Iraklıların misyonerlik faaliyetleri aleyhindeki tutumundan kastımız, Müslümanlar, Yahudiler, Sabiîler vs.'den oluşan Hıristiyanlık dışındaki diğer din ve mezheplerdir.

Misyoner kuruluşlara karşı olumsuz tavır takınan Müslüman Iraklıların gerçek tavrını ve misyonerlerin Hıristiyanlaştırma faaliyetinde başarısızlığını en iyi şekilde misyonerlerin hatıratları anlatmaktadır.

Misyonerler dünyanın büyük üniversitelerinden mezun zengin insanlarla muhatap oldukları gibi sadece dinlerini seven ve modern uygarlığın tezahürleri umurlarında olmayan sıradan vatandaşlarla da muhatap oluyorlardı. Misyonerler karşılarında basit üsluplardan oluşan beklenmedik büyük direnişi buldular. Görev zorluklarının sıkıntısını çektiler, bu zorlukları misyonerlerden biri şöyle dile getirmiştir: "Görevlerin en zoru ve en çok sıkıntılı olanı misyonerlik faaliyetlerine katılmak; özellikle misyonerlik faaliyetinin,

[215] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 96.
[216] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 115.

davet edilen şeyler hakkında bilgisi olmayıp bilakis tersine inan ve onun hakkında bilgi sahibi olan insanlar arasında yapılmasıdır. Ayrıca misyonerlerin yabancı uyruklu, diğer ülkelerden gelip insanlarla akrabalığı ve ilişkisi yoksa sorun daha da büyük, sıkıntı daha karmaşık, şüpheli ve sakıncalı demektir."[217]

Amerikalı misyoner Harry Versme, hatıratında güney Irak gezisinde ve Nasıriye'de yer alan Şatre kentinde karşılaştığı olayları şöyle anlatır:

> Mischa (Versme'in kitap satışında yardımcısı) kitap satışı için büyük çabalar saffetti; fakat daha önce zikredilen şehir gibi saldırıya maruz kalarak insanlar kitapları yok ettiler, yırttılar ve havalara attılar... Bu kez ona nazik davranmalarına rağmen Mischa dağıtımını yaptığı İncil'in okunmasını yasaklanması için Araplar çağrıda bulundu.[218]

Daha sonra sözlerine şunları eklemiştir:

> Kahvehanede bulunduğum sırada bir Arap geldi ve bana şöyle çıkıştı: 'Kitaplarınızla neden buraya geliyorsunuz? Biz sizi istemiyoruz, sizin sürekli çabalarınız iple kuyudan taş çekmeye benzer', bu söz bana Müslümanların gönüllerinin kazanılması ve ikna edilmesinin kolay olmadığını gösteriyordu.[219]

Diğer taraftan adı geçen Amerikalı misyoner "bazı Arapların İncil nüshalarını satın aldıklarını, bazı Osmanlı Türk askerlerinin de satın alıp ve elbiselerinin içinde gizlediklerini" anlatır. İncil nüshalarını satın almak Hıristiyanlaştırma faaliyeti olmayıp bilakis kitabın muhtevası hakkına bilgi sahibi olma kabilinden bir faaliyet sayılır. Bunun delili de misyoner Harry Versme'in Nasıriye şehrinde 3 hafta kitap satışı için kalmasına rağmen bir tane de olsa halkın Hıristiyanlaşma durumundan bahsetmemiş olmasıdır.

Şunu da zikretmemiz gerekir ki; misyonerler tarafından satışa sunulan kitapların büyük çoğunluğu Irak'ta yaşayan Yahudiler ve Hıristiyanlar satın almaktadır. F. Barney bu konuyu şöyle anlatmaktadır:

> Yahudi çocuklarının okullarında ihtiyaca göre Yahudilikle ilgili bazı kitapların satışını da yaptım.[220]

---

[217] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 38.
[218] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 39.
[219] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 40.
[220] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 48.

F. Barney sözlerini şöyle devam ettirir:

> Kitapçıya müracaat edenlerin birçoğu çeşitli Türkçe kitapları soruyorlardı. Bense onlara İncil'i sunardım; ama onların büyük kısmı sadece okuyorlar ve sayfa sayfa çevirerek inceliyorlardı.[221]

F. Barney, İnsanların misyonerlik faaliyetlerine karşı tutumu ve gerçek duygularını şu şekilde açıklamaktadır:

> Gerçekte kalabalık ve sıkıcı olan diğer bir şehre taşındım, şehir ahâlisi asla yabancılara saygı göstermezlerdi; bilakis diğer şehirlere göre en az uygarlaşan bir şehirdi. Şöyle ki, ben oradan kovuldum ve insanlar bana taş atıyordu. Böylece yalnız Nasıriye'ye dönmekten başka bir çarem kalmamıştı.[222]

F. Barney, Osmanlıların misyonerliğe karşı tavrını şu sözleriyle anlatır:

> Bir defa İncil'in birkaç nüshasını bir Türk askerine sattım, asker bir müddet sonra geldi ve İncilleri iade etmek istedi. Askerin iade talebi konusunda müsamaha göstermeyip reddettiğimde asker giderek bir kaç asker arkadaşıyla geri döndü, kısa sürede pazarın ortasında 15 asker benim etrafımı sarınca beni dövmeye hazır olduklarını fark ettim. Böyle kritik ve tehlikeli bir durumda aniden mekâna bir rahip -Bahreyn'den gelen rahip- geldi. İlk olarak rahip kuşatmayı kaldırmalarını, daha sonra da beni dövmemeleri ve herhangi bir zarar vermemelerini onlardan istedi. Askerler ikna olmuş gibi görünüyorlardı. Ablukayı kaldırdılar; ancak İncil'i param parça ederek mekândan ayrıldılar.[223]

Bu ifadeler Müslümanların bu kitapları satın almalarının gerçek sebebini ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki; Müslümanlar bu kitaplar ve muhtevası hakkında bilgi sahibi değillerdi. Bazıları muhtevasını araştırmak için İncil ve Tevrat'ı satın alıyordu. Hıristiyanlık veya Yahudilikle ilgili dinî kitapların satın alınması kesinlikle Hıristiyanlaşma veya ona rağbet etme anlamına gelmez. Bunun en iyi kanıtı zikri geçen Türk askerinin tutumudur. Görünüşte o İncili hikâye veya tarih gibi belli konuları içeren kitap zannederek satın almış olabilir; fakat onun Hıristiyanlık ile ilgili bir kitap olduğunu fark edince, iadesini talep etmiş olabilir.

[221] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 48.
[222] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 52.
[223] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 53.

Satıcı bu talebi reddedince Osmanlı askeri böyle bir kitabı okumayı reddettiğini göstermek için İncili param parça etmiş olabilir.

Bu sebeple adı geçen misyoner bu olayla ilgili şunları eklemiştir:

> Bu olay bizim, Irak'ın modern şehirlerinin sokak ve yollarında başıma gelen birçok tehlikeli olaydan biriydi; ancak şunu da söyleyebilirim ki; bu olayların bir kısmı bize ciddi problemler meydana getirirken diğer bir kısmı da bizi teşvik eder ve cesaretlendirirdi.[224]

Basra'da m. 1903 yılında sağlık ocağında çalışan Worrall isimli Amerikalı bayan misyoner, kadınlara yönelik yürüttüğü misyonerlik faaliyeti hakkında şunları söylemiştir:

> İnsanlar burada akıllarına yeni fikirleri sokmaya imkân vermeyecek derecede cahildirler. Sağlık ocağına gelen kadınlardan sadece üçü okumayı biliyordu. Bu üç bayandan biri de "hoca hanım" (ملايـة) diye, bilinirdi. Bir keresinde "okuyabilir misin?" diye, sorduğumda, "hayır" diyerek okumasının olmadığını açıkladı; fakat diğer kadınlar onun hâlâ "hoca hanım" diye anıldığını ve okuyabilmesi gerektiğini söylediler. Böylece bir defa geldiğinde okuması için ısrarcı oldum. Hoca hanım sözümü dinleyerek Kitab-ı Mukaddes'in bazı öğretilerini okuduğunu dinledim.[225]

Worrall daha sonra şunları eklemiştir:

> Bu Müslüman kadının Kitab-ı Mukaddes'i okuduğunu gördüğümde iyi bir şeyler olduğunu düşündüm. Bize ilk gelişinde çok sıkıcı bir kadındı. Devamlı her şeyle alay ederek benim söylediklerime diğer kadınların gülmelerini sağlamak için çaba gösteriyordu; ama Kitab-ı Mukaddes'i okuduktan sonra onunla her hangi bir problem yaşamadık.[226]

Kadın misyoner, hoca hanımın susması ve kendisiyle alay etmemesini olumlu ve cesaretlendirici bir tavır olarak değerlendirmiştir. Bu durum kadın misyonerin Iraklı kadınlardan beklediği bir hedefti. Iraklı kadınlar iyi okuma -yazmayı bilmedikleri halde

[224] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 53.
[225] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 59-60.
[226] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 59-60.

dinlerinden hiçbir zaman taviz vermiyorlardı. Hoca hanımın misyoneri alay etmekten kaçınmasına gelince; bu doğal bir durum olup ardında hayâ duygusu ve hoca hanımın sağlık hizmetlerine ihtiyacı gibi birçok sebebin bulunması mümkündür.

Worrall'in sağlık ocağına gelen kadınları cehaletle suçlamasının aksine onun anlattığı diğer bir hikâyesinde Müslüman kadınların İslamî şuura ve dinlerinde iyi bir dirayete sahip olduklarını görülmektedir. Nitekim o şöyle demiştir:

> Genelde caddelerdeki tartışmaları duyardık. Bir keresinde Hz. Mesih'in ölümünden bahsederken aniden bir Müslüman kadın kalkarak bana şöyle bağırdı: 'Mesih ölmemiştir!', arkaya döndüm ve ona: 'Ah! Evet, Mesih ölmüştür. Biz onu Kitab-ı Mukaddes'te yer alan bilgilerden anlıyoruz. Buradaki tüm Müslümanlar Mesih'in ölmediğine; ancak ona benzeyen başka bir kimsenin ölmüş olduğuna inanıyorlar' dedim; ancak, bu kadın bundan böyle benim konuşmamı tekrar kesmedi. Mesih hakkında konuşmalarımı dinlediği esnada eleştiri yapmasından emin değildim, bu kadın çok zeki görünüyordu ve bu konuyla ilgili tam ters bir inanca sahipti.[227]

Misyonerlerin çoğu, Müslümanların birçoğunun faydasız tartışmalara girmekten sakındıklarının farkında değiller. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"(Resûlüm!) Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve hidayete girecek olanları en iyi o bilir."*[228] Misyonerlerle tartışmadan ayrılanlar aslında zekice bir davranış sergiliyorlardı. Diyalog kefesi dengesizdi; çünkü misyoner hastane yöneticisiydi. Müslüman kadın ise ücretsiz bir şekilde ilacını almak için oraya gelen bir kimseydi. Misyonerle tartışma onun orayı terk etmesine sebep oluyordu. Nitekim misyonerin konuşmaları sağlık ocağına gelenlerin çoğunun umurunda değildi ve herhangi bir önem de vermezlerdi; bu yüzden susmaları daha iyiydi.

Böylece bazı Hıristiyan kadınlar Worrall'ın kafasını karıştırmak için problemler çıkarmaktaydılar. Nitekim söz konusu misyoner hastanede çalışan bazı kadınlardan bahsederken bu meseleye şöyle temas etmiştir: "Kadınlardan biri başlangıçta çok uyanıkken bir ya da iki gün sonra sıkıcı bir kadın hâline geldi. Sürekli konuşuyordu, tartışıyordu; hatta âyin vakitlerinde bile rahatsızlık çıkarıyordu".[229]

---

[227] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 61-62.
[228] el-Kasas 28/56.(إِنَّكَ لا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ)
[229] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 64.

Sağlık ocağında çalışan Hıristiyan kadının bu tür davranışlar sergilemesi, onun söz konusu misyoner ile mezhep farklılığından veya misyonerlik faaliyetinin sağlık ocağı işiyle uymadığı düşüncesinden ya da misyoner kadının davranışının Müslümanların nefretine yol açacağı düşünmesinden kaynaklanabilir. Nitekim Worrall'in şu sözü bunu desteklemektedir: "Bizimle çalışan iki Yahudi kadın vardı. Onlar da çok sıkıcıydılar, her kesi gün boyunca rahatsız ediyorlardı".[230]

Misyonerin fikirlerine katılmayan her hangi bir kimse, Worrall'a göre "sıkıcı ya da geri zekâlı" oluyordu.

Worrall Iraklı Müslüman bir kadından şöyle bahseder:

> Müslüman Iraklı kadın, Basra'da faaliyet gösteren Amerikan misyoner teşkilatı kadın üyelerinden olan Lytton ile uzun uzun konuşuyordu. Hastalanan Iraklı Müslüman kadın Lytton'u çok takdir ediyordu. Başlangıçta Lytton Hz. Mesih (a.s.) hakkında konuşurken onu çok iyi dinlediğini görüyordum; fakat daha sonra diğer konularla ilgili sorular yöneltmek suretiyle dikkati başka tarafa çevirmek için çalışmaya başladı. Bunun sebebi de evdeki Müslüman hizmetçiler Iraklı Müslüman kadının özenle misyoneri dinlediğini ve işi ciddiyi aldığını farkedince, onu uyardıklarını ve Hz. Mesih (a.s.) hakkındaki hiç bir konuşmayı dinlememesini talep ettikleri olduğunu keşfettik. Dolaysıyla çalışanların Müslüman veya Hıristiyan olması bizim açımızdan önemli bir konudur.[231]

Doğrusu hizmetçiler hiçbir zaman hiçbir yerde işverenlerini uyarma hakkına sahip değillerdir; ancak Worrall misyonerlik ile ilgili konuşmalarına Müslüman kadının kulak asmamasına bir neden bulmak için hizmetçilerin nasihatlerini uyarı olarak nitelendirmiştir. Worrall'ın misyonerlikle ilgili konuşmalarını tekrarlamaması için Iraklı Müslüman kadın dikkatleri başka taraflara çekmek suretiyle kendince mazeret uyduruyordu.

Irak'ta misyonerlerin gerçekleştirdikleri tek başarı hakkında Mordiac şu bilgileri aktarmıştır:

> Nasıriye kentinde birçok kimseyle tanıştık. Onlardan biri de devlet memuru olan bir Yahudi'ydi. Bize şehirde nasıl yaşamaya çalıştığını ve İslam'dan ne kadar nefret ettiğini anlatmak için gelmişti. Kısa bir süre sonra Yahudilikte herhangi bir hayır ve menfaatin bulunmadığını keşfetmişti. Hıristiyanlığa

---

[230] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 65.
[231] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 86.

> girmek ve diğer Hıristiyanlar gibi dine bağlanma konusunda bizden yardım istedi. Onu sınadıktan sonra anladık ki; gerçekte o Hıristiyanlığa girmek istemiyor, ayrıca İslam dinine ikna olamadığı gibi atalarının dinine de inanmıyordu.[232]

İşte bu, misyonerlerin gerçekleştireceğini zannettikleri tek başarıdır. Yahudi'nin doğru sözlü olduğu ve onları suiistimal etmediği farz edilirse veya maddî menfaatleri elde etme umuduyla misyonerlere uyum sağlamaya çalışmış ve bundan hiçbir şey elde edemeyeceğini anlayınca Hıristiyanlığa rağbetinden de vazgeçmiştir.

Misyonerin sözünün devamında yer alan aşağıdaki ifadeler Yahudi'nin niyetinin gerçek yüzünü ortaya çıkarmaktadır: "Yahudi, bize 'mal ve menfaat için Hıristiyanlığa intisap etmek istemediğini; bilakis, ona yardım etmeleri ve Hıristiyan buyruklarını vermeleri mümkün olan Mumbai (Bombay) misyonerlerine mektup yazmamızı istediğini' söylemiştir".[233]

Iraklı Müslümanlar, dinlerine bakmaksızın yabancı ülkelerden gelen misafirlerin hepsine saygı gösterip onlara ikramda bulunuyorlardı. Diagstra adlı misyoner konuyla ilgili şunları söylemiştir:

> Gecelerin birinde yol dönüşümüzde bir yaşlı bize eşlik ederek ayrılmadan hemen önce benden Kitab-ı Mukaddes'in bir nüshasını isteyerek şöyle dedi: "Mahalledeki hocamız, uzun kış gecelerindeki toplantılarımızda Kitab-ı Mukaddes'i okur.", Dinine imanına çok iyi bağlı olduğu hâlde Basra'da bizi ziyaret ederek bizimle onun arasında iyi ilişkilerin korunmasını istediğini gösteriyordu.[234]

Misyoner Martin şöyle demiştir:

> Bizim temel malî kaynağımızı Kahire ve Beyrut matbaalarımızda Hıristiyanlıkla ilgili yapılan yayınlar oluşturtuyordu. Allah bize imkân ve güç verirse, bir okuma salonu ve bir de kitap kiraya veren bir kütüphane kurmamız gerekir; çünkü buradaki işyeri çok küçük olup fazla ziyaretçi için yeterli değildir. Geçmişte, işyeri dışında Hıristiyan broşürlerini dağıtmaya cesaret edemezdik; ancak Türkiye'de (Osmanlı'da) yeni düzenin gelmesiyle beraber çok şey değişmiştir. Hıristiyan kültür ve ahlakının yayılmasında şimdi hiçbir engel bulunmuyor. Biz Mesih'in kitaplarını dağıtan ve okuyan

---

[232] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 72.
[233] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 72.
[234] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 112.

> kimselere duacıyız ve şöyle deriz: 'Ey Rabbimiz, ektiklerimizi köklerinde koru ve bereketlendir![235]

4.3. Değerlendirme, Analiz ve Sentez

Dördüncü bölümde Müslümanlar ile Hıristiyan misyonerler arasındaki ilişkileri ele almaya çalıştık. Burada öncelikle Osmanlı Devletinin misyonerlere karşı tutumundaki görüşleri inceledik.

Birinci olarak; bazı araştırmacılar, Osmanlıların misyonerliğe karşı hoşgörülü olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre, bu hoşgörü ortamı içerisinde misyonerler Irak'ta rahat hareket etmişler, bir sıkıntı yaşamamışlardır. Açıktan misyonerlik faaliyetlerine devam etmişlerdir. Osmanlı anayasasının yayınlanması daha da kolaylık sağlamıştır. Bunun için misyonerler, çokça misyoner okulunun açılması, azınlıkların hakları için Osmanlı Devletine devamlı olarak baskı yapılması, evlerin ve Müslümanların toplandığı mekânların ziyaret edilmesi, Müslümanlara tartışıp onların dinlerinde şüpheye düşürülmesi, Müslümanlara İncil dağıtılması gibi kararlar almışlardır.

İkinci görüş; Osmanlı devletinin misyonerlere karşı sert tutum sergilediğini iddia eden görüştür. Bu görüşe göre Osmanlılar, Hıristiyan misyonerleri diğer din mensuplarını Hıristiyanlığa davet etmesine izin vermemiştir. Ancak Hıristiyanlar arasında davetine müsaade etmiştir. Misyonerlere gizli bir şekil de de olsa müdahale etmiştir. Bir Müslümanın Hıristiyanlığa geçmesi durumunda hapse atılmış, irtidat cezası olarak vatanından sürgün edilmiştir. Çünkü devletin resmi dini İslam'dır. Anayasa İslam şeriatı ve geleneklerine göre çıkarılmıştır. Aynı zamanda misyoner okullarının müfredatı Osmanlı Devletinin denetimi altındaydı. Burada misyoner öğretmen ancak müfredatın dışında misyonerlik faaliyetinde bulunabilirdi.

Tarihî bilgilerin dikkatlice okunduğunda Osmanlıların misyonerlere yönelik tavırları sert olmuştur. Misyonerlerin hatıratlarında yer verdikleri kanıtlar/belgeler bunu güçlendirmektedir. Yine bu hatıralarda zikredildiği üzere Osmanlı hükümdarlarının misyonerliğe karşı tutumunun sert olduğu görülüyor.

---

[235] el-Bessâm, *Sersere fevke Dicle...*, s. 144.

DEĞERLENDİRME

IRAK'TA MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN SONUÇLARI

Misyoner teşkilatlarının faaliyetlerini sadece Hıristiyanlar arasındaki bir faaliyet olarak nitelendiremeyiz; bilakis misyonerlik faaliyetleri kasıtlı ve programlanmış Hıristiyanlaştırma hareketidir; çünkü Beyrut'ta Amerikan Üniversitesi tarafından Müslüman öğrenciler, Hıristiyanlığa girmeye mecbur edilmelerine tepki göstererek protesto düzenlemişlerdir. Söz konusu üniversite yönetiminin yayınladığı bir genelgede şunlara yer verilmiştir:

> Bu üniversite İsevî bir kurum olup, Hıristiyan halkının malî yardımlarıyla tesis edilmiştir. Söz konusu Hıristiyan halklar arazi satın alarak binalar ve hastaneler dikmişler ve onları kullanıma hazır hâle getirmişlerdir. Onların maddî yardımları olmadan bu kurum faaliyetlerini devam ettiremez. Onlar tüm bunları üniversitede İncil'in de bir ders olarak yer alacağı bir eğitim sistemini oluşturmak için yapmışlardır. Dolaysıyla Hıristiyan dininin menfaatleri her öğrenciye empoze edilebilir, böylece biz her öğrenciye Hıristiyan gerçeğini dayatmak durumundayız, kurumumuza giren her öğrencinin ondan ne istendiğini peşinen bilmesi gerekir.[236]

Misyonerlerin diğer milletleri Hıristiyanlaştırma isteğini m. 1910 yılında Kahire'de düzenlenen misyonerlik toplantısında misyonerlerin lideri olan Samuel Marinus Zwemer (ö. 1952) şöyle açıklamıştır:

> Dünya'da İslam ülkelerinde Hıristiyanlığa daveti tecrübe ettim, tecrübelerim beni, şimdiye kadar takip ettiğimiz yöntemin istediğimiz gayeye ulaştırmadığını her kesin gözü önünde ilan etmeye sevk etti. Çok fazla zaman ve kantarlarca biriktirtmiş altın harcadık. Bu uğurda elimizden geldiği kadarıyla telifler gerçekleştirdik. Allah'ın istediği kadar vaaz yaptık. Tüm bunlara rağmen heva ve heves temelinde yeni dinini seçen veya eski dinine gerçek anlamda bağlı olduğunu söyleyemeyeceğimiz az miktarda insan dışında hiçbir kimseyi İslam'dan Hıristiyanlığa dönüştüremedik. Bunlar eski dinlerini yaşamadığı için ondan çıktığını söyleyemediğimiz gibi dinimizin kalbinde yeri olmadığından dinimize girmesinden bahsetmemiz mümkün değildir. Bununla birlikte Hıristiyanlığa girenler açık artırmayla satışa çıkartılırsa ayakkabılarının değerinde bile satılamazlar. Müslümanları

---

[236] Halîdî, *et-Tebşîr ve'l-İsti'mar...,* s. 108; Abdülmalik, Süleyman Sellame, *Edva ʿala't-tebşir ve'l-mubeşşirin,* Matbaatü'l-emane, Mısır, 1415/1994, s. 52.

> Hıristiyanlığa dönüştürme çabalarımız ciddiyete benzeyen bir oyun gibidir. Başarısızlıkla sonuçlanan bu çabaları yeterince cesaretle dile getirenlerimiz olması gerekir; şu halde Hıristiyanlığı Müslümanların kalplerine yerleştirmeden önce onların kalplerindeki İslam'ı yıkmamız lazım, böylece dinsiz olduklarında bize ve bizden sonrakilere Müslümanların kalplerine ya da kendi ellerinde terbiye edilenlerin kalplerine Hıristiyanlığı yerleştirmemizi kolaylaştırır. Şüphesiz alanımız olan misyonerlik dışındaki her şeyde tahrip etme işlemi inşa etmeden daha kolaydır; çünkü Müslümanın kalbindeki İslam'ı tahrip etmenin anlamı genellikle dinin yok edilmesidir. Bu durum kendisine davet ettiğimiz şeye muhalif bir politikadır; çünkü bu tüm dinlerin inkâr ve reddetme politikasıdır; fakat bizim Müslümanları İslam dininden saptırmamız için bundan başka bir yolumuz yoktur.[237]

Misyonerlerden biri de şöyle diyor:

> İslamî eğitim yapan kurumlardaki Kur'an eğitimini takip etmekteyiz. Onda beklenmedik bir tehlike görüyoruz. Şüphesiz Kur'an ve İslam tarihi misyonerlik politikasının korktuğu iki büyük tehlikedir.[238]

Diğer bir misyoner de şunları söylemiştir:

> İslam dinini, İslamî eğitim yapan kurumlardan yok etmek misyonerliği kolaylaştıran en büyük araçtır. Bu durumdan faydalanılarak büyük neticeler elde edilmiştir. Müslümanın Hıristiyanlığa girmesi kesinlikle imkânsızdır. Tecrübeler ve politikacılar bize bunu göstermektedir; ancak misyonerlik faaliyeti Müslümanı Hıristiyan yapamasa da yalnız dinsiz veya dininde şüpheye düşürmeyi amaçlamaktadır.[239]

Irak'ta misyonerlik faaliyeti bölgedeki misyonerlik faaliyetini oluşturan en zayıf halkalardandır. Örnek vermek gerekirse, Kahire'de m. 1906 yılında düzenlenen misyonerlik konulu toplantıda Hindistan, Suriye, Türkiye, İran ve Mısır'daki[240] misyonerlik faaliyetleri görüşülmüş, aynı şekilde Sudan'da[241] harekete geçmek için misyonerlerin uygulamaları gereken planlar belirlenmiştir. Britanya, Edinburgh'ta m. 1910

---

[237] el-Cündî, Enver (ö. 2002), *el-İslam fi vechi't-Tağrib*, s. 71; Umeyre, Abdurrahman, *el-İslam ve'l-müslimun beyne ahkadi't-tebşir ve dalali'l-istişrak*, Daru cîl, Beyrut, ts, s. 35-36.
[238] el-Bistâmî, *et-Tebşîr ve eseruhu*, s. 224.
[239] el-Bistâmî, *et-Tebşîr ve eseruhu*, s. 225.
[240] Le Chatelie, e*l-Ğare ala'l-Alemi'l-İslâmî*, s. 19, 28; et-Tahtavî, *et-Tebşîr ve'l-İstişrak...*, s. 152; Abdülmalik, *Edva ʿala't-tebşir...*, s. 113; el-Bıstâmî, *et-Tebşîr ve eseruhu*, s. 53.
[241] Le Chatelie, e*l-Ğare ala'l-Alemi'l-İslâmî*, s. 24; Abdülmalik, *Edva ʿala't-tebşir..*, s. 115.

yılında[242] gerçekleştirilen toplantı ve Hindistan'ın Leknev şehrinde m. 1911 yılında[243] düzenlenen toplantı için de aynı durum söz konusudur.

Herşeye rağmen misyoner teşkilatlarının faaliyeti doğrudan bir netice elde edememiştir. Misyonerlik hareketi Müslümanları bozamamış, bir tek Müslümanın bile Hıristiyanlaştırılmasında başarılı olamamışlardır.

Bununla birlikte, misyonerler modern batılılaştırma fikirlerini eğitim, gazetecilik ve yayıncılık alanlarında yerleştirmeyi başarmışlardır.[244] Bu faaliyetler Doğu Arap vilayetlerinde Batı kültürüne meyletmeye, Irak'ta belli ölçüde görünen Batı kültüründen etkilenmiş entelektüellerin zuhur etmesine sebep olmuştur. Batılılaştırma düşüncesi de geleneksel muhafazakâr çerçeveyi delerek yerine modern fikirler ve kültürel değerler sistemini yerleştirmiştir.

Misyonerlik faaliyetlerine tamamen olumsuz bakmak da mümkün değildir; çünkü misyoner teşkilatlar ve diğer Hıristiyan mezheplerine bağlı okulların faaliyetleri Doğu Arap vilayetlerinde yaşayan Iraklılar arasında modern eğitimin yayılmasına, Arap toplumunda münevver bir grubun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Söz konusu faaliyetler sonucunda m. XIX. asrın ilk yarısında ortaokul ve lise diplomasına sahip kimseler de artmıştır. Aynı şekilde gazeteleri, kitapları ve diğer kültürel kitapları okumaya rağbet de artmıştır. Öte yandan matbaaların sayısının çoğalması, kitapların ilmî, edebî ve siyasî konularının çeşitlenmesi, devlet ve özel okullarının kurulmasına itinanın artması, diğer kültürel hayatın ayrıntılarına ihtimamın meydana gelmesi de misyonerlik faaliyetleri vasıtasıyla olmuştur. Zikredilen gelişmelerden İslam toplumu etkilenmiştir; çünkü Müslümanlar çağa ayak uydurmak için buna acil ihtiyaç duydukları kanaatine varmışlardır. "Tüm bu faaliyetlere rağmen misyonerler Müslümanları umdukları kadar ifsat edememiş; ancak Müslümanları İslamî öğretilerden uzaklaştırmakla ikna olmuşlardır."[245]

Şüphesiz vakıa ve tecrübe misyoner hareketlerinin Irak'ta başarısız olduklarına şahittir. Hıristiyanlar kendilerinin muhtaç oldukları şeyi Müslümanlara takdim edemezler; bilakis bunun tam tersi doğrudur, Müslüman günümüz Hıristiyanlığın tahrif edilmiş bir din olduğu kesin bir şekilde biliyor, Allah'ın (c.c.) şu sözü bunu kanıtlamaktadır: "*Muhakkak*

---

242 Abdülmalik, *Edva ʿala't-tebşir..*, s. 118; el-Bıstâmî, *et-Tebşîr ve eseruhu*, s. 70.
243 Le Chatelie, *el-Ğare ʿala'l-Alemi'l-İslâmî*, s. 51; Abdülmalik, *Edva ʿala't-tebşir..*, s. 123; el-Bıstâmî, *et-Tebşîr ve eseruhu*, s. 77.
244 Nusulî, *Esbabu'n-nahdati'l-Arabiyye...*, s. 60, 76.
245 Abdülmalik, *Edva ʿala't-tebşir..*, s. 51.

ki, "Allah, ancak Meryemoğlu İsa Mesih'tir" diyenler kâfir olmuşlardır. (Onlara) de ki: " Allah, Meryemoğlu İsa Mesih'i, anasını ve bütün yeryüzündekileri helak etmek istese O'na kim engel olabilir?" Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti sadece Allah'a aittir. O, dilediğini yaratır. Allah, her şeye kadirdir."[246]

Hıristiyanlığın tahrif edilmemiş olup temiz kökleri üzerine devam ettiğini farz ettiğimiz takdirde bile İslam semâvî dinleri sonlandırmak için gelmiştir ve İslam şeriatı, şeriatların en mükemmelidir. Bu nedenle Yahudiler ve Hıristiyanlar Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğini inkâr etmede ısrar ediyorlar; çünkü onun peygamberliğini kabul etmek İslam dinini kabul etmeyi gerektirir. Hıristiyanlar, Yahudilerin Hz. İsa 'yı (a.s.) inkâr etmekle düştükleri hataya düşmüşlerdir...

Bu gerçekler avam olsun ya da havas tabakası olsun Müslümanların kafalarında canlanmaktadır. Onlar İslam'ın en mükemmel bir din olup İslam şeriatının, şeriatların en mükemmeli olduğunu biliyorlar; bu nedenle misyonerler, Afrika, Doğu Asya, Amerika ve Hindistan putperestlerinin durumundan farklı olarak Müslümanlara nüfuz etmek için hiçbir vesile bulamamışlardır.

Bununla birlikte, misyonerler bazı basit aldatıcı şeyleri kullanmaya çalışmışlardır; ancak bu aldatıcı şeyler Müslüman'ı doğru yoldan saptırmaya yeterli olmamıştır. Bu durum Allah'ın (c.c.) şu sözüyle tam anlamıyla örtüşmektedir: "*Onlar eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar.*"[247]

İslam inancına göre, İslam dinini inkâr etmek suretiyle herhangi bir dine girmek; yani irtidat etmek ahirette şiddetli azabı gerektirir. Böyle bir durumda Hıristiyanların sunduğu eğitim, hastanelerde tedavi ya da kitap satışından oluşan dünyevî aldatıcı şeyler fayda vermez.

Misyonerlerin hatıratları onların çabalarının başarıya ulaşmadığını ortaya koymuştur. Misyonerlerin diğer kimselerle kurdukları diyalogların doğası şu iki durumun dışında değildir:

---

[246] el-Mâide 5/17.
[247] el-Bakara 2/217.

Birincisi: Entelektüellerle Diyalog: Bu diyaloglar dinî âlimler veya şeyhler ya da cami imamları ve yahut devlet memurları ile yapılan diyaloglardır. Bu diyaloglar hiç olumlu sonuç vermemiştir; bilakis bu diyaloglar tam tersi neticeler meydana getirmiştir; çünkü kalabalık insanlar arasında bunlarla diyaloğa girmek misyonerlerin hiçbir amacını gerçekleştirmemiştir. Misyonerin yapabildikleri tek şey; İslam etrafında bazı şüpheleri uyandırmaktı; ancak Hıristiyanlık etrafında varit olan şüphelere bakılınca, ikisi arasında mukayese edilemeyecek kadar kat kat şüphe mevcuttur.

İkincisi: Sıradan İnsanlarla Diyalog: Bu diyaloglar misyonerle sıradan insanlar veya eğitimden bir nasip alamamış ya da dini bilgisi olmayanlar ve yahut cahiller arasında yapılan diyaloglardır. Bu tür insanlarla diyalog kurmak, misyonere aydınlarla diyalog kurmaktan daha ağır gelir, onlar misyonerin amacını ve konuşmasının muhtevasını anlayamazlar, onların tek bildikleri şey; misyonerin kâfir olduğu ve onları dinlerinden saptırmak istediğidir; bundan dolayı bazı misyonerler taşlanma, şehirler ve köylerden kovulmayla karşı karşıya kalmışlardır.

Normal halk misyonerin amacını bilse de bu meseleleri hocalara veya böyle meseleleri sordukları imama havale eder, sonuçta bu durum hangi şekilde olursa olsun misyonerlerin aleyhine gelişir.

Öte yandan misyonerler İslam'ın sağlam bir din olduğunu unutmuş gibi davranıyorlar. Faaliyetleri düzenli İslamî faaliyetlerle karşı karşıya kalır, misyonerlik faaliyetleri anlayışlı İslamî tepkilerin ikiye katlanmasına, Hıristiyanlık etrafındaki şüphelerin uyandırılmasına ve misyonerlik faaliyetlerinin gerçek yüzünün ortaya çıkarılmasına yol açmıştır. Böylece misyonerlik faaliyetleri hastalık ve salgına karşı kullanılan anti serum ve anti aşı gibi ters tepmiş ve kendi aleyhlerine gelişmiştir.

Tezimizde belirtildiği üzere, misyonerler İslam'ın gerçeğini bilmemektedirler. Onların tüm davetleri Hıristiyan fikirler ve Müslümanın ona ihtiyaç duymadığı dualar üzerinde odaklanmaktır.

Çalışmamızın önceki sayfalarında belirtilen diğer husus ta misyonerlerin, Müslümanın gerçek anlamda dinine ilgisinin tam olarak idrak etmemiş olmalarıdır. Onlar, İslam diyarından uzak bölgelerde gerçekleştirdikleri başarılarını İslam'ın çıkış noktası olan diyarlarda benzer başarıları gerçekleştirmelerinin garantörü zannetmişlerdir; yani onlar İslamî fütuhatın dünyanın doğusu ve batısına yayılan Irak ve ilahi mesajın taşıyıcı olan halkına karşı misyonerlik faaliyetlerinde başarılı olabileceklerini zannetmişlerdir.

Misyonerler, misyonerlik kütüphaneleri vasıtasıyla kitap dağıtımı ve satışında nâil olmak istedikleri amaçlar konusunda da bazen Osmanlı devletinin engellemesi ile bazen de halkın bu kütüphanelere rağbet etmemeleri sebebiyle başarısız olmuşlardır. Bundan dolayı misyonerlik faaliyeti Irak'ta tamamen yok olmuştur.

Misyonerlik faaliyetinin başarısızlığı genel bir durum olup Irak'a özel değildir. Fransız oryantalist Jacques Augustin Berque konuyla ilgili şunları nakleder:

> Cezayir'de misyonerlik faaliyetlerinden sorumlu olan Charles Martial Allemand Lavigerie (ö. 1892) döneminde misyonerlik amacıyla sağlanan tüm imkânlar, sömürgeci yönetimlerin destekleri, açlık felaketini ve salgını kendi plânını uygulamak için istismar etmesine rağmen Hıristiyan olan Cezayirlilerin sayısı bine (1000) ulaşmamıştır.[248]

Misyonerlerin başarısızlıklarının temel nedeni İslam'ın tâ kendisidir. "İslam dini mensuplarını yükseklere çağıran fikirlerle güçlendirerek sadeliğiyle misyonerlerin getirdiği delillerle delinmeyecek güçlü bağışıklık kazandırmıştır. Misyonerlerin sundukları delillerle İslam'a cehalet isnat etme ve ondan çıkan fikri yok ettiklerini söyleyemezsek de, bu fikri dondurmalarına rağmen İslamî düşünce seviyesine çıkamadığı gibi karşısında duramamıştır. Misyonerlik hareketinin işbirliğiyle dönemin sömürgeci yönetimlerinin uyguladığı politikaydı; dolayısıyla misyonerlik hareketi İslam diyarında nail olmak istediği hedeflere ulaşamadan bu asır da son bulmuştur. İslam dinin; bayrağı dünyanın tarafında güçlü ve galip bir şekilde dalgalanmaya devam etmiştir."[249]

---

[248] Berque, Jacques A., *Le Megreb Entre Deux Guerres*, Paris1962; p. 231.
[249] Hüseyin, Memduh, *Medhal ilâ tarihi harakati't-tensîr*, Daru Ammar, Amman 1416/1995.

SONUÇ

Bu araştırmamızda, Misyonerlik faaliyetlerinin olgu ve sonuçlarını Irak özelinde ortaya koymaya çalıştı. Buna bağlı olarak da tezimizin başlığını **"Irak'ta Hıristiyan Misyonerliğinin Tarihi 1856-1914"** şeklinde koyduk. Çünkü bu tarihler (1856-1914) arasında Misyonerlik faaliyetlerinin Irak'ta zirveye ulaştığı kanaatine vardık. Bu dönemde Hıristiyanlar, Irak'ta misyonerlik faaliyetleri için okullar, hastaneler ve daha birçok merkezler inşa etmişlerdir. İncelemelerimizde **"Irak'ta Hıristiyan Misyonerliğinin Tarihi"** başlıklı bir konunun daha önce çalışılmadığını, yapılan bir takım çalışmalarda da yalnızca dolayla olarak "Irak'ta Hıristiyan Misyonerliği" ile ilgili bir kısım atıflar yapıldığını müşahede ettik.

Araştırmamız giriş, dört bölüm ve sonuçtan meydana gelmiştir.

Giriş kısmında; araştırmanın önemi, amacı kapsam ve sınırlıkları hakkında bilgi verdik. Kavramsal çerçeve üzerinde durduk. Tezimizde en çok Hıristiyan, Havari, Tebşir, Misyon, Misyoner, Mesih gibi kelimeleri kullandık. Araştırmanın yöntem ve metodunu açıkladık. Daha sonra araştırmanın kaynaklarını tanıtarak tespitlerimize yer verdik.

Bu tezimizdeki amaçlarımızdan birisi Irak'taki Hıristiyan misyonerliğinin Müslümanlara da yönelik olduğunu ortaya koymaktır. Gerçekten bu durumu araştırmamızda ortaya koymuş olduk.

Giriş kısmında Hıristiyanlığın tarihine kısaca temas ettik. Hıristiyalığın asıl itibariyle biz Müslümanlara göre Hz. İsa'ya peygamberlik verilip İncil'in inmesiyle başlayan bir din olduğunu görmekteyiz. Daha sonra Havariler tarafından bu din yayılmıştır. İsa Aleyhisselamın göğe yükseltilmesinden 22 sene sonrasına kadar bu durum devam etmiştir. Fakat daha sonra toplanan Kudüs Konsili'nde ilk bozulmalar başlamış, burada sünnet (hitan) âdetine gerek olmadığı, domuz eti ve içkinin haram olmadığı gibi kararlar alınmış, Tevrat'taki hükümler tahrif edilmiştir.

Hıristiyanlar, Filistin ve Mısır'da Romalılar ve Yahudiler tarafından çok ağır zulümlere maruz kalmışlardır. Ancak Konstantin'in M.S. 312 yılında Roma İmparatorluğu tahtına oturmasıyla Hıristiyanlar için "altın çağ" olarak vasıflandırılan bir dönem başlamıştır. M.S. 325 tarihinde toplanan Kudüs Konsili'nde İmparator Konstantin'in isteğiyle Hz. İsa'nın (a.s.) tanrı olarak kabul edilmesiyle Hıristiyanlık Hz. İsa'nın dini olmaktan çıkıp Pavlus'un dini olmuştur.

Birinci bölümde; Mesihilikten Misyonerliğe dönüşüm sürecinde Hıristiyanlığın tarihi ile sosyal ve dînî çerçevesini çizmeye çalıştık. Burada Hıristiyanlığın genel tarihini kısa da olsa ele aldık. Çünkü Hıristiyanlığın tarihini bilmeden misyonerliği anlamak zor olacaktır. Burada, *“Mesîhiyyet”* ve *“Mesih”* kavramlarının hangi anlamlara geldiğini izah ettik. Hıristiyanlıkta önemli yeri olan havariler çağını ele aldık. Burada havari kelimesinin tahlilini yapmaya çalıştık.

İkinci bölümde; "Irak'ta Hıristiyanlığın Tarihi" başlığı altında, Hıristiyanlığın İslam öncesi ve sonrası tarihçesini, Hıristiyanların dili, Irak'taki Hıristiyan mezhepler ve Irak'taki kiliseleri inceledik. Irak’ta Ortodoks, Katolik ve Protestan Mezheplerine bağlı birçok Ermeni, Süryani, Keldani, Rum vb. Kiliseler olduğunu gördük. Bu Kiliselerin, Bağdat, Basra, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Kerbelâ, Duhok gibi yerleşim yerlerine yayıldığını müşahede ettik.

Üçüncü bölümde "Misyonerlik Faaliyetleri ve Eğitim" başlığı altında, misyonerliğin başlangıcı, eğitimin misyonerlik amacıyla kullanılması, Hıristiyan mezhepleri ve bir Yahudi cemiyetinin faaliyetlerini incelemeye çalıştık. Ayrıca bu kısımda Dominiken Papazlarının faaliyeti, Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri ve bu dönemdeki misyonerlik hareketlerinin amaçlarına yer verdik. Misyonerlerin eğitim metotları ve Ortodoks, Katolik, Protestan Misyonerliğini ele alarak aralarındaki farkları ifade ettik. Bu arada Yahudi Misyonu ve Misyonerliğinden de bahsettik.

Burada şunu gördük: Misyonerler Irak'ta Hıristiyanlığı yayma hedeflerini gerçekleştirmek için büyük çabalar sarf etmişlerdir. Hıristiyanlar arasında doğrudan, Müslümanlar arasında dolaylı bir şekilde başarılar elde etmişlerdir; bundan dolayı Müslümanları Hıristiyanlaştırma ve dinlerinden uzaklaştırma hedefini gerçekleştirmeye yönelik çeşitli maddî ve manevî araçlara güvenmişlerdir

Dördüncü bölümde "Misyonerler ve Müslümanlar, Meydan Okuma ve Tavır" başlığı altında, Osmanlı hükümdarlarının tutumu ve Irak'lıların misyonerlik faaliyetlerine karşı tutumlarını açıkladık. Burada bazılarının Osmanlıların Hıristiyanlara hoşgörü ile muamele ettiğini söylerken, bazılarının da sert bir tavır takındıklarını iddia ettiklerini gördük.

Genel değerlendirme, analiz ve sentez bölümünde ise, misyonerlik faaliyetlerinin sonuçları ve toplumsal hayattaki etkilerini zikrettik.

Bu araştırmanın bitiminde elde edilen en önemli sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

Avrupalı ve Amerikalı misyonerler Irak dâhil, Arap ve İslam ülkelerini Hıristiyanlaştırmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Bunun için maksatlarına ulaşmaya yardımcı olan maddi ve manevi birçok yollara başvurmuşlardır. Gayeleri, Müslümanları Hıristiyanlaştırmak ve dinlerinden uzaklaştırmaktır.

Misyonerler, Hıristiyan mezhepleri ile çabalarında başarılı olarak mezhepçilik yapan bazı farklı Hıristiyan mezheplerini kendi bünyesinde toplayabilmişlerdir. Onların hedefi, Irak'taki Katolik Mezhebindeki Hıristiyanları Protestan Mezhebine çevirmektir.

Misyonerler, kendilerine sunulan büyük imkânlar ve harcadıkları milyonlarca dolara rağmen hiçbir Müslüman'ı, hatta Yahudi ve Sabiîler gibi diğer toplulukları da Hıristiyanlaştırmada başarılı olamamışlardır.

Misyonerler, Müslümanları Hıristiyanlığa dönüştürmekten aciz olduklarını fark etmişlerdir. Hıristiyanlığa döndüremeyince, Müslümanların imanlarını sarsmak ve onları dinlerinde şüpheye düşürme için azami derecede gayret göstermişlerdir.

Misyonerlerin öncelikli hedeflerini şu şekilde özetleyebiliriz.

1- Hıristiyan okulları açmak suretiyle Misyonerliği yaymayı hedeflemişlerdir.

2- İslam âlemi üzerinde sömürgeci batılı ve yabancılardan yardım almışlardır.

3- Maddi ve ticari kazancı hedeflemişlerdir.

4- Gizli hedefleri Irak'ı sömürgeleştirmektir.

Misyonerler, toplumda eğitim, basım ve yayımcılık gibi, modern araçları dayatmada başarılı olmuştur. Onlarca kitap basmışlardır. Çoğu Kilise ve Hıristiyan İlahiyatı ile ilgilidir. Toplum ve tarih ile bir alakası yoktur.

Misyonerlik faaliyetleri kendi taktikleri karşısında İslâmî kararlılığı uyandırmış ve Müslümanlar bir ölçüde misyonerlik tehlikesinden kurtulmuştur.

Misyonerler, Müslümanları Hıristiyanlığa dönüştürmek için o anda mevcut olan her türlü aracı kullanmışlardır. Hıristiyanlığı tehlikesiz, müsamahalı bir din olarak göstermeye çalışmışlardır.

Misyonerlik teşkilatları, her ne kadar bunun tersini iddia etseler de Hıristiyanlaştırma teşkilatlarıdır. Araştırmamızda ulaştığımız sonuç budur. Beyrut'taki Üniversitede kurulan Kiliseye Müslüman talebeleri girmeye mecbur tutmuşlardır. Okulları ve Hastaneleri

Hıristiyanlık için açtıklarını, Hıristiyanlık olmayınca bu kuruluşların devam etmeyeceğini söylemişlerdir.

Osmanlı hükümdarları son dönmelerde, Avrupalı ülkelere verilen bazı imtiyazlar sebebiyle misyonerlere karşı tavırlarında müsamaha göstermişlerdir. Bu da misyonerlerin menfaatine sonuçlanmıştır.

Günümüze baktığımız zaman Irak'ta az da olsa Hristiyan'ın azınlık olarak mevcut olduğunu görmekteyiz. Hıristiyanlar Irak'ta nüfusun % 3'ünü oluşturmaktadırlar. Birçoğu Keldani ve Asûrî Kiliselerine bağlıdır. İç karışıklıklar sebebiyle bir kısmının göç ettiği anlaşılmaktadır. Az da olsa Irak'ta Hıristiyanların bugün de mevcut olması; sosyal, dini, ekonomik, açıdan etkilerinin var olduğunu göstermektedir. Misyonerlik faaliyetleri değişik yöntemlerle devam etmektedir.

İslâm Dini'nin ehl-i Kitab'a bakışı bellidir. Asırlar boyunca Müslüman ülkelerde yaşayan Hıristiyanlar kendi dinlerine göre yaşama imkânı bulmuşlardır. Onların kendi dinlerine göre yaşamaları doğal bir durumdur. Kendi aralarında ve yetişen çocuklarına kendi dinlerini öğretmeleri de normaldir. Ancak Müslümanlar arasında misyonerlik faaliyeti yapmaları, Müslümanları Hıristiyanlaştırmaya çalışmaları, İslâm dinini hedef almaları hoş görülemez.

Allah niyetlerimizi hakkıyla bilendir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülmelik, Süleyman Sellâme, *Edvâ 'ala't-tebşîr ve'l-mubeşşirîn,* Matbaatü'l-emâne, Mısır 1451/1994.

Abouna, Albert, *Târîhu Kenîsetü's-Süryâniyyeti'ş-Şarkiyye,* Şeriketü't-Times li't-Tab'i ve'n-Neşr, Bağdat 1985.

Adamov, Alexander, *el-Irâku'l-Arabî ev Vilâyetü'l-Basra fi Mâdihâ ve Hâdırıhâ,* (Ar. Çev. Haşim Salih et-Tikritî), Basra, 1982.

Addison, James Thayer, *The Christian Approach to the Moslem*, New York, 1942.

Adil, Ahmed Kemal, *Sukûtu'l-Medâini ve Nihâyetü't-Devleti's-Sâsânîyye,* 4. bs., Matbaatü Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1406/1986.

Ahmed, İbrahim Halîl, "Harekatü't-Terbiyeti ve't-Ta'limi ve'n-Neşr", *Mevsûatü Hadâratu'l-Irak*, Bağdat 1985.

Ahmed, İbrahim Halîl, *el-Müsteşrikûn ve'l-mübeşşirûn fi'l-Âlemi'l-Arabî ve'l-İslâmî,* Dâru'l-v'ayil-Arabî, Halep ts.

Ahmed, Kemal Mazhar, "el-İtarüz-zemenî li't-tarihi'l-Irak'il-hadîs ve'l-muasır", *Mecelletü'l-hikme*, yıl: 1, Kasım - Aralık, sy: 5, Bağdat 1998.

Ahmed, Kemal Mazhar, *Edva 'ala kadâyâ devliyyeti fi'ş-Şerki'l-Evsat*, Vizaretü's-sakafeti ve'l-fünün, Bağdat 1978.

Ahmed, Mehdi Kadir, *el-Edyanü's-selase ve nazaratuha ila'l-Enbiya* (Basılmamış YL. Tezi), Külliyetü Usuli'd-Din, el-Camiatü'l-İslâmîiyye, Bağdat 1428/2008.

Ali, Cevad, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4. bs., Daru's-Sakî, London, 1422/2001.

Al-Qaysi, Abdul Wahhan Abbas ,*The impact of modernization on Iraqi society during the Ottoman era: a study of intellectual development in Iraq* , 1869-1917, Michigan 1858.

Badr, Habib, *The Protestant Evangelıcal Communıty In The Mıddle East Impact On Cultural And Socıetal Developments*, National Evangelical church of Beirut, Beirut, 1999.

Bağdat Vilayet-i Celilesine Mahsus (Salnâme), yıl H. 1325.

Bakır, Tâhâ, Reşîdî, Fevzi, Haşim, Rıda Cevad, *Tarihu İrani'l-kadîm,* Matbaatü'l-Camia, Bağdat 1979.

Barmte, Konstantin Petroviç Matveev, *el-Âşurîyun ve'l-meseleti'l-Âşuriyye fi'l-asrı'l-hadis,* (Ar. Çev. es-Seyyid Hanna Âdem), el-Ahalî li't-tabaati ve'n-Neşri ve't-Tevzi, Dımaşk 1989.

Barmte, Konstantin Petroviç Matveev, *el-Âşurîyun ve'l-meseleti'l-Âşuriyye fi'l-asrı'l-hadis,* (Ar. Çev. es-Seyyid Hanna Âdem), el-Ahalî li't-tabaati ve'n-Neşri ve't-Tevzi, Dımaşk 1989.

Basra Vilayeti Salnamesi, yıl 1325.

Bennânî, Aziz Abdülahad, *Tarihu Ayni Kâve,* Matbaatü'l-Camiatü Salahuddin, Erbil 2000.

Berque, Jacques, *Le Megreb Entre Deux Guerres*, Paris1962.

Bıtrus, Nasrî el-Keldânî, *Zahiretü'l-Ezhan fi Tevarihi'l-Meşarikati ve'l-Meğaribeti's-Süryan*, Matbaatü'l-Âbâi'd-Dominikiyyin, Musul 1905.

Bukit, A. S., *Mukarenetü'l-edyan,* (Ar. Çev. Rana Samîu'l-haş,), Daru'r-Rıdvan, Halep (Suriye) 1986

Cemu, Başpiskopos Serhed Yuseb, "el-Hidâyetü'l-Keldânîyye fî'l-vesâiki't-tarîhîyye", *Mecelletü necmi'ş-meşrik,* sy. 46, yıl: 12, 2006.

Christensen, Arthur, *İran fi ahdi's-Sâsânîyyin*, (Ar. Çev. Yahya el-Haşşab), Matbaatü lecneti't-Telif ve't-Tercümeti ve'n-Neşri, Kahire 1957.

Cilacı, Osman, "Havari", *DİA,* XVI, 513-516, İstanbul 1997.

Demirci, Kurşat, "Hıristiyanlık" (Tarih), *DİA,* XVII, 329- 340, İstanbul 1998.

Cirişe, Ali Muhammed, **ez-Zenbîk**, Muhammed Şerif, *Esalîbi'l-gazvi'l-fikrî li'l-Âlemi'l-İslamî,* Daru'l-vefa, 3.bs., (Mısır), 1399/1979.

Cûhâ, *Şefik,* "et-Tenzimat av Harakâti'l-İslahi fi'l-İmbaraturiyyeti'l-Osmânîyye 1856-1876", *Mecelletü'l-Ebhas,* yıl: 18 -Haziran, c. II, Beyrut 1965.

Cüleyned, Muhammed es-Seyyid, *el-İstişrak ve't-Tebşîr***,** Daru'l-Kubâ lit-tabati ven-Neşri ve't-Tevzi, Suudi Arabistan ts.

Denovo, John A., *American Interests and Policies in the Middle East: 1900 - 1939,* Publisher: University of Minnesota Press; First Edition (November. 29. 1963).

Downey, Glanville, *Antakya'l-kadîme*, (Ar. Çev. İbrahim Nushî), Daru Nahdati Mısır li't-Tab'i ve'n-Neşri bi'l-iştirak ma' Muesseseti Franklin li't-Tabaati ve'n-Neşr, Kahire-New York 1967.

Dozy, Reinhart (ö. 1883), *Tekmiletü'l-meacimi'l-Arabiyye*, (Ar. Çev. Muhammed Selim en-Naimî, Cemal el-Hayyat), Daru'l-Hürriyeti li't-Tabaa, Bağdat 2000.

Dussaud, René (ö. 1958), *el-Arab fi Suriya kable'l-İslam*, (Ar. Çev. Abdülhamid ed-Devahilî), Lecnetü't-Te'lif ve't-Tercüme, Mısır 1959.

Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed (1394/1974), *Muhadarat fi'n-Nasranîyye,* 3. bs., Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1382/1966.

ed-Debbağ, Takî vd., *Turuku't-tenkibati'l-eseriyye,* Daru'l-hürriyeti li't-Tabaati ve'n-Neşr, Bağdat 1983.

ed-Dûrî, Rıyad Abdurraman Emin, *Âşûr Bânibal Sîretuhu ve Muncizatuhu*, Daru'ş-şuuni's-sakafeti'l-âmme, Bağdat 2001.

el-Akîlî, Tarık Mecid Taki, "en-Neşatü'l-âsârî'l-Amrîkî fi'l-Irak hatta'l-âm 1956", Mecelletü'l-hkme, sy. 37, Bağdat 2004.

el-Assaf, Fâyiz Abdullah, *el-Ekellîyât ve eseruha fi istikarid-devleti'l-kavmiyye: Ekradu'l-Irak enmuzecen,* (Basılmamış YL. Tezi), Cami'atüş-Şarki'l-Evsat lid-dirâsâti'l-Ülyâ, Külliyetü'l-edeb, 2010.

el-A'zamî, Muhammed Diyauddin, *Dirâsât fi'l-Yehûdiyyyeti ve'l-Mesîhîyyeti ve edyani'l-Hind*, 1.bs., Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2001.

el-Ba'lî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ebi'l-Feth el-Hanbelî (ö. 709/1309), *el-Mutalla' ala ebvabi'l-fikh*, thk. Muhammed el-Arnavud ve Yasin Muhammed el-Hatîb, Mektebetü's-Sevadi li't-Tevzi, Cidde 1423/2003.

el-Behiy, Muhammed (v. 1402/1982), *el-Fikru'l-islâmî'yil-Hadîs ve sılatuhu bi'l-İsti'mari'l-Ğarbî,* Mektebetü Vehbe, 10. bs., Mısır 1990.

el-Bekrî, Abdurrahman Ahmed, *Ömer b. el-Hattâb*, Daru'l-İrşadi li't-Tabaati ve'n-Neşr, Beyrut ts.

el-Berak, Fadıl, *el-Medârisi'l-Yehûdiyye ve'l-İraniyye fi'l-Irak-* Dirâse Mukârene-, Daru'r-Rüşd, Bağdat 1984.

el-Bessâm, Halid (Ar. Çev. ve der.), *Sersere fevke Dicle -Hikâyâti't-Tebşîrî fi'l-Irak 1900-1935,* el-Müessesetü'-Arabiyyetü lid-Dirasati ve'n-Neşr, 1. bs., Beyret, 2004.

el-Bıstâmî, Ahmed Sadu'ddin, *et-Tebşîr ve eseruhu fi'l-Biladi'l-İslâmîîyye,* Daru Ebu'l-Mecd li't-Tabaa, Mısır 1409/1989.

el-Cühenî, Mani b. Hammad (der.), *el-Mevsuati'l-müyessere fi'l-edyani ve'l-mezahib ve'l-ehzab'il-muaasıra,* en-Nedvetü'l-Âlemiyye li'ş-Şebab'il-İslâmî, 4. bs. Rıyad 1420.

el-Cündî, Enver (ö. 2002), *el-İslam fi vechi't-Tağrib: Muhattatâti't-Tebşir ve'l-İstişrak,* Daru'l-İ'tisam lit-Tab'i ve'n-Neşri ve't-Tevzi, Kahire 1409/1989.

el-Fadîlî, Ebu Zer Huseyin, *M'ucemu'l-mudunit-tarihîyye*, Matabaatü Madî, Bağdat 2009.

el-Ferahidî, Halil b. Ahmed, (ö. 175/791), *Kitabu'l-Ayn,* thk. Mehdi el-Mahzumî, İbrahim es-Samerraî, Mektebetü'l-Hilal, Mısır ts.

el-Gıfarî, Nasır b. Abdullah, el-Akl, Nasır b. Abdüklerim, *el-Mucez fi'l-edyani ve'l-mezahibi'l-muasıra,* Daru's-Samiî, 1. bs., Rıyad 1413/1992.

el-Hac, Sasî Salim, *ez-Zahiretü'l-İstişrakiyyeti ve eseruha*, Merkezü Dirasati'l-Âlemi'l-İslâmî, Fas 1993.

el-Halîdî, Mustafa, Ferruh, Ömer, *et-Tebşîr ve'l-İsti'mar fi'l-Bilâdi'l-Arabiyye Nazratün li cuhûdi'l-mubeşşîrîn'el-letî termî ilâ ihda'iş-Şarki li'l-İsti'mari'l-Ğarbî,* 5. bs. el-Mektebetü'l-Asrîyye, Beyrut 1973.

el-Hilâlî, Abdurrezzak, *Tarihu't-talîmi fi'l-Irak fi'l-ahd'il-Osmânî 1638-1917,* Şeriketü't-Tab'i ve'n-Neşri'l-Ehlîyye, Bağdat 1959.

el-Kerhî, Nebil, "el-Mesîhîyyun ve't-Tensîr", *Sahifetü Kitabat,* sy. 8 Mart 2005.

el-Kitabu'l-Mukaddes, ve yedummu'l-Ahdu'l-Kadîm (et-Tevrat) ve'l-Ahdu'l-Cedid (el-İncîl), Daru'l-Kitabi'l-Mukaddes fi'ş-Şarki'l-Evsat, Beyrut 1988.

el-Kürdî, Caban, "Safahat mine't-Tensir fi Kürdistani'l-Irak", *Mecelletü'l-Beyan*, yıl: 19, sy. 206,Şevval 1425/Kasım-Aralık 2004.

el-Mevsuatü'l-Arabiyyeti'l-âlemiyye..., 2. bs. Müessesetü'l-Amali'l-Mevsua li'n-Neşr ve't-Tevzi, Rıyad 1999/1419.

el-Meydanî, Abdurrahaman Hasan Habenneke ed-Dımaşkî (ö. 1425/2004), *Ecnihetü'l-mekri's-Selas: et-Tebşîr- el-İstişrak- el-İsti'mar,* Daru'l-kalem, 8. bs. Dımaşk 1420/2000.

el-Ömerî, Nadiye Şerif, *Edva 'ala's-sakafeti'l-İslâmîiyye*, 9. bs., Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1422/2000

el-Ubeydî, Ğanım Said, *et-Ta'limi'l-ehlî fi'l-Irak bi merhaletihi'l-ibtidaiyye ve's-Saneviyye Tatavuruhu ve müşkilatuhu*, Bağdat 1390/1970.

el-Ubeydî, Ğanım Said, *Tarihu't-ta'limi'l-ehlî fi'l-Irak bi merhaletihi'l-ibtidaiyye ve's-Saneviyye Tatavuruhu ve müşkilatuhu,* Daru'l-Hürriye, Bağdat 1970.

el-Yusuf, Abdülkadir Ahmed, *el-İmbaraturiyyetü'l-Bizentiyye*, el-Mektebetü'l-asrîyye, Beyrut 1966.

en-Nebî, Adnan, *Tedmur ve't-Tedmuriyyun*, Menşuratu Vizâretü's-Sekâfeti ve'l-İrşadi'l-Kavmî, Dımaşk 1978.

en-Neccâr, Cemil Musa, *et-Ta'lim fi'l-Irak fi'l-ahdi'l-Osmânî'yil-Ahîr (1869-1918),* Daruş-Şuuni's-Sekafiyyeti'l-âmme-*Afakun Arabiyye*, Bağdat 1423/2002.

en-Nemle, Ali İbrahim el-Hamd, *el-Musteşrîkûn ve't-Tensîr*, Mektebetü't-Tevbe, Suudi Arabistan 1998.

en-Nemle, Ali İbrahim el-Hamd, *et-Tensîr, mefhumuhu ve ahdafuhu ve vesailuhu ve subülü muvacehetihi*, Neşreden: el-İslam İnternet sitesi, (www.al-islam.com).

es-Salih, Subhî, *Dirâsat fi fikhı'l-Luğa,* 7. bs., Daru'l-İlm li'l-Melayyin, Beyrut 1978.

es-Sâmûk, Sadun Muhammed, Ulyan, Rüşdî, *Tarihu'd-Diyaneteyni'l-Yehûdiyye ve'l-Mesîhîyye,* Müdiriyyetü Daru'l-Kütübi li't-Tabaa, Musul ts.

Esved, Abdurrezzak Muhammed, *el-Edyan ve'l-mezahib fi'l-Irak,* ed-Dâru'l-Arabiyyetü li'l-mevsuat, Beyrut 2000.

eş-Şihabî, Mustafa, "Havatir fi'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyyeti ve'l-Luğati'l-Fusha" *Mecelletü Mecmei'l-Luğati'l-Arabiyye*, XXXVI, 3. Cüz, Dımaşk Temmuz 1961.

et-Tahtavî, Muhammed İzzet İsmail, *et-Tebşîr ve'l-İstişrak ahkad ve hamalât ala'n-Nebî (s.a.s) ve Biladi'l-İslam,* ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabî, Mısır 1991.

et-Tahtavî, Muhammed İzzet, *en-Nasranîyye ve'l-İslâm*, Mektebetü'n-nur, bs. 2, Mısır 1987.

et-Tell, Abdullah, *Cüzürü'l-bela*, Daru'l-İnşâ, Ürdün 1390/1971.

et-Temimi, Abdülmalik Halef, *et-Tebşîr fi'l-Mıntıkati'l-Halîci'-Arabî: Dirâse fi't-Tarihi'l-İctimaî ve's-Siyâsî,* 2. bs., Âlemu'l-Marife, Kuveyt 1980.

et-Temîmî, Abdülmelik, *el-İsti'maru's-sakâfî el-garbî fi mıntıkati'l-halîci'l-Arabî*, Buhusu'n-Nedvetü'l-İlmiyye es-Saniye li merkezid-dirasâti'l-Halîc, Kuveyt, 1988.

Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. el-Herevi (370/980), *Tehzibü'l-luğa,* thk. Abdüsselam Muhammed Hasrun, ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, Kahire 1384/1964.

ez-Zebidî, Muhyuddin Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed (ö. 1205/1791), *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Mektebetü'l-Hidaye, Kuveyt 1385/1965.

Feyyad, Amir Hasan, *Cüzürü'l-fikru'd-Dimukratî fi'l-Irakı'l-Hadîs 1914-1939,* Daru'ş-Şüünü's-Sekafeti'l-Amme, Afakun Arabiyye, Bağdat 2002.

Finnie, David H., *Pioneers East:* The Early American Experience in the Middle East, Cambridge, Massachusetts 1976**.**

Gairdner, William Henry Temple, *el-Vesîke: el-İslamu'l-hatar*, (Ar. Çev. Mahmud Şazelî), el-Muhtaru'l-İslâmî, Kahire 1985.

Ganîme, Haris Yusuf, *el-Burutistant ve'l-İncîlîyyun fi'l-Irak*, Matbaatü Daru'l-Hürriyeti li't-Tabaa, Bağdat 1990.

Ganîme, Yusuf Rızkullah, *el-Medîne ve'l-Memleketi'l-Arabiyye*, Matbaatü Denkur el-Hadîsîyye, Bağdat 1975.

Ganîme, Yusuf Rızkullah, *Nüzhetü'l-müştak fi tarih Yehûdi'l-Irak*, Matbaatü'l-Furat, Bağdat 1924.

Gari, Sheffield, Jon Born (Hazırlayanlar), *Muzekkiratü Marshall Douglas Haig ve resailuhu ani'l-Harbi'l-Âlemiyyeti'l-ûlâ 1914-1918,* Daru BCA el-Biritaniyye, ts.

Ğurab, Abdülfettah İsmail, *el-Amelü't-tensirî fi'l-âlem'il-Arabî*, Mektebetü'l-Bedr, Ürdün 2007.

Gündüz, Şinasi, "Misyonerlik", *DİA*, XXX, 193-199, İstanbul 2005.

Hasan, Muhammed Selman, *et-Tatavvuru'l-İktisâdî fi'l-Irak et-Ticaretü'l-Hariciyye ve't-Tatavvuru'l- İktisâdî 1864-1958,* Beyrut 1965.

Hasan, Osman Ali**,** *Kıraatun fi't-tensîri ve vesailihi*, Menşuratu Külliyyeti'ş-Şeriatı ve'd-dirasati'l-İslâmîyye, Camiatü İfrikiya'l-Âlemiyye, Sudan 2011.

Hâtûm, Nuruddin, Nebih Akil, Ahmed Tarbin, Salah Medenî, *Mucezu Tarihu'l-hadara*, Camiatu Dımaşk, Dımaşk 1964.

Hibbî, Yusuf**,** *Kenîsetü'l-Maşrık,* Matbaatü'l-Fecri'l-Asîl, Bağdat 1988.

Hibbî, Yusuf, *Kenîsetü'l-Maşrıki'l- Keldânîyye*, Menşuratü Külliyetü'l-lahût, Camiatü Ruhu'l-Kuds, Beyrut 2001.

Hicaz Vilayet-i Salnamesi, yıl H. 1305.

Hitti, Philip, "Dirâsat Maşrikîyye fi Urubbâ", *Mecelletü'l-Hilal*, sy. 33, 1982.

Hubabe, Behnam Selim, *el-Âbaû'd-Dominikan fî Musul (1750-2005),* Musul (Irak) 2005.

Hüseyin, Memduh, *Medhal ilâ tarihi harakati't-tensîr,* Daru Ammar, Amman 1416/1995.

Ishak, Rafâil Bâbû, *Tarihu Nasârâ'l-Irak*, Matbaatu Şafak, Bağdat 1984.

İbn Ebî Useybia, Ebu'l-Kasım Muvaffıkuddin Ahmed b. el-Kasım (ö. 668/1270), *Uyun'il-enba fi tabakati'l-etıbbâ*, şerh ve talik: Nizar Rıda, Daru Mektebetü'l-Hayat, Beyrut 1385/1965.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mukerrem (v. 711/1311), *Lisânu'l-Arab,* I-XV, Dârus-Sâdır, Beyrut (Lübnan) 1968.

İbnü'l-Enbarî, Ebu Bekr İbn Beşşar Muhammed b. Kasım el-Bağdadi (ö. 328/940), *ez-Zahid fi maani kelimati'n-nâs,* thk. Hatem Salih ed-Damın, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1412/1992.

İbrahim, Sa'du'ddin, *el-Milel ve'n-Nihal ve'l-A'rak*, Merkezü'd-dirâsâti'l-İnmaiyye, Kahire 1994.

İgnatius, Yakub es-Salis, *Defakati't-Tayyib fi Tarihi Mar Matta'l-Acîb,* Matbaati'r-Resii Zahle (Lübnan) 1961.

İshak, Rufâil Bâbû, *Tarihu Nasârâ'l-Irak*, Matbaatu Şafîk, Bağdat, 1984.

İshak, Rufâil, *Medarisu'l-Irak kable'l-İslam,* Matbaatü Şefîk, Bağdat 1955.

Jessup, Henry Harris Jessup, *Fifty Three years in Syria*, Publisher: Fleming.H. Revell Company, New York 1910.

Layard, Austen Henry, *Discoveries Among the Ruins of Nineveh and Babylon: With Travels in Armenia, Kurdistan, and the Desert*, Harper and Brothers Publisher, New York 1853.

Le Chatelie, Alfred (ö. 1929), *el-Ğare ala'l-Âlemi'l-İslâmî*, (Ar. Çev. Musaid el-Yafî, Muhibbüddin el-Hatîb), Menşurati'l-Asri'l-Hadîs, 2. bs., Cidde 1387/1967.

Lenczowski, George (ö.1980), *eş-Şarku'l-Evsat fi'ş-Şüüni'l-Âlemiyye*, (Ar. Çev. Cafer el-Hayyat), Müessesetü Franklin li'n-Neşr, Bağdat 1964.

Lloyd, Seton Howard Frederick (ö. 1996), *Âsâru biladir'-rafidin min'el-asri'l-haceri'l-kadim hatta'l-ihtilali'l-Farsî*, (Ar. Çev. Sami Sa'id el-Ahmad), Menşuratu Vizareti's-Sakâfeti ve'l-i'lam, Bağdat 1980.

Lomon, *Muhtasaru tevarihi'l-kenîse*, el-Hurî Yusuf Davud, Matbaatü'l-Âbâi'd-Dominikiyyin, Musul 1873.

Lord Curzon, Central Asia , (Moslim World, Vol-15) USA 1925.

Ma'luf, Luvis b. Nikola el-Ma'luf el-Yesui, el-*Müncid fi'l-luga ve'l-a'lâm*, 21. bs, Dârü'l-Maşrık, Beyrut1964.

Mes'udî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (ö. 345/956), 4. bs., *Murucü'z-zeheb ve maadinü'l-cevher*, Fihristini Düzenleyen: Yusuf As'ad Dağır, Daru Endülüs li't-Tabaati ve'n-Neşr ve't-Tevzi, 1981.

Muhammed, Hayat İbrahim, *Nebuhaz Nasri's-sânî* (M.Ö. 604-562), Daru'l-hürriyeti li't-tabaati, Bağdad 1983.

Mustafa, İbrahim, vd., *el-Mu'cemu'l-vesît,* 3. bs., Darud-Da've, Türkiye 1989.

Musul Vilayeti Salnamesi, yıl H. 1325.

Nevvar, Abdülaziz Süleyman, *Tarihu'l-Iraki'l-Hadîs 1840-1872*, Daru'l-Katibi'l-Arabi li't-Tabaati ve'n-Neşr, Kahire 1968.

Nusulî, Enis Zekeriyya, *Esbabu'n-nahdati'l-Arabiyye fi'l-karni't-tasi aşer*, Matbaatü veztokograf Tabare, Beyrut 1926.

Rodinson, Maxime (ö. 2004), *es-Suretü'l-Ğarbiyye ve'd-Dirasati'l-Arabiyyeti'l-İslâmîiyye*, (Ar. Çev. Şakir Mustafa), Allamu'l-Marife, Kuveyt 1988.

S'adî, S'ad, *M'ucemü'ş-Şarku'l-evsat*, Daru'l-Cîl, Beyrut 1998.

Saka, İshak, *es-Süryan Eyman ve Hadara*, Matbaatü's-Süryani'l-Ortodoks, Halep 1983.

Saka, İshak, *Kenîseti es-Süryaniyye*, Matabiu elif bâ-el-Edîb, Dımaşk 1985.

Sırhan, Ayyad Ali Yasin, *Bevakiri'n-Neşati'l-Amrîkî fi'l-Irak hatta seneti 1921*, (Basılmamış YL. Tezi), Camiatü Musul, Külliyetü't-Terbiye, 2001.

Suriye Vilayetine Mahsus (Salname), yıl H. 1316.

Suse, Ahmed, *Melamih min tarih'il-kadîm li Yehûd'il-Irak*, Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut 2001.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Tacüddin Muhammed b. Abdülkerim (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal,* thk. Muhammed Seyid Keylânî, Daru'l-marife, Beyrut 1404.

Şelebî, Abdulcelil, *el-İrsâliyyât et-Tebşîrîyye,* Menşetü'l-Mearif, el-İskenderiyye (Mısır) ts.

Şelebî, Ahmed, *Mukarenetü'l-edyani'l-Mesîhîyye,* Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 4. bs. Mısır 1973.

Şeyho, Luvis Rızkullah b. Yusuf b. Abdülmesih el- Yesui (ö. 1346/1927), *en-Nasranîyye ve âdâbuha beyne Arab el-cahiliyye*, Matbaatü'l-âbâi'l-Yesuiyyin, Beyrut 1982.

Şîr Muhammed, Suad Rauf, *et-Teğelğulu'l-Amrîkî fi'l-Irak* (Basılmamış Dr. Tez.), Camiatü Bağdad, Külliyetü'l-Adâb 1995.

Şuriz, el-Funıs Cemil, *Kenîsetü'l- Keldânîyye fi't-tarih,* el-Matbaati'l-Keldânîyye, Musul ts.

The Comitte on The war and Religious Outlook, *The Missionary Outlook in the Light of war and the Religious Outlook*, Association Press, New York 1920.

Umeyre, Abdurrahman, *el-İslam ve'l-müslimun beyne ahkadi't-tebşir ve dalali'l-istişrak*, Daru cîl, Beyrut ts.

Vafi, Abdulvahid, *el-Esfaru'l-mukaddese fi'l-edyanis-Sâbika li'l-İslam*, Nahdatü Mısır lit-tabâ'a, 3. bs., Kahire 1983.

Vafî, Ali Abdülvahid, *Fıkhu'l-Luğa*, Daru Nahdati Mısır, 6 bs., Kahire ts.

Vaucelles, Pierre de, *el-Ḥayâtu fi'l-ʻIrâk munzu karn 1814-1914*, (Ar. Çev. Ekrem Fadıl), Bağdat 1968.

Vherry, E. M., S. M. Zwemer and C. G. Mylrea, M.A (Edited by Them), *Islam and Missions: Being papers read at the Second Missionary Conference on Behalf of the Mohammedan World at Lucknow, January 23-28, 1911,* Publisher: Fleming.H. Revell Company, New York 1911.

Vieh, Hanna, "Edva ‘ala intişari'r-Rahbeneti fi bilâd-i Beynin-Nehreyn", (Ar. Çev. Necib Kaku), *Mecelletü beynin-Nehreyn*, sy. 14-15, Özel Sayı, Matbaatü'l-edib'il-Bağdadîyye, Nisan, yıl: 1976.

Vilayet-i Bağdad (Salnamesi), 1319/1901.

Vilayet-i Celile-i Bağdad (Salnamesi), 1318.

Yemen Vilayeti Salnamesi, ts.

Yavuz, Şevket, “Dinler Tarihi”, Öğretmenlik Alan Bilgisi: DİKAB, 659-735, Nobel yay., Ankara 2014.

Zeigler, H. Conway, *Usuli't-tensir fi'l-Halîci'l-Arabî,* (Ar. Çev. Mazen Mutbıkânî), en-Nedvetü'l-Âlemiyye liş-Şebabi'l-İslâmîî, 2. bs., el-Medînetü'l-Münevvere 1418/1997.

Zeki, Muhammed Emin, *Hulasatu Tarihi'l-Kürdi ve'l-Kürdistan min ekdemi'l-usuri't-tarihîyye hatta'l-ân,* 2.bs., Daru'ş-Şüüni's-Sekafe, Bağdat 2005.

Ziyade, Ferhat, *Tarihu'ş-Şa'bi'l-Amrîkî*, Princeton 1946.

İnternet Kaynakları

http://www.baytallah.com./ (موقع البلايموث الالكتروني) (Erişim Tarihi: 03.02.2014)

https://ar.wikipedia.org/wiki/ملحق:قائمة_كنائس_العراق (Erişim Tarihi: 03.04.2014)

https://ar.wikipedia.org/wiki/كنائس_بغداد (Erişim Tarihi: 29.04.2014)

https://ar.wikipedia.org/wiki/البروتستانتية_الإنجيلية_الوطنية (Erişim Tarihi: 08. 04. 2014), Wikipedia (Arapça) sitesinde yayınlanan "Ulusal Evanjelist Protestanlık Mezhebi" başlık makale.

http://www.christusrex.org/www1/ofm/1god./ (الموسوعة العربية المسيحة على الموقع الاكتروني) (Erişim Tarihi: 01. 03. 2014)